

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

КИРИЛЮК АННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(477.8+470+571)"179/185":272-788-773

ДИСЕРТАЦІЯ

**РИМО-КАТОЛИЦЬКІ МОНАСТИРІ ЛУЦЬКО-ЖИТОМИРСЬКОЇ
ДІЄЦЕЗІЇ У КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

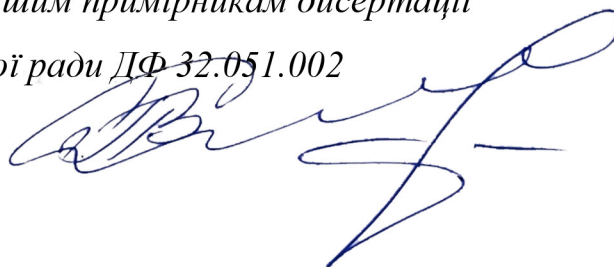

_____ А. О. Кирилюк

Науковий керівник: Карліна Оксана Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент

Дисертація є ідентичною іншим примірникам дисертації

Голова спеціалізованої вченої ради ДФ-32.051.002

д.і.н., професор

Л. В. Стрільчук

Луцьк 2020

АНОТАЦІЯ

Кирилюк А. О. Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020.

Предметом дослідження в роботі є функціонування римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття, церковно-адміністративні межі якої у зазначений період збігалися з територією Волинської губернії. Тему дисертації актуалізує відновлення церковно-адміністративної структури Римо-Католицької Церкви в незалежній Україні, яка була зруйнована за роки радянської влади. Дослідження спирається на аналіз та узагальнення широкого кола первинних архівних та опублікованих джерел, вітчизняної та зарубіжної історіографії.

У роботі прослідковано процес формування мережі римо-католицьких монастирів на Волині. Вивчений матеріал дозволив стверджувати, що наприкінці XVIII століття в межах Луцько-Житомирської дієцезії діяло 53 римо-католицькі монастирі (з них 48 чоловічі і 5 жіночі). Переважно вони знаходились у містах і містечках західних і південних повітів Волинської губернії, що було зумовлено густотою населення та локалізацією резиденцій магнатів, котрі домінували серед фундаторів чернечих осередків. Найбільше монастирів виникло у XVII столітті, – 28, дещо менше у XVIII столітті – 16. Чисельну перевагу мали домініканці та кармеліти (відповідно 13 і 12 монастирів); дещо менше було бернардинських монастирів (8), францисканських (6), ордену тринітаріїв (5). Інші чернечі ордени (капуцини, августинці, піари, реформати, бригідки, шаритки) були представлені на Волині двома-трьома осідками.

З приєднанням волинських земель до складу Російської імперії управління монастирями зазнало змін: замість підпорядкування генералам орденів, їх було підпорядковано єпископам. На чолі кожного монастиря стояв настоятель, якого обирала чернеча громада, а затверджувала консисторія. Деякі ченці мали священицький сан і виконували обов'язки парафіяльного священика при монастирі або сповідника чи капелана у каплицях в магнатських маєтках. Ченці без сану виконували послух у монастирі відповідно до статуту та конституцій орденів. Поряд із братами у монастирях служили новіції – особи, які навчались та готувались до складання чернечих обітниць. Окрему групу становили лаїки – особи без чернечих обітниць, які жили у монастирі, виконуючи різні обов'язки, переважно господарські.

Основу життя монастиря становила духовна діяльність, яка передбачала утримування парафій при монастирських костелах або роботу у парафіях, де бракувало священників. На початку XIX століття з 53 монастирів Луцько-Житомирської дієцезії парафії мали 36 монастирів. Упродовж першої половини XIX століття спостерігався чисельний приріст парафіян монастирських парафій. Місцями паломництва вірян стали Луцький домініканський монастир і Бердичівський монастир босих кармелітів, де були чудотворні ікони Божої Матері, короновані у XVIII столітті. При монастирських костелах діяли релігійні братства або розарії (останні характерні переважно для домініканських монастирів), які активізували участь пастви у духовному житті дієцезії, були однією з форм зав'язків ченців із зовнішнім світом, оскільки статuti багатьох орденів передбачали жорстку аскезу для чернецтва.

У дослідженні також розкрито функціонування шкіл при монастирях. Зроблено висновок, що волинські католицькі осідки відігравали важливу роль в поширенні шкільної освіти до початку 1830-х років. Монастирі утримували як парафіяльні, так і повітові школи, навчальний процес у яких

опирався на освітні традиції, закладені Едукаційною комісією останньої третини XVIII століття. У 1803 році у Луцьку відбулося зібрання римо-католицького духовенства, на якому монастирі зобов'язали утримувати початкові школи або виділяти кошти на їх функціонування. Опрацьовані джерела дали підстави стверджувати, що школи діяли при 33 римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії упродовж перших трьох десятиліть XIX століття. У парафіяльних школах учили читати і писати польською мовою та арифметики. До шкіл повітового рівня належали школи при монастирях піарів у Дубровиці та Межиріччі Корецькому, босих кармелітів у Бердичеві, а також при тринітарському у Берестечку. Учні були дітьми місцевої шляхти, зрідка – унійних священиків. Цілковита ліквідація монастирських шкіл відбулась після Листопадового повстання 1830 року. В їхньому функціонуванні російський уряд бачив засіб збереження польського ідеологічного впливу на місцеве населення.

Відзначено, що при монастирях діяли шпиталі – заклади, які були проявом доброчинної діяльності ченців. Братія монастирів доглядала за хворими, людьми похилого віку та сиротами. Монастирі боніфратрів та шариток спеціалізувались на утриманні шпиталів, що було їхнім основним послухом.

У дисертації проаналізовано тематичний та жанровий репертуар монастирських бібліотек. З'ясовано, що бібліотека була невід'ємним атрибутом кожного монастиря. Виявлено, що найбільші книгозбірні мали монастирі, що утримували навчальні заклади (піарський монастир у Дубровиці, тринітарські монастирі у Берестечку та Луцьку). Функції бібліотеки не зводились до суто освітніх. Лише частина літератури у книгозбірнях була призначена для забезпечення навчального процесу, зміст решти книг передбачав задоволення інтелектуальних потреб чернецтва. У дисертації бібліотеки розглядаються, як невід'ємна частина монастирської культури.

Монастирське господарство було складовою традиційної господарської культури Волині. У роботі з'ясовано матеріальне забезпечення монастирів, розкриті основні галузі господарства, які розвивались у монастирських фільварках. Зроблено висновок, що ченці у свої маєтках використовували як вільнонайману працю місцевого люду, так і послуговувались працею залежних селян, розміри панщини яких були зафіксовані в інвентарях та візитаціях. Економічна діяльність монастирів базувалась переважно на екстенсивних методах господарювання із слабо розвиненою агрикультурою.

У дисертації проаналізовано нормативно-правові акти Російської імперії, які окреслювали поле функціонування Римо-Католицької Церкви в державі. Виділено основні етапи у правовому регулюванні діяльності римо-католицьких монастирів, що переважно збігалися з роками правління російських монархів. Зроблено висновок, що російське законодавство було спрямоване на вироблення такої форми управління усією конфесією, яка склалася щодо Православної Церкви, повністю підпорядкованої державі разом з усіма своїми інституціями. Внаслідок такої правової політики поступово руйнувалися усталені віками традиції внутрішнього життя римо-католицьких монастирів.

Жорстких утисків католицькі ченці зазнали за правління імператора Миколи I, який використав як привід Листопадове повстання 1830 року для видання указів про ліквідацію 35 римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії, закриття повітових шкіл при усіх монастирях, передачу власності римо-католицьких монастирів державі і переведення духовенства на державну пенсію із поділом монастирів на штатні та заштатні.

Окрему увагу приділено практиці реалізації згаданих указів Миколи I. Визначено, що ченці з ліквідованих монастирів переводилися до монастирів того ж ордену, ті з них, що мали духовний сан, з дозволу

єпископа зараховувались до парафіяльного духовенства. Передачу монастирського майна у власність держави організували місцеві чиновники та поліція. Більшість костелів скасованих монастирів отримала Православна Церква з метою посилити її слабкі позиції на Волині. Монастирські будівлі перейшли у володіння навчальних закладів, цивільних та військових установ. Нова хвиля закриття монастирів прокотилася у 40–50 роках XIX століття. До кінця XIX століття на Волині залишилось лише два римо-католицькі монастирі.

Внаслідок ліквідації римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії віряни-католики втратили чимало своїх святинь, а ченці – місця свого багатовікового служіння Богу. Час сприяв руйнації монастирських комплексів, які залишились без своїх справжніх господарів. Було втрачено чимало книг із монастирських бібліотек. Закриття монастирів негативно вплинуло на культурний розвиток регіону, зруйнувало його своєрідність, яка формувалась упродовж віків.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Російська імперія, Луцьк-Житомирська дієцезія, Волинська губернія, чернечий орден, монастир, чернецтво.

ABSTRACT

Kyryliuk A. O. Roman Catholic monasteries of Lutsk-Zhytomyr Dioceses in the late XVIII – first half of the XIX century. *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The thesis is submitted for the academic degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 03 "Humanities" in the specialty 032 "History and Archaeology" – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2020.

The subject of the study is the functioning of the Roman Catholic monasteries of the Lutsk-Zhytomyr Dioceses in the late XVIII – first half of the XIX century whose church-administrative boundaries coincided in this period

with the territory of the Volyn province. The topic of the dissertation is relevant owing to the restoration of the church-administrative structure of the Roman Catholic Church in independent Ukraine which was destroyed under Soviet rule. The research is based on the analysis and generalization of a wide range of original archival and published sources, domestic and foreign historiography.

The process of forming a network of Roman Catholic monasteries in Volyn was observed in the work. The studied material allowed to assert that at the end of the XVIII century there were 53 Roman Catholic monasteries within the Lutsk-Zhytomyr Dioceses (48 of them were male and 5 were female). They were mostly located in the cities and towns of the western and southern districts of the Volyn province what was caused by population density and the location of the residences of magnates who dominated among the founders of monastic centres. Most monasteries appeared in the XVII century – 28, a little less in the XVIII century – 16. The Dominicans and the Carmelites had a numerical advantage – 13 and 12 monasteries, respectively; there were slightly fewer Bernardine monasteries (8), Franciscans (6), and the Trinitarian order (5). Other monastic orders (Capuchins, Augustinians, Piarists, Reformates, Bridgettines, Charities) were represented by two or three centres in Volyn.

With the annexation of the Volyn lands to the Russian Empire the management of the monasteries changed: instead of being subordinated to the Generals of the orders they were subordinated to the bishops. At the head of each monastery was the abbot who was elected by the monastic community and approved by the consistory. Some monks held the priesthood and served as parish priests at the monastery or as confessors or chaplains of chapels in magnate estates. Monks without ranks performed obedience in the monastery in accordance with the statutes and constitutions of the orders. Along with the brothers in the monasteries novices served (people who studied and prepared to make monastic vows). A separate group consisted of laypersons without monastic vows lived in the monastery performing various duties, mainly economic.

The basis of the life of the monastery was a spiritual activity which involved maintaining parishes at the monastery churches or work in parishes where there was a lack of priests. At the early XIX century, out of 53 monasteries of the Lutsk-Zhytomyr Dioceses, 36 monasteries had parishes. During the first half of the XIX century there was a numerical increase in the number of parishioners of monastic parishes. The places of pilgrimage for the faithful became the Lutsk Dominican Monastery and the Berdychiv Monastery of the Discalced Carmelites where there were miraculous icons of the Mother of God crowned in the XVIII century. Religious brotherhoods and rosaries functioned at the monastic churches; the last ones were inherent predominantly Dominican monasteries which had intensified the participation of the flock in the Dioceses' spiritual life and were a form of monks' contacts with the outside world because of the statutes of many orders provided for strict asceticism.

The functioning of schools at the monasteries was also revealed in the study. It was concluded that the Volyn Catholic centres played an important role in the spread of school education until the early 1830s. The monasteries maintained both parish and district schools the educational process of which was based on the educational traditions established by the Commission of National Education in the last third of the XVIII century. In 1803, a meeting of the Roman Catholic clergy took place in Lutsk and obliged the monasteries to maintain primary schools or allocate funds for their functioning. The studied sources gave reasons to claim that the schools functioned at 33 Roman Catholic monasteries of the Lutsk-Zhytomyr Dioceses during the first three decades of the XIX century. Parish schools taught reading and writing in Polish and arithmetic. District schools included schools at the Piarists monastery in Dubrovytsia and Mezhyrich Koretsky, the Discalced Carmelites monastery in Berdychiv, and the Trinitarian monastery in Berestechko. The pupils were the children of the local nobility, occasionally of the uniate priests. The complete liquidation of monastic schools took place after the November Uprising of 1830. The Russian government saw

their functioning as a means of preserving Polish ideological influence on the local population.

It is noted that the monasteries had hospitals as the institutions that were a manifestation of the charitable activities of the monks. The brothers of the monasteries cared for the sick, the elderly and orphans. The monasteries of Bonifratris and Charities specialized in the maintenance of hospitals what was their main obedience.

The thematic and genre repertoire of monastic libraries was analysed in the dissertation. The library was found to be an integral part of every monastery. It was discovered that the largest book collections were owned by monasteries which maintained educational institutions (Piarists monastery in Dubrovytsia, Trinitarian monasteries in Berestechko and Lutsk). The functions of the library were not reduced only to educational. Just part of the literature in these book collections was intended to ensure the educational process, the content of the rest of the books provided for the satisfaction of intellectual needs of the monks. Libraries are considered an integral part of monastic culture.

The monastery farm was a component of the traditional economic culture of Volyn. The material support of the monasteries was clarified in the work; the main industries that developed in the monastery farms were shown. It was concluded that in their estates the monks used both the free labour of the local people and the labour of dependent peasants the size of whose serfdom was recorded in inventories and visitations. The economic activity of the monasteries was based mainly on extensive management methods with poorly developed agriculture.

The legal acts of the Russian Empire which outlined the field of functioning of the Roman Catholic Church in the state were analysed in the dissertation. The main stages of the legal regulation of the functioning of Roman Catholic monasteries which mostly coincided with the years of rule of Russian monarchs were given off. It was concluded that the Russian legislation was aimed at

developing such a form of government of all denominations which had developed concerning to the Orthodox Church fully subordinated to the state together with all its institutions. As a result of such a legal policy, the centuries-old traditions of the internal life of Roman Catholic monasteries were gradually destroyed. Catholic monks were severely persecuted during the reign of Emperor Nicholas I who used the November Uprising of 1830 as an excuse to issue decrees to liquidate some Roman Catholic monasteries, close district schools at all monasteries, and confiscation property of Roman Catholic monasteries to the treasury and transfer of the clergy to the state pension with the division of monasteries into ordinary and extraordinary.

Particular attention was paid to the practice of implementing the above-mentioned decrees of Nicholas I. It was determined that monks from liquidated monasteries were transferred to monasteries of the same order; those of them who had a spiritual rank by the permission of the bishop were included in the parish clergy. The confiscation of monastic property into state ownership was organized by local officials and the police. Most of the churches of the abolished monasteries were given to the Orthodox Church in order to strengthen its weak position in Volyn. The monastery buildings passed into the possession of educational institutions, civilian and military organs. During the implementation of imperial decrees, 35 Roman Catholic monasteries were liquidated. A new wave of closure of monasteries came in the 40–50s of the XIX century. By the end of the XX century, there were only two monasteries in Volyn.

As a result of the liquidation of the Roman Catholic monasteries of the Lutsk-Zhytomyr Dioceses, the Catholic faithful lost many of their relics, and the monks lost their homes. Time contributed to the destruction of monastic complexes which were left without their real owners. Many books from the monastery libraries were lost. The closure of monasteries negatively affected the cultural development of the region, destroyed its originality which was formed over the centuries.

Key words: Roman Catholic Church, Russian Empire, Lutsk-Zhytomyr Dioceses, Volyn province, monastic order, monastery, monkhood.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Праці у фахових виданнях, в яких опубліковано основні результати
дисертації

1. Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-і роки XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2014. № 7. С. 8–13.
2. Регулювання майнового забезпечення римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2015. № 7 (308). С. 21–25.
3. Скорочення мережі римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у XIX ст. причини та наслідки. *Краєзнавство. Науковий журнал*. Київ: ПФ «Фоліант», 2015. № 3\4 (92/93). 333 с. С. 135–138.
4. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 11–17.
5. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії у фондах Державного архіву Житомирської області. *Архіви України. Науково-практичний журнал*. 2017. Київ, 2017. № 2 (307). 231 с. С. 132–140.
6. Практика закриття римо-католицьких монастирів у волинській губернії 30-х рр. XIX ст. *Науковий щорічник «Історія релігії в Україні»*. За ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігій; Інститут українознавства, археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії Г. С. Сковороди. Львів: «Логос», 2019. Вип. 29. 372 с. С. 122–130.

7. Мережа римо-католицьких монастирів на Волині на початку XIX ст. *Хуманитарни Балкански изследвания*. Кишинев, Fabrica Disa. 2020. Т. 3. № 1(7) С. 5–8.

Наукові праці, в яких апробовано результати дисертації

8. Мережа римо-католицьких монастирів у Волинській губернії (остання чверть XVIII – кінець XIX ст. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (12-13 травня 2015 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2015. Т. 1. 540 с. С. 52–54.

9. Конфесійна ситуація на Волині в першій половині XIX століття. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (14-15 травня 2014 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. Т. 2. 532 с. С. 52–55.

10. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії (за матеріалами Державного архіву Житомирської області). *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук :збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (15 грудня 2016 р.) / відп. ред. доц. Н. В. Коленда. Луцьк, 2016. 472 с. С. 207–209.

11. Візитації римо-католицьких монастирів як історичне джерело. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (16–17 травня 2017 року) Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. 1167 с. С. 67–69.

12. Зміни у підпорядкуванні римо-католицьких монастирів у Російській імперії наприкінці XVIII ст. *Матеріали X Волинської*

Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 16–17 листопада 2018 р.): Збірник наукових праць. Житомир: Полісся, 2018. 276 с.

13. Школи при римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії (перша третина XIX ст.). *Матеріали Міжнародної наукової конференції. Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність*. Зб. Наук. Праць. Луцьк, Вежа-Друк, 2019. 464 с. С. 290–299.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Архітектурні комплекси римо-католицьких монастирів Волині XVI – XVIII ст. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк: ФОП Сікачова В. А., 2016. Випуск XII. 504 с. С. 361–365.

15. Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2017. Випуск XIII. 424 с. С. 268–275.

Зміст

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	24
1.1. Історіографічний огляд	24
1.2. Джерельна база дослідження	35
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ	44
2.1. Мережа монастирів на початок ХІХ століття.....	44
2.2. Внутрішня організація чернечого життя.....	57
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ РОБОТИ ЧЕНЦІВ ПРИ МОНАСТИРЯХ	72
3.1. Діяльність у сферах освіти та благодійності.....	72
3.2. Монастирські бібліотеки та друкарні.....	94
3.3. Матеріальне забезпечення монастирів та господарська діяльність....	118
РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКА ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ	133
4.1. Правове регулювання діяльності римо-католицьких монастирів у Російській імперії.....	133
4.2. Реалізація урядової політики закриття римо-католицьких монастирів та її наслідки	152
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	220

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. Держархів Волинської області – Державний архів Волинської області
2. Держархів Житомирської області – Державний архів Житомирської області
3. Держархів Рівненської області – Державний архів Рівненської області
4. зл. – злотий
5. м-ко – містечко
6. НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
7. о. – отець
8. ПСЗ РИ – Полное собрание законов Российской империи
9. РГИА – Российский государственный исторический архив
10. руб. ср. – рублі сріблом
11. с. – село
12. ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України м. Київ

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасна історична наука постійно змінюється та рухається у бік розширення тематики досліджень. Поступово до кола наукових інтересів українських учених входить історія Римо-Католицької Церкви. Відродження структури цієї Церкви після майже повного руйнування упродовж XIX–XX століть та активізація її участі в суспільному житті України стимулюють професійних істориків звернутися до історичного минулого римо-католиків. Релігійний плюралізм, який панує у сучасному суспільстві, дозволяє вільно досліджувати історію різних конфесій. Відкритість суспільства та спрощення доступу до напрацювань світової наукової спільноти дозволяє українським дослідникам поповнити свій арсенал новими методологічними підходами. Нині можна вивчати історію різних церковних структур, відкинувши ідеологічну заангажованість попередніх епох.

У дисертації історія римо-католицьких монастирів досліджується в межах інституційної історії. Монастир – одна з церковних інституцій із своєрідною специфікою функціонування та управління, правилами та змістом діяльності. Чернечі громади волинських осідків розглядаються як специфічні закриті соціальні групи, які, не зважаючи на своє відокремлене від соціуму життя, займались різними видами діяльності. Кінець XVIII – перша половина XIX століття належить до особливих періодів в історії монастирів, оскільки в ході поділів Речі Посполитої вони опинились у межах Російської імперії, де панівною конфесією було Православ'я, а всі його церковні інституції уже підпорядковані державі. Прагнучи контролювати усі структури Римо-Католицької Церкви, російський уряд видавав нормативні акти, які порушили усталену віками систему управління та внутрішнього життя римо-католицьких монастирів. Важливою була й та

обставина, що більшість ченців монастирів представляли польський етнос на Волині.

Вивчення різних напрямків діяльності чернецтва, серед яких провідну роль займала духовна, в контексті складних політичних обставин є основною метою, поставленою в ході проведення дослідження. Поза увагою не залишилось вивчення російського законодавства, яке постійно еволюціонувало у бік збільшення тиску на монастирі і згодом, з метою їх закриття.

Заявлену тему робить актуальною значний масив історичних джерел, які зберігаються в українських архівах, які переважно вперше введено до наукового обігу. Достатня джерельна база та аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії дозволяє здійснити спробу узагальнити діяльність римо-католицьких монастирів в означених географічних та хронологічних межах.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертація виконана в межах Обласної програми історичних досліджень Волині на 2017–2021 рр., затвердженої рішенням Волинської обласної ради від 2 лютого 2017 р. № 10/18.

Метою дослідження є комплексне вивчення функціонування римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття, складовими якого є мережа монастирів на Волині, напрямки діяльності ченців та урядова політика Російської імперії щодо монастирів. На основі поставленої мети сформовано такі **завдання**:

- окреслити стан наукової розробки теми та з'ясувати рівень і повноту її джерельного забезпечення;
- прослідкувати процес складання монастирської мережі на волинських землях, зосередивши увагу на соціальному статусі фундаторів та їхніх мотивах, визначити закономірності в часі та локації монастирів;

- розкрити основні внутрішньої монастирської організації, визначити специфіку функціонування новіціату, релігійних брацтв і парафій при монастирських костелах;
- висвітлити освітню та благодійницьку діяльність чернецтва; проаналізувати репертуар монастирських бібліотек, як невід'ємної частини католицької монастирської культури, та діяльність друкарень, які забезпечували потреби не лише духовенства;
- показати стан монастирського господарства, як складової господарської культури Волині;
- дослідити правове регулювання діяльності римо-католицьких монастирів у Російській імперії, простеживши його еволюцію;
- прослідкувати практичну реалізацію царських указів щодо закриття монастирів та передачі їхнього майна у державну власність.

Об'єктом дослідження є Римо-Католицька Церква в межах Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX ст.

Предметом дисертаційної роботи є функціонування римо-католицьких монастирів в означених територіальних та хронологічних межах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця XVIII – першої половини XIX ст. Нижня хронологічна межа відповідає часу приєднання волинських земель до Російської імперії в ході поділів Речі Посполитої. Верхній рубіж – середина XIX ст. – час, на який було закрито майже усі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії.

Територіальні межі дисертації визначаються межами Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії, яка до 1848 р. збігалася з адміністративним кордоном Волинської губернії.

Методи дослідження: Методологічна база дослідження підпорядкована принципам науковості та історизму. Праця написана на основі історичних джерел, аналіз яких проведено критично. При написанні

дисертаційної роботи були використані загально-наукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові методи дослідження. Всі методи пов'язані між собою та використані у комплексі. У процесі вивчення проблеми також застосовувались принципи загальнонаукового та історичного аналізу. Основними принципами осмислення проблематики дослідження стали принципи історизму та об'єктивності. Принцип історизму реалізовувався завдяки розгляду усіх історичних фактів, явищ та подій в розвитку та взаємозв'язку. Принцип об'єктивності реалізовувався завдяки врахуванню і критичному переосмисленню усіх виявлених теорій щодо проблеми. Принцип науковості використовувався з метою уникнення у роботі описовості та заідеологізованості при висвітленні політики верховної влади щодо римо-католицьких монастирів. Принцип багатофакторності застосовувався з метою дослідження об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливали на поведінку ченців в умовах загальноімперської дійсності.

У ході дослідження були використані три групи методів: загальнонаукові (історичний та логічний, аналізу та синтезу, індукції і дедукції), спеціально-історичні (порівняльний, системний, типологічний, проблемно-хронологічний).

Історичний та логічний метод реалізовувались шляхом вивчення, аналізу сукупності історичних фактів і джерел, їх класифікації та систематизації з метою подальшого критичного узагальнення. Аналіз, синтез, індукція та дедукція дозволяли виявити загальне та особливе в функціонуванні римо-католицьких монастирів, а також дослідити їхню діяльність у взаємозв'язку з минулими політичними умовами. Метод архівної евристики використовувався з метою виявлення та систематизації архівних джерел. Застосування порівняльно-історичного методу допомогло в оцінці змін, що відбулися на різних етапах функціонування римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії. Метод періодизації використовувався для простеження особливостей державної політики щодо

Римо-Католицької Церкви впродовж кінця XVIII – середини XIX ст. Метод класифікації застосовувався при аналізі історіографічного доробку, узагальнення джерельної бази. За допомогою методу систематизації та узагальнення визначено конкретні результати дисертаційного дослідження.

Поряд з основними та обов'язковими методологічними засадами у ході вивчення діяльності римо-католицьких монастирів було важливо дотримуватись принципу позаконфесійності, тобто неупередженого ставлення до церковних структур, які досліджуються. Крім того, на цю методологічну засаду звернута увага в ході аналізу урядової конфесійної політики. Адже в процесі дослідження цієї проблематики у вітчизняній і в зарубіжній історіографії XIX–XX ст. характерним було використання принципу конфесіоналізму (протекції однієї конфесії і осуду інших конфесій), що привело до зловживання певними історичними фактами і формулювання хибних узагальнень.

Застосування перелічених методів дозволило розв'язати поставлені завдання та досягти визначеної мети.

Наукова новизна:

Уперше:

- проаналізовано процес складання монастирської мережі на Волині;
- розкрито політику російського уряду щодо римо-католицьких монастирів крізь призму аналізу нормативно-правових актів та архівних матеріалів;
- висвітлено основні напрямки діяльності чорного духовенства Луцько-Житомирської дієцезії;
- прослідковано процес закриття римо-католицьких монастирів на Волині в 1830-х – 1850-х роках.

Уточнено:

- статистичні дані щодо кількості та локалізації монастирів.

Набули подальшого розвитку питання:

- тематичного наповнення бібліотек римо-католицьких монастирів;
- ролі католицького чернецтва у поширенні шкільної освіти на Волині;
- конфесійної політики верховної російської влади у зазначених хронологічних межах.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані при написанні праць з історії України та Волині, а також робіт з історії Церкви та різних її конфесій. Також фактичний матеріал, залучений у роботі можна використати при підготовці підручників та посібників із краєзнавства, при викладанні волинезнавчих курсів у навчальних закладах різного рівня, а також в екскурсійній роботі.

Апробація результатів дисертації. Проблеми, що розглядаються у роботі знайшли відображення у доповідях на таких конференціях: Історія релігії в Україні (Львів, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 2014, 2015, 2016 рр.); Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук (Луцьк, 2016 р.); Любартівські читання (Луцьк, 2016, 2017 рр.), Міжнародна наукова конференція «Модернізаційні процеси на Волині в ХІХ – на початку ХХ століття» (Луцьк, 2017 р.), Круглому столі «Бібліотечні фонди як історично-культурний феномен: збереження, опрацювання, дослідження» (Львів, 2019 р.), Історія релігії в Україні. ХІХХ Міжнародна наукова конференція (Львів, 2019 р.), Міжнародна наукова конференція «Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність» (Світязь, 2019 р.), Кременецькі читання (Кременець, 2019 р.). Також брала участь у звітних науково-практичних конференціях в рамках «Фестивалів науки» на факультеті історії,

політології та національної безпеки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки у 2014–2019 рр.

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 16 наукових публікаціях, у тому числі у *шести* статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, *восьми* – в інших наукових виданнях та матеріалах конференцій та *однієї* у закордонному виданні (див. Додаток У.).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (391 позиція, з них 183 архівні). Повний обсяг дисертації становить 284 сторінки, основного тексту – 160 сторінок (7,05 авторських аркушів).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографічний огляд

Сучасна історична наука активно розвивається, до кола інтересів дослідників потрапляють нові теми. Хоч історія Церкви завжди викликала інтерес у світової наукової спільноти, однак не всюди і не завжди вивчення такого предмету дослідження було можливе. Від часу здобуття незалежності державою українські вчені також почали звертатись до історії Церкви та її різних конфесій, проте донедавна діяльність римо-католицького духовенства миналось увагою. Лише в останні два десятиліття спостерігається жвавіший інтерес до історії католиків, з'явилися роботи про чернецтво. Цьому сприяли звільнення суспільства від ідеології попереднього політичного режиму, а також відновлення церковно-адміністративної структури Католицької Церкви в Україні, втраченої впродовж останніх двох століть.

Дослідження діяльності римо-католицького чернецтва та історії осідків на Волині розпочалось у кінці XIX – початку XX ст. Література того часу представлена переважно православно-оборонним напрямком. Університетські професори звертались до дискусійних богословських питань правового становища Католицької Церкви в імперії. Дослідниками було нагромаджено значний масив фактичного матеріалу про загальний стан Церкви, правову базу її становища. Авторів хвилювало питання про легітимність існування католицьких церковних структур в Росії, де Православна церква мала статус державної. Прикладом роботи такого напрямку є «Римский католицизм в России» оберпрокурора святійшого Синоду графа Дмитра Толстого. Окрім деяких відомостей про монастирі, школи та костели, ця робота переповнена ідеологічними упередженнями з

боку автора та негативними оцінками діяльності римо-католицького чернецтва. На його думку, великої кількості монастирів не потрібно було в державі. Він також звинувачував ченців у неробстві, моральному та фізичному занепаді. Не зважаючи на відчутну ідеологічну складову, праця Д. Толстого дозволяє познайомитися з оцінкою сучасника подій середини XIX ст. і відображає позиції влади щодо діяльності римо-католиків [281, с. 139].

Натомість громадські діячі, такі як Костянтин Богословський [217], характеризували факт наявності католицьких храмів у Росії як закономірний прояв процесів взаємовпливу культур у державі.

Освітні процеси у Російській імперії XIX ст. висвітлювали Ю. Карачковський [265, с. 225–278], Є. Крижановський [267, с. 441–478], С. Рождественський [283]. В їхніх роботах містяться деякі відомості про роль римо-католицьких монастирів у поширенні освіти.

Інтерес до римо-католицьких монастирів на Волині поживався між Першою та Другою світовими війнами, коли більша частина Волині входила до складу відродженої Польської держави. Найбільше робіт, присвячених історії римо-католицьким осередків, належало відомому краєзнавцю та педагогу Яну Мареку Гіжицькому, який зазвичай підписував їх псевдонімом «Волиняк». З-під пера автора вийшли розвідки про кармелітів, домініканців, тринітаріїв, а також невеликі публікації про окремі монастирі на теренах колишніх земель Речі Посполитої, приєднаних до Російської імперії. Кожна із робіт Я. Гіжицького мала схожу структуру. Дослідник вміщував у довідковій формі віднайдену ним інформацію про монастир: історія фундації, описи костелу та монастирських будівель, відомості про особовий склад, навчальні заклади та інше. Праці дослідника не містили жодних авторських оцінок, а лише фіксували усі відомі факти про монастирі. Для нас праці Я. Гіжицького є цінними з тих міркувань, що дозволяють упевнитись в джерельних даних щодо мережі монастирів та їх фундаторів.

Важливим доповненням є списки чернецтва, які не завжди відображені у архівних матеріалах [330, 331, 332, 333, 387].

У радянській історіографії тема нашого дослідження представлена слабо і фрагментарно. Через вороже ставлення у радянські часи до Церкви, а особливо Римо-Католицької, та незначна кількість літератури, що побіжно стосувалась функціонування римо-католицьких монастирів, написана під жорстким ідеологічним впливом. Положення більшості радянських праць про католиків не підлягають критиці і не відповідають методологічним засадам наукового світу. З огляду на це праці радянських вчених при написанні дисертації не використовувались.

Варто відмітити, що українські, польські та білоруські історики почали звертатись до теми Історії Римо-Католицької Церкви та її інституцій приблизно у той же час. Поштовхом для вчених став розпад Радянського Союзу, одразу після якого вийшло ряд праць.

Не зважаючи на те, що робота за редакцією О. Крижанівського та С. Плохія класифікується як навчальний посібник з історії Церкви та релігійної думки, ми не можемо її оминати при аналізі історіографії історії римо-католицьких монастирів, оскільки з цієї праці, на нашу думку, розпочинається українська історіографія історії Церкви. «Історія церкви та релігійної думки в Україні» – одна з перших спроб систематизувати історію церковного життя в Україні із найдавніших часів до середини ХІХ століття [266]. Римо-Католики у ній розглядались як одна з існуючих на українських землях конфесій. З огляду на те, що дане видання носило більше довідковий характер, деталей про життя чернецтва не віднаходимо, проте маємо деякі відомості загального ознайомлювального характеру про монастирське господарство, деякі чернечі осередки Правобережної України, а також про ставлення влади до римо-католицьких ченців.

Церковне землеволодіння у Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття проаналізовано у

монографії Арсена Зінченка [233]. Історик розглядав землеволодіння Православної, Унійної та Римо-Католицької Церкви крізь призму політики російського царату. Центральною темою роботи був церковний маєток і розвиток господарства при ньому за умов збереження фільваркової системи господарювання. А. Зінченко відмічав, що монастирське господарство у першій половині XIX ст. за своєю продуктивністю значно поступалось поміщицькому, але все ж займало свою нішу у загальній господарській картині регіону.

Особливий інтерес до історії Римо-Католицької Церкви в українських дослідників з'явився вже у 2000-х рр. Монографія Олександра Буравського про Римо-Католицьку Церкву на Правобережній Україні у кінці XVIII – на початку XX ст. [220] присвячена політиці уряду Російської імперії, господарському життю, участі духовенства у суспільно-політичних та освітніх процесах. Римо-католицьке чернецтво розглядається в контексті піднятих у роботі проблем, проте не є центральною з них. Автор вивчав деякі аспекти господарського життя монастирів, пишучи про галузі господарства, які були розвинені при монастирських фільварках. Ведучи мову про суспільно-політичне життя, дослідник відмічав активну підтримку ченцями Листопадового повстання 1830 р. і вбачав у цьому причини масового скасування монастирів у 1832 р. Історик також відводив велику роль римо-католицьким орденам в поширенні європейської освіти на українських землях, проте не аналізував діяльність монастирських навчальних закладів.

Праця Інни Шостак має подібну тематику, але дещо вужчі хронологічні та географічні межі. Дослідниця вивчала Римо-католицьку Церкву з кінця XVIII до першої половини XIX століття, обмежуючись географічно Луцько-Житомирською дієцезією [317]. В праці розглядалось становлення дієцезії, її структура, соціально-економічне життя, суспільна діяльність духовенства, парафіяльна та духовна освіта, а також проблема

секуляризації землеволодіння Католицької Церкви. Дослідниця у першу чергу звертала увагу на діяльність білого духовенства. Наявні деякі відомості про роботу ченців у парафіяльному шкільництві. Окрім ролі піарів у сфері освіти, автор відмічала ще вклад домініканців. Вартою уваги є запропонована дослідницею класифікація монастирських шкіл на двовіддільні (міські) та одновіддільні (сільські).

Історичний нарис Юрія Білоусова про Київсько-Житомирську римокатолицьку єпархію, частина якої за часів Російської імперії становила Луцько-Житомирська дієцезія, охоплює хронологічні межі від найдавніших часів до 2000-х років [214]. У роботі міститься чимала кількість біографічних довідок про представників місцевого католицького духовенства, статистичних відомостей. При викладі матеріалу автор обрав хронологічний принцип, однак його праці бракує систематизації та авторських узагальнень. Пишучи про монастирі, дослідник акцентує увагу на тому, що зазвичай при них діяли великі парафії, що свідчило про їх важливу роль у духовному житті регіону. Найбільше уваги Ю. Білоусов звернув на проблему закриття монастирів, подаючи списки тих монастирів, що ліквідували, і тих, що лишились, проте ці списки не є точними.

Історії чернечого руху на Волині стосувалась монографія Наталії Сінкевич про орден домініканців з кінця XVI до початку XIX століття. У своїй роботі дослідниця розглядала проблеми появи домініканського ордену на Волині, особового складу його осередків, основні напрямки його діяльності. Авторка акцентує основну увагу на безпосередніх обов'язках ченців, їхньому духовному житті, релігійних культурах, душпастирській роботі, добродійній діяльності та освіті [285]. Монографія Н. Сінкевич відрізняється від праць попередніх авторів. Вона стосувалась не Церкви загалом, а безпосередньо ченців домініканського ордену. Автор зосередилась не на суспільно-економічному житті, а саме на духовній сфері діяльності чернецтва [285].

Проблема функціонування освітніх закладів при монастирях розглядалась у ряді робіт українських вчених присвячених історії шкільництва в XIX ст. Так у монографії Наталії Сейко висвітлено матеріальну допомогу поляків школам Київського навчального округу [284]. Піарським школам присвячена спільна праця Руслани Шеретюк та Надії Стоколос [316]. Оксана Карліна неодноразово зверталась у своїх наукових розвідках до проблем шкільництва у Волинській губернії [235; 236].

Окремі аспекти функціонування римо-католицьких монастирів знайшли відображення в публікаціях вчених останніх десятиліть, присвячених різним проблемам української історії XIX ст. До теми громадсько-політичної позиції духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX століття зверталась Юлія Хитровська. Вивчаючи правові засади функціонування Римо-Католицької церкви у Російській імперії, вона частково розглядала нормативно-правові акти, що стосувалися монастирів [300; 301; 302; 303]. Вивчаючи аграрну політику російського уряду на Правобережній Україні, В. Брославський дав характеристику основним галузям монастирського господарства та основним методам і принципам господарювання [219].

В українському книгознавчому доробку виділяються роботи Ірини Ціборовської-Римарович, яка вивчає стародруки з монастирських бібліотек Волині, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Нею досліджено бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму, Бердичівського монастиря босих кармелітів, Кременецького монастиря реформатів, Луцького та Берестецького монастирів тринітаріїв [304; 305; 306; 307; 308; 309; 312; 313]. Одна з її статей присвячена аналізу джерел з історії римо-католицьких монастирських бібліотек [310]. Варто зауважити, що дослідниця вивчає бібліотеки римо-католицьких монастирів ставлячи перед собою інші завдання, ніж у нашому дослідженні. В основі її

роботи лежить опрацювання саме збережених стародруків, а не бібліотечних інвентарів, які містяться у візитаціях монастирів. У 2019 р. вийшла монографія авторки про друкарню Бердичівського монастиря босих кармелітів, де, окрім інвентарів книг, виданих кармелітами, є відомості про історію заснування монастиря, школу, коронований образ Божої Матері [311].

Польські вчені завжди цікавились історією Римо-Католицької Церкви та її інституцій. Ще з 1970-х років і до тепер важливим осередком дослідження є Люблінський католицький університет Івана Павла II. У 1972 р. там було засновано «Осередок дослідження історичної географії Церкви в Польщі», в межах роботи якого була започаткована видавнича серія «Матеріали до історичного атласу християнства в Польщі».

Робота Єжи Флага заклала традицію дослідження монастирів. Його авторству належала праця, присвячена чоловічим монастирям у Речі Посполитій у 1772 р., де систематизовано подано відомості про чернечі осередки у тому числі й на Волині, їх провінційну приналежність, а також особовий склад монастирів [325]. До цієї серії належить збірник статей «Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku» під загальною редакцією Ханни Дельонгової, де вміщена публікація про принципи фундування римо-католицьких монастирів [359]. Праця Станіслава Літака присвячена територіальній структурі Римо-Католицької Церкви у Польщі у 1772 р. [356]. Крім того, Станіслав Літак є автором ряду праць, що стосувались церковно-адміністративної структури Римо-Католицької Церкви, церковних брацтв. Особливістю робіт автора є підготовлені ним карти та схеми, які суттєво доповнюють текст [349; 350; 351; 352; 353; 354; 355].

На початку 1990-х років у Польщі вийшла фундаментальна праця Пьотра Павела Гаха про чоловічі ордени на теренах колишньої Речі Посполитої у 1772–1914 рр., де автор у першу чергу робив акцент на

душпастирській роботі ченців. У монографії комплексно розглядалась організація управління, аналізувались статистичні відомості про кількість монастирів і ченців на колишніх польських землях, які відійшли до трьох інших держав. Примітним є те, що автор намагався у динаміці показати, як змінювалась ця кількість впродовж XIX ст. Історик звертав увагу на монастирську освіту, яку здобували ченці, а також новіціат, вказуючи монастирі, де він діяв, серед яких є й монастирі Луцько-Житомирської дієцезії. Подана оцінка політики щодо монастирів в кожній з держав, у складі якої опинились територія колишньої Речі Посполитої [329]. Перу історика належить робота про закриття римо-католицьких монастирів на колишніх землях Речі Посполитої та Сілезії [327; 328] та використання майна скасованих монастирів [326]. Підняті П. П. Гахом питання не знайшли належного висвітлення по матеріалам Луцько-Житомирської дієцезії, оскільки автор не опрацював архівні джерела цієї дієцезії.

Історію Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії на початку XIX ст. обрала темою свого дослідження Марія Дембовська. Вона звернула увагу на діяльність білого духовенства, але також подала відомості про парафіяльні осередки при римо-католицьких монастирях на 1802 р., які доводять активну роботу монастирських парафій та роль чернецтва у душпастирській роботі [321]. Авторству дослідниці належить стаття про монастир боніфратрів у Луцьку, який був єдиним осередком боніфратрів у Правобережній Україні [322].

Стан монастирів, що опинились на території Російської імперії після поділів Речі Посполитої, розкривається в праці Маріана Радвана [368]. В ній містяться статистичні дані про кількість монастирів та ченців, що опинились у складі різних єпархій, про скасовані монастирі, долю їх костелів та майна. Поза увагою дослідника опинились деякі монастирі, що діяли у Луцько-Житомирській дієцезії.

Польський дослідник Лешек Заштовт є автором відомої роботи про шкільництво на колишніх східних землях Речі Посполитої після ліквідації Віленського навчального округу. В ній він дав огляд функціонування освітніх закладів до 1830 р. [391].

У польській історіографії є чимало робіт, що присвячені окремим чернечим орденам. Так, вивчаючи архітектуру тринітарських монастирів, Мирослава Собчинська-Щепанська не оминала й волинські осередки ордену. Окрім опису архітектурно-стильових особливостей монастирських комплексів, дослідниця подавала й детальні історичні довідки про ці монастирі [377]. Яцек Тарашкевич у декількох роботах висвітлив освітню діяльність ордену піарів [381; 382; 383; 384]. За загальною редакцією Чеслава Гіля вийшов збірник статей, присвячений ордену босих кармелітів [343]. Подібні збірники вийшли з історії домініканців [358], бернардинів [338; 339; 340; 381] боніфратрів [320].

В останні десятиліття до проблеми історії Римо-Католицької Церкви почали звертатись й білоруські історики. Монографія Олени Філатової містить аналіз імперської конфесійної політики в білоруських губерніях в першій половині XIX ст., складовою частиною якої було закриття римо-католицьких та греко-католицьких монастирів [297]. У колективній роботі білоруських дослідників під редакцією Валентини Яновської проаналізовано серед інших питань й правові засади царської політики щодо римо-католицьких монастирів, деякі особливості монастирського управління [234]. Продовженням цих робіт можна вважати дослідження Андрія Ганчара і Олександра Бендіна, в яких проблема функціонування інститутів Католицької Церкви розглядаються через призму релігійної політики імперії в Північно-Західних губерніях у другій половині XIX – на початку XX ст. [227].

Проблеми конфесійної політики, державно-правового становища Католицької Церкви у Російській імперії знайшла відображення в багатьох

роботах істориків Російської Федерації. Серед них привертає увагу дослідження Михайла Галанова [225; 226; 228; 268; 289]. Автору вдалось у всій повноті розкрити політику уряду Павла I до католиків і уніатів. Він показав на скільки вона була суперечливою і непослідовною, що було пов'язано з особистістю самого імператора.

У монографії «Католики, мусульмане, иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале. XX в.» Андрія Тихонова, порівняно ставлення держави до трьох найчисельніших неправославних віросповідних груп населення [290]. Слід окремо відмітити статтю Наталії Вібе, яка звертає свою увагу на конфесійну політику російського уряду щодо римо-католицьких монастирів після Листопадового повстання 1830 р. [224].

Серед робіт, які вийшли друком останнім часом глибиною поставлених питань і обґрунтованістю висновків, базованих на опрацюванні широкого кола джерел і на застосованих сучасних методологічних засадах, виділяється дослідження Михайла Долбилова. В його монографії імперська конфесійна політика розглядається з різного погляду, перш за все в її взаємозв'язку з політикою русифікації, яка проводилась після Січневого повстання 1863 р. в північно-західних губерніях. Автор зосередився на аналізі відносин держави, релігії і націоналізму, який зароджувався [231].

До проблеми становища Римо-Католицької Церкви звертався американський історик Поль Верт. У його роботі висвітлено в одному контексті православ'я і так звані «іноземні сповідання», до яких належав католицизм, показано значення і наслідки переходу з однієї конфесії в іншу, взаємозв'язок конфесійних справ зі сферою громадських прав. У книзі представлені різні регіони імперії [223].

Окрему увагу варто звернути на доробок французького Даніеля Бовуа. Наукові зацікавлення вченого зосереджені, головним чином, на регіоні російсько-польського прикордоння, на західних губерніях, Російської імперії. Перу історика належить чимало праць з досліджуваного нами

період та регіону, проте історії римо-католицького духовенства вони стосуються лише опосередковано. Не зважаючи на це, наведені у дослідженнях оцінки є дуже важливими для розуміння тогочасного історичного тла, суспільних відносин та національної політики. В монографії «Шляхтич, кріпак, ревизор» автор у одному з підрозділів, в контексті взаємин шляхти та царату розглядав проблему ліквідації римо-католицьких монастирів та навчальних закладів при них за підтримку учасників Листопадового повстання 1830 р. Історик вважав, що повстання було лише приводом для уряду закрити римо-католицькі монастирі, оскільки думки про таку акцію в російських владних колах зародились давно. З огляду на проаналізовані нами архівні матеріали з такою тезою складно не погодитись [216]. У двотомній роботі Даніеля Бовуа про функціонування Віленського навчального округу розкриваються особливості монастирського шкільництва на приєднаних від Речі Посполитої до Російської імперії землях [318].

Отже, огляд історіографії проблеми функціонування римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії переконує, що вона не знайшла належного вивчення. Окремі її аспекти побіжно розглянуті в контексті дослідження історії Римо-Католицької Церкви в Російській імперії, конфесійної та етнічної політики самодержавства, розвитку шкільництва, соціально-економічних відносин в північно-західних губерніях. Жоден з українських та зарубіжних істориків не звертався до комплексного опрацювання діяльності римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії в ХІХ ст. як важливих інституцій Римо-Католицької Церкви.

1.2. Джерельна база дослідження

Дисертація базується на аналізі чималого масиву опублікованих та неопублікованих джерел з історії римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії. Неопубліковані матеріали походять з Державних архівів Волинської, Житомирської та Рівненської областей, Центрального державного історичного архіву України м. Київ, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ).

Опрацьовані джерела можна поділити на такі види: візитації монастирів; описи монастирів у рік закриття, що за структурою та змістом подібні до візитацій; облікова документація; діловодні матеріали; статистичні матеріали; судова документація.

Найбільше архівних матеріалів, з історії римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії знаходяться у Державному архіві Житомирської області, оскільки Житомир був губернським центром, там знаходились основні губернські адміністративні органи, у тому числі і Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія [249, с. 133].

У вивченні римо-католицьких монастирів багатим інформаційним потенціалом вирізняється візитаційний опис, який складався за результатами огляду монастиря візитатором, єпископом чи його представником. Згідно з практикою до складу комісії, що проводила візитацію, входили генеральний візитатор, його помічник та писар [287, с. 446]. Опис часто був підготовлений заздалегідь настоятелем до приїзду візитатора до монастиря [285, с. 41]. Якщо візитацію проводив єпископ, провінціал чернечого ордену або його представник, то вона називалась генеральною. Генеральна візитація, зазвичай, відрізнялась повнотою змісту, значно детальніше розписувався майновий стан монастиря та інші деталі чернечого життя.

У Російській імперії обов'язок проведення візитацій було закріплено законодавчо. У «Регламенті для церков і монастирів римо-католицького сповідання в Російській імперії» [211, с. 436] 1798 р. наголошувалось, що у візитаційних описах мали бути зафіксована відомості про особовий склад монастиря з чітким визначенням обов'язків усіх ченців (черниць), стан костелу, монастирського корпусу, господарських будівель; перелічені села, угіддя, фільварки, грошові кошти, які належали монастирю, вказана сума щорічних доходів та витрат братії. Документ складався у двох примірниках: один передавали до архіву консисторії, а інший – архієпископу [211, с. 436]. Візитації, які супроводжувались складанням описів монастирів проводились щорічно [249, с. 134].

Візитаційні описи римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії зберігаються у фондах Державного архіву Житомирської області: № 90 «Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії. м. Житомир Волинської губернії»; вони охоплюють 1796–1819 рр. Найдавніші візитації датовані 1799 р.: (монастирів тринітаріїв у Луцьку та селі Шумбар Кременецького повіту) [74]. Останніми за часом є візитації монастирів францисканського у селі Межиріччя Острозького повіту [26] та тринітаріїв у Луцьку [22] від 1819 р. Ще дві візитації монастиря ордену реформатів у Дедеркалах за 1829 та 1830 рр. знаходимо у фонді № 314 «Реформати Руської провінції» у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

На титульному аркуші жодної з опрацьованих візитацій не зазначено, що вона є генеральною, хоча візитації луцьких та шумбарських тринітаріїв за 1799 р. та францисканців у Межиріччі Острозького повіту за 1819 р. були такими [74, арк. 212, 225]. Опис монастиря та всього його майна вівся за сталим планом з незначними відмінностями. Починався документ з інформації про географічне розташування монастиря, зазначалось ким і

коли він був заснований. Невід'ємною складовою усіх візитацій є опис монастирської бібліотеки.

Візитатори керувались інструкціями, відповідно до яких складали акти візитації. Конкретних вимог до форми і змісту інвентаря бібліотеки в них не знаходимо. Лише відома інструкція для візитатора ордену реформатів від 1804 р., де зазначено, що відомості про бібліотеку мав бути одним з першим пунктів візитації [158, арк. 140].

Зазвичай, та частина візитації, в якій описувалась бібліотека, називалася «Інвентар бібліотеки». Книги в інвентарях ділили на тематичні розділи. Оскільки реєстри бібліотек складались у довільній формі, то їхній інформаційний потенціал різний. Лише в деяких візитаціях знаходимо інвентарі бібліотек, де фіксуються назва книги (переважно не повна), іноді автор, місце та рік виходу. Трапляється, що в описі книги подана тільки її назва, а також вказана кількість примірників цього твору в бібліотеці. В деяких інвентарях фіксується розмір книги. Очевидно, книги записувались до інвентаря відповідно до розташування на полицях. Інколи у візитації фіксувалось лише скільки та якої тематики книги зберігались у монастирі. Такий перелік тематичних розділів книгозбірні складно назвати інвентарем. Зрідка у візитаціях подано окремий інвентар книг костелу, монастиря, а також школи, що діяла при монастирі. Трапляється й так, що у візитаціях відсутні відомості про наявність бібліотек.

У всіх візитаціях міститься розділ з описом усіх фундацій записаних на користь монастиря. Фіксувалось від кого була фундація, рік запису та розмір. Наприклад, у візитації дубенських кармеліток за 1817 р. зазначалось, якими капітальними сумами володів монастир, скільки відсотків з них та який чинш з нерухомого майна він отримував [25, арк. 7]. Також детально описувались фільварки з усіма господарськими будівлями, до цього додавалися відомості про кількість залежних селян та дворових людей, їхні обов'язки та повинності [74, арк. 63; 30.арк. 17].

Невід'ємною складовою візитацій були відомості про особовий склад монастиря. Зазвичай, такі відомості подавались у вигляді таблиці, де вказувалось прізвище та ім'я ченця, рік вступу в новіціат, рік постригу, обов'язки у монастирі, іноді й стан здоров'я. Відмічалось хто з ченців мав священицький сан, хто братом, новіцієм або лаїком.

За наявності школи чи шпиталю до візитації вносилися відомості про них. Кожна монастирська візитація була скріплена печаткою і підписом візитатора та печаткою із гербом ордену, монастир якого оглядали. Візитації укладались польською мовою, окремі записи подавалися латиною. Візитація скріплювалася сургучевою печаткою; зазвичай, на ній зображався герб чернечого ордену, до якого належав монастир. Ще одним атрибутом документу були підписи візитатора та настоятеля монастиря, огляд якого здійснювався.

Отже, візитації, як історичне джерело мають великий інформаційний потенціал. Вони розкривають особливості духовного життя, освітньої та інтелектуальної роботи, господарської діяльності та майнового забезпечення римо-католицьких монастирів.

Після Листопадового повстання 1830–1831 рр. російський уряд розгорнув широку кампанію з ліквідації римо-католицьких монастирів у західних губерніях, в ході якої польською або російською мовами складались описи, подібні до візитації. Вони вміщені у фонді № 178 «Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. м. Житомир Волинської губернії». Основна увага в них зверталась на фіксацію інформації про монастирське рухоме і нерухоме майно [106]. Документ складався із рапорту настоятеля монастиря, за яким слідував опис його майна [249, с. 135]. Окрім фондів Державного архів Житомирської області, знаходимо один такий опис у Державному архіві Рівненської області (про закриття францисканського монастиря в Межирічі Острозькому в 1866 р.

До облікової документації належать книги доходів та витрат монастирів, звіти про кошти, виділені консисторією для монастиря [23; 180], про фундаційні суми та відсотки з них [173; 98]. Ці джерела розкривають стан майнового забезпечення римо-католицьких монастирів. Більшість таких документів сконцентровані також у фондах Держархіву Житомирської області № 178 та 90. Вони дозволяють визначити річний дохід монастиря та основні статті витрат.

Діловодні матеріали складаються з подань ченців, настоятелів і провінціалів та звернень світських посадових осіб до Луцько-Житомирського римо-католицьким єпископа та консисторії щодо вирішення різних питань. У фонді № 442 ЦДІАК України «Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора» збережені документи починаючи з 1831 р., які дають змогу простежити процес ліквідації монастирів. Серед них знаходимо списки монастирів, що підлягали скасуванню, їх особовий склад, інформацію про долю ченців, будівель та майна, скарги шляхтичів-фундаторів на дії уряду та багато іншого.

До статистичних джерел належать відомості про складання волинськими духовними особами присяги на вірність російському престолу. Поміж них знаходимо кармелітів з монастирів у Топориці та Ушомирі, бернардинів із Заслава, домініканців з Любара та Чарторийська. Також є список тих ченців, що відмовились скласти присягу: у Заславському бернардинському монастирі таких було чотири особи, а у любарському домініканському – одна [79]. Повторна така ж відомість була складена і передана до Луцько-Житомирської духовної консисторії у 1805 р. [80], перелік надано за монастирями, до яких належали ченці.

Щороку настоятель монастиря подавав звіт про особовий склад чернечої громади. Відомості мали вигляд таблиці, де вказувалось ім'я та прізвище ченця, рік народження, вступу в новіціат та постригу, обов'язки у

монастирі, стан здоров'я [161]. Серед статистичних джерел знаходимо відомості про стан капіталів, кількість парафіян, залежних селян, штатні та заштатні монастирі, поділ на які з'явився у 1841 р. [195, с. 139].

Окремої уваги заслуговують документи про поточні справи монастирського життя, збережені у фонді Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії. У них зафіксовано переміщення ченців із одного монастиря до іншого, виконання обов'язків у монастирській спільноті, порядок вступу до монастирів нових ченців, видачу ченцям паспортів для виїзду за межі Російської імперії тощо.

Окремо слід виділити судову документацію, головним чином повітових судів, що зберігаються у обласних архівах. Нами опрацьовано документи Луцького, Ковельського, Володимирського, Дубенського, Острозького, Житомирського та інших повітових судів. Судові справи становлять комплекс різних документів, зібраних в ході судового процесу. У них розкриваються взаємини чернецтва з місцевими землевласниками. У судових інстанціях, головним чином, розглядали справи, пов'язані з порушенням майнових прав монастирів. Дуже часто настоятелі монастирів звертались до повітових судів через невиконання відсотків з фундаційних сум, самочинне зайняття монастирських земель, несплату за оренду монастирського майна. Значно рідше монастир виступав відповідачем у суді [43; 52].

Заслуговує уваги і фонд № 22 «Волинська ліквідаційна комісія по скасуванню боргів конфіскованих маєтків. м. Житомир Волинської губернії» у Державному архіві Житомирської області, матеріали якого можна класифікувати також як судову документацію. До нього вміщені звернення деяких римо-католицьких монастирів Волинської губернії з приводу відшкодування монастирю належних відсотків з конфіскованих володінь учасників Листопадового повстання 1830 р. [56; 98; 148; 168].

До опублікованих джерел належать нормативно-правові акти на основі яких відбувалось врегулювання діяльності римо-католицьких монастирів у Російській імперії, вміщенні в «Полном собрании законов Российской империи». На підставі цих законів проаналізовано умови функціонування римо-католицьких монастирів на приєднаних в результаті поділів Речі Посполитої землях, зміни у структурі Римо-Католицької Церкви в Російській імперії, що вплинули на підпорядкування монастирів, майнові права монастирів.

Російське законодавство переважно стосувалось управління монастирями. Нормативні акти містили чіткі правила щодо діяльності монастирів.

Слід окремо відмітити, що у листопаді 1936 р. у Луцькому щомісячному регіональному журналі «Znicz» вміщено статтю «Opis miasta Łucka z Wołunia» автором якого вважають ченця Луцького бернардинського монастиря, а час написання 1830 р. В публікації йдеться про усі луцькі монастирі, найдетальніше анонімний автор описав монастир бернардинів [381, с. 144–148]. Цю роботу можна віднести до опублікованих історичних джерел, адже її написано сучасником подій, який був ченцем одного з луцьких монастирів. Сам рукопис було віднайдено у Варшаві в Бібліотеці Народовій.

Отже, опрацьовані архівні та опубліковані джерела дозволять розкрити основні напрямки діяльності римо-католицького духовенства, особливості життя та розподілу обов'язків у монастирі, дослідити особовий склад монастирів. Наявні джерельні матеріал розкривають якою була конфесійна політика російського уряду і як на практиці реалізовувалось законодавство. Із історичних джерел ми можемо довідатись як виглядали монастирі, яким майном розпоряджались ченці.

Висновки до розділу 1.

З огляду на проаналізовану історіографію з проблеми функціонування римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX ст., можна із упевненістю засвідчити, що вона не знайшла належного вивчення. Деякі історіографічні аспекти частково розглядаються в контексті аналізу історії Римо-Католицької Церкви в Російській імперії та на колишніх землях Речі Посполитої, конфесійної та етнічної політики російського уряду, при вивченні тогочасного шкільництва, у якому римо-католицьким ченцям надавалась значна роль, соціально-економічним відносинам та іншим питанням тогочасної історії. У жодній з проаналізованих нами робіт українських, польських, білоруських, російських вчених ми не знаходимо комплексного дослідження історії римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії. Усі наявні відомості є фрагментарними і не дозволяють скласти загальної картини.

Наявні архівні та опубліковані джерела дозволяють розкрити важливі дослідницькі завдання: процес складання мережі римо-католицьких монастирів та її стан у кінці XVIII – першій половині XIX ст., внутрішньої організації та розподілу обов'язків у монастирях, діяльність чернецтва у сферах освіти та благодійності, роль у інтелектуальному та господарському житті Волині. Жанрова різноманітність зібраних та опрацьованих джерел, дозволяє розглянути законодавчі ініціативи держави щодо монастирів на основі опублікованих джерел та практичну реалізацію цих законів на основі неопублікованих архівних матеріалів. Опрацьовані джерела у тій чи іншій мірі відображають кожен із досліджуваних нами напрямків роботи чернецтва.

Наявні опубліковані та архів, часто вперше введені до історичного обігу, історичні джерела у комплексі з вітчизняною та зарубіжною, головним чином польською, історіографією дозволили скласти узагальнену

картину з історії появи, складання мережі, функціонування римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Зібраний матеріал дозволив прослідкувати яким чином римок-католицьке чернецтво адаптувалось до політичних реалій Російської імперії.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ

2.1. Мережа монастирів на початок ХІХ століття

Римо-католицькі монастирі – це духовні інституції, що об'єднували братію, умовою приналежності до якої було складання обітниць і дотримання орденських статутів і конституцій. У широкому розумінні монастирем можна вважати будь-яку оселю, де осіла чернеча громада [274, кол. 542–548]. Особливістю римо-католицьких монастирів було те, що вони об'єднувались в ордени та конгрегації (див. Додаток Б.), які мали свою самостійну владну вертикаль на чолі з генералами (генеральними настоятелями), які безпосередньо підпорядковувались папі Римському.

Слід зацентрувати детальнішу увагу на термінологію, яка використовується у дисертації. В центрі нашої уваги знаходиться римо-католицькі монастирі, які у свою чергу об'єднуються у чернечі ордени, що належать до загальної групи інститутів присвяченого Богу життя.

Інститути присвяченого Богу життя – це спільноти, які засновуються владою Церкви і в яких віруючі добровільно приймають присвячену Богу форму життя, складаючи обітниці чистоти, бідності, послуху. Такі інститути поділяються на чернечі (монастирські) та секулярні. Члени монастирських громад приносять публічні постійні або тимчасові обітниці та ведуть спільне братське життя. Секулярні відрізняються тим, що не передбачають публічних обітниць та спільного общинного життя.

Чернечі інститути у свою чергу поділяються на ордени з давніми монастирськими статутами (францисканці, домініканці), регулярні каноніки, жебрацькі ордени, регулярні клірики. Такий поділ не є

абсолютним, адже орден може мати давній статут і належати до жебрацьких (домініканці) або до каноніків регулярних (августинці).

Чернечим орденом називають інституцію, члени якої склали урочисті обітниці, тобто такі, що їх прийняла уповноважена особа від імені Церкви. Проте приналежність до ордену, яка передбачала мешкання у монастирі, не обов'язково визначалася складанням обітниць. Дуже часто серед братії мешкали особи, які не складали обітниць, але служили Богу.

На території Луцько-Житомирської дієцезії були розповсюджені жебрацькі ордени, каноніки регулярні і клірики регулярні. Разом з тим було дві монастирські конгрегації маріан та шариток, які не відносяться до чернечих орденів. Конгрегацію від ордену відрізняє те, що вона не мала свого орденського статуту, але її члени складали публічні обітниці і жили общинним життям.

Останньою ланкою в системі інституцій присвяченого Богу життя є монастир. У широкому розумінні поняття «монастир» включає чернечу братію, яка спільно проживає, має будівлі та іншу нерухомість, що цій братії належить. У вузькому – це інституція, у якій мешкає громада ченців та інших осіб на чолі з настоятелем, що склали обітниці і живуть за давнім статутом і конституцією ордену (Додаток Б.).

Упродовж століть у Римо-католицькій Церкві сформувалась своєрідна, не характерна для решти християнських церков, окрім унійної, система організації чернечого життя. Віряни, які прагнули присвятити своє життя службі Богу та піти до монастиря, вступали до орденів та конгрегацій, в які ці монастирі об'єднувались. Орденський устрій у чернечому житті мав витоки ще у Середні віки, коли Апостольська Столиця затвердила ранні орденські статuti на основі яких функціонували монаші громади. З плином часу кількість таких громад росла і почали виникати нові ордени, конгрегації та згромадження присвяченого Богу життя.

У межах римо-католицьких орденів є класифікація на жебручі, каноніків регулярних та кліриків регулярних. На волинських землях розповсюджені були жебручі, життя яких регулювалося давніми монашими статутами. Основним постулатом для ченців таких орденів було дотримання індивідуальної та громадської бідності. До жебручих орденів належать францисканці та всі їхні відгалуження, домініканці, кармеліти, тринітарії та боніфратри. Для діяльності ченців таких орденів було характерним здійснення публічних проповідей, сповідання, викладання богословських наук та активна благодійницька робота [275, кол. 885–886].

Регулярні каноніки діяли на основі чернечого статуту св. Августина. Серед монастирів, що функціонували в межах досліджуваної дієцезії, до регулярних каноніків належали лише августинці. Для життя таких ченців була характерна бідність, але без притаманної для відлюдників аскези, що поєднувалось з пастирською діяльністю [279, кол. 95].

Регулярні клірики займались пасторською роботою, християнською освітою та благочинною діяльністю. Особливістю таких орденів було звільнення від читання канонічних годин, але попри це, ченці складали урочисті обітницькі [280, кол. 102.]. До таких орденів в Луцько-Житомирській дієцезії входили монастирі піарів і маріан.

Найраніше на волинських землях з'являлись домініканські монастирі. Орден домініканців послуговується статутом св. Августина. Окрім роботи у парафіях, для домініканців було характерним викладання богословських наук у монастирських школах та університетах. У домініканців виділилась «обсервантська течія», до якої відносились два волинські осідки (у Торговиці Дубенського повіту та Чорторійську Луцького повіту).

Два перші домініканські монастирі на Волині були засновані у Луцьку та Володимирі-Волинському. Прийнято вважати, що луцький осідок виник 1390 р. на підставі королівської фундації Владислава Ягайла. Припускають, що ченці у міст з'явилися ще до надання королем Ягайлом привілею,

оскільки в тексті привілею йде мова вже про існуючу фундацію 1371 р., а місійний осідок у Луцьку було засновано ще у 1370-х рр. [285, с. 54–55]. Упродовж XV – XVII ст. зріс релігійний авторитет луцьких домініканців, що підтверджується свідченнями про 53 пожертви до 1625 р. і 250 наданнями до 1809 р. [229, с. 92].

Монастир у Володимирі-Волинському також засновано у кінці XIV ст. За усталеною версією, монастир було закладено великим князем литовським Александром. Можливо, володимирський осідок, як і луцький, було вперше фундовано ще князем Вітовтом [285, с. 55].

У XVII ст. повстали інші монастирі цього ордену. Монастир у Старокостянтинові фундовано 1611 р. князем Янушем Острозьким, волинським воєводою (1584–1593 рр.), першим католиком у роді Острозьких. Монастирі активно виникали в інших містах та селах Волині: Ляхівцях (1612 р.), Овручі (1628 р.), Камені-Каширському (1637 р.), Чорторийську (1648 р.), Яловичах (1658 р.), Торговиці (1674 р.), Невиркові (1698 р.) [285, с. 55]. Дві домініканські громади заснували вже у XVIII ст.: монастир у Козині Дубенського повіту (початок XVIII ст. фундація Олександра-Домініка та Михайла Тарновських), монастир у Кульчинах Старокостянтинівського повіту у 1754 р. коштом Софії з Красинських Любомирської [285, с. 55]. Загалом, за нашими підрахунками орден домініканців мав 13 осередків на Волині на кінець XVIII ст.

Францисканці (або «брати менші») жили за статутом св. Франциска, затвердженим у 1223 р. Основою їхньої діяльності було поширення Слова Божого та душпастирська праця, яка могла здійснюватися лише за згодою настоятеля [357, с. 7–8]. Статут забороняв володіти якоюсь власністю.

Поступово кількість орденів францисканської родини збільшувалася. З кола «братів менших» виділилось кілька гілок: у середині XIV ст. відбувся поділ на францисканів конвентуальних та обсервантів, які у Речі Посполитій іменувалися бернардинами. Пізніше вже з-поміж бернардинів відбувся

поділ на «братів менших» регулярної та суворої обсервації, а серед «суворих обсервантів» виділились босі францисканці, реколекти та реформати (див. Додаток В.). Усі ці відгалуження францисканців мали автономію, яка передбачала існування окремих провінцій, але всі їх об'єднав своїм управлінням один генерал [299, кол. 1875–1877]. Капуцини спочатку також належали до францисканського ордену, а у 1525 р. отримали дозвіл від Апостольської Столиці на відокремлення, незалежним орденом стали у 1619 р. Причиною було бажання ченців дотримуватись строгіших правил та зосередитись на душпастирстві серед убогих [357, с. 47].

Найбільший і найвідоміший монастир францисканців на Волині діяв у Межирічі Острозькому, який був заснований у 1612 р. князем Янушем Острозьким. Францисканські монастирі діяли ще у Кременеці (1608 р.), Корці (1620 р.), Івниці (точна дата заснування не відома), Шумську (1656 р.) та Дружкополі (1692 р.) [376].

На Волині було вісім осередків ордену бернардинів. У 1602 р. Янушем Заславським, волинським воєводою (1604–1629 рр.), фундовано бернардинський монастир у Заславі [20, арк. 13–19]. Дубенський монастир було побудовано Янушем Острозьким на початку XVII ст. [20, арк. 13–19]. У 1630 р. Миколай та Христина Малінські заснували осідок у Янівці. Луцький монастир закладено у 1643 р. Агнешкою Станішевською [372, с. 145–149], Житомирський монастир розпочали будувати з ініціативи єпископа Самуеля Яна Ожга у 1724 р., а фундаторами були власники містечка Якуб і Марія Ледуховські у 1729 р. [20, арк. 13–19], Чуднівський осідок виник у першій половині XVIII ст. [20, арк. 13–19].

Однією із найконсервативніших гілок францисканської родин орденів були реформати. Вони не становили окремого ордену, а мали автономію серед «братів менших». У кінці XVIII ст. на Волині діяло два реформатські монастирі: у Кременці та Дедеркалах. Провідну роль спочатку відігравав Кременецький осідок, заснований 1760 р. коштом графа

Станіслава Потоцького, державного та військового діяч Речі Посполитої та Російської імперії. У 1807 р. монастир закрили, а ченців із Кременеця перевели до Дедеркальського монастиря. Його було засновано у 1749 р., фундаторами виступали Міхал Горацій та Тереза Прейси [20, арк. 13–19].

Також у межах дієцезії функціонували чотири капуцинські монастирі, три з яких заснував волинський князь Януш Сангушко: в Острозі (1750 р.) [317, с. 178], Устилузі (був філією Острозького монастиря), Старокостянтинові (1751 р.), четвертий осідок діяв у Володимирі-Волинському.

Ще одним поширеним жєбручим орденем були кармеліти. Історія ордену розпочинається під час Хрестових походів, коли із Західної Європи на Святу Землю прибули ченці, які оселились на горі Кармель і вели відлюдницький спосіб життя. Канонічної сили їхній статут набув у 1226 р. У другій половині XVI ст. від кармелітів виділилась обсервантська гілка – босі кармеліти, яка згодом зорганізувалась в окремий орден.

Ще раніше виникла жіноча гілка ордену. Кармелітки поєднували відлюдництво та життя в громаді, суворо дотримувались посту та практик мовчання [237, кол. 827].

На Волині було 12 кармелітських монастирів, два з них належали кармелітам босим (у Бердичеві та Вишнівцю). Бердичівський осідок виник у 1634 р. на кошти Януша Тишкевича, відомого політичного діяча Речі Посполитої, який подарував ченцям замок для розташування там монастиря, а також відому чудотворну ікону Діви Марії, що згодом стала короною [28, арк. 1]. Вишневецький осідок засновано 1645 р., фундатором виступив місцевий дідич Ярема Вишневецький, який належав до одного з найавторитетніших руських князівських родів.

Монастирі кармелітів давніх правил були у Острозі (1645 р., фундатор Владислав-Домінік Заславський), Городищах (1651 р., Ян Погрошевський), Дорогостаях (1666 р., Констанція Сапега), Олевську (1669 р., Йозеф

Кароль Немирич), Киселині (1691 р., Абрам Глуховський), Лабуні (1745 р., Йозеф Любомирський), Аннополі (1753 р., Станіслав Вінцентій Яблоновський), Ушомирі (1767 р., Антоній Богушів), Топорищах (1785 р., Текля з Невирковичів), Луцьку (Костантин Антоній Хармес) [334]. У середині XV ст. від кармелітів виділився так званий «другий орден», тобто жіноча гілка, Кармелітки поєднували відлюдництво та життя в громаді, суворо дотримувались посту та практик мовчання. Жіночий монастир та костел у Дубно фундували Анастасія Чернецька у 1660 р. та Теофіла Любомирська у 1688 р. [20, арк. 13–19].

Тринітарії належать до жебрачих орденів. Тринітарії мали свої осередки у Луцьку, Берестечку, Теофіполі, Кременцю та Шумбарі. Перший з них було закладено у Берестечку в 1690 р. на кошти Томаша Крачевського [28, арк. 1]. Осідок тривалий час відігравав провідну роль на Волині, готував новіціїв, утримував колегіум для навчання молоді. Луцький монастир виник у 1717 р. (фундатор Павло Майковський) на ділянці, яка до цього належала унійній церкві Михаїла Архангела [74, арк. 1]. При монастирі також діяла школа, була велика бібліотека. Кременецький осідок виник 1762 р. і проіснував до 1791 р. у статусі резиденції, оскільки не мав власного костелу. Ченців із закритого Кременецького монастиря перевели до Шумбара, містечка неподалік [377, с. 107], де монастир заклала родина Блендовських у 1727 р. У Теофіполі монастир фундувала Теофіла Яблонська у 1746 р. [29, арк. 2].

Орден боніфратрів, або св. Яна Божого, був заснований у 1537 р. з метою догляду за хворими. Окрім звичних чернечих обітниць, вони складали обітницю служіння хворим. У 1633 р. була організована Польсько-Литовська провінція ордену [218, кол. 693–694]. У Луцьку діяв єдиний на Волині монастир ордену Яна Божого, закладений у 1647 р. луцьким каноніком Балтазаром Тишкою, відомим благодійником [322, с.85].

Діяльність каноніків регулярних на Волині пов'язують з орденом августинців. Він виник у 1256 р. з метою проведення пастирської та місіонерської роботи [213, кол. 32]. На Волині було три августинських монастирі: перший осідок був заснований у Затурцях 1620 р. Яном Ледуховським [30, арк. 1], другий, належав фундації Войцеха Ростковського 1753 р. у с. Радзехові Володимирського повіту [31, арк. 8–9], ще один монастир був у Кодні Житомирського повіту (час заснування не відомий) [142, арк. 287].

Регулярні клірики на Волині представлені орденом піарів, або регулярних кліриків Християнської школи во ім'я Божої Матері. На Волині піарський колегіум діяв у Дубровиці, заснований 1684 р. Яном Каролем Дольським [14, без пагінації]. Ще один піарський монастир був у Межирічі Корецькому, де у 1702 р. фундатором виступив Єжи Любомирський, а вже наступного року при ньому розпочала функціонування школа [14, без пагінації].

Окрім кармеліток, у межах дієцезії до жіночих монастирів належали ще бригідки, або ордену Святого Спасителя [222, кол. 759–760]. До Луцьку бригідки вперше прибули зі Львова у 1624 р. на запрошення волинської хорунжої Семашкової. Князь Альбрехт Радзивіл надав для розміщення монастиря свій палац у межах Окольного замку. Будівництво монастиря ордену бригідок завершилось у 1718 р. [262, с. 105]. Другий монастир бригідок знаходився у Дубні.

Слід окремо розглянути конгрегацію маріан в ім'я Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії. Конгрегація була заснована в Пуці Маріанській (Польща) у 1673 р. священником Станіславом Папчинським, а у 1699 р. діяльність конгрегації була офіційно затверджена Апостольським Престолом. У 1723 р. папа Інокентій IX утвердив чернечу конституцію і вивів маріан з-під підпорядкування єпархіальних єпископів. Діяльність маріан спрямовувалась „на допомогу душам, що потрапили до чистилища”.

Особливу увагу вони приділяли служінню бідним та обездоленим [271, кол. 118]. На Волині діяв лише один маріанський монастир, який був у Берездові, селі Луцького повіту Волинського воєводства [141, арк. I, II].

На Волині були й осідки шариток, або сестер милосердя. Їхні монастирі функціонували у Луцьку та Житомирі [317, с. 177]. Шаритки відносилися до орденських згромаджень і займалися доглядом за хворими у шпиталях. У Житомирі монастир було засновано 1766 р. єпископом Юзефом Анджеєм Залуським. До Луцька шариток було запрошено у 1829 р. єпископом Луцько-Житомирської дієцезії Каспаром Цецішевським. Луцький осідок пов'язаний місцевою шляхтянкою Юзефою Поляновською, яка прагнула приєднатись до згромадження у Варшаві, проте в міру обставин, заручившись фінансовою підтримкою батьків та інших добродійців, реалізувала свій задум у Луцьку. Спочатку вона керувала шпиталем св. Лазяря, приміщення для якого їй надав капітул. Крім того, Юзефа Поляновська утримувала школу для дівчат. Формально її робота відбувалась поза межами ордену шариток. Власне сестри-шаритки прибули до міста 1830 р. і до них перейшла справа Юзефи Поляновської [262, с. 112–113].

Вимоги до претенденток для вступу до жіночого згромадження шариток знаходимо у архівних джерелах. Вони повинні були бути віком не менше 20 років і не більше 26, мати добре здоров'я, бути не меланхолічною і не дратівливою, походити від «чесних батьків». Кандидатка повинна була мати власний гардероб або 15 срібних рублів на його покупку [135, арк. 11].

Жіночі монастирі залежали від єпархіальних архієреїв. До послуху черниць належало виховання «благородних, але бідних дівичь», якщо монастир мав достатнє матеріальне забезпечення для утримання шкіл. Якщо ж коштів не було, то обов'язком черниць був догляд за хворими та немічними жіночої статі [200, с. 436].

Поява римо-католицьких монастирів на Волині була закономірним явищем. Шляхетські, королівські та князівські фундації на користь церкви були поширеними на волинських землях з часу включення їх до складу Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої. Для місцевої шляхти було престижно здійснювати фундації на користь римо-католицьких осідків (див. Додаток Д.). Активна благодійницька та фундаторська діяльність надавала доброчинцю та його родині значного політичного авторитету. Не менш важливим є той факт, що світогляд соціуму ранньомодерної доби базувався винятково на християнстві [253, с. 6].

Значна частина фундацій була пов'язана з важливими подіями у житті фундатора, наприклад, одруженням, народженням дитини, одужанням когось з родини або з відсутністю спадкоємців [336, с. 156].

Для монастирських фундацій характерним було те, що заснований благодійниками осідок переважно знаходився в їхній вотчині. Також дуже часто крипти монастирських костелів або монастирські кладовища ставали усипальницями для представників цих родів. Поховання у монастирях були частим явищем і стосувались не лише тих осіб, що зробили першу фундацію, а й тих родів, які давали менші фундації впродовж існування монастиря для підтримки його фінансового становища [230, с. 751].

Мотиви шляхти, яка здійснювала фундації, дослідити дуже складно, оскільки у візитаціях монастирів, які є основним джерелом для вивчення цієї проблеми, інформації не міститься. Проте її можна знайти в історичній літературі. У своїх працях, описуючи процес фундування монастиря, Ян Марк Антоній Гіжицький іноді згадує, чому саме було закладено той чи інший монастир. Наприклад, пишучи про те, як був побудований домініканський монастир у Яловичах, він зазначає, що королівський шляхтич, волинський стольник, луцький земський суддя Самуель Долмат

Ісайковський разом із дружиною Катериною із роду Печихвостів не мали дітей і саме тому у 1658 р. фундували монастир [335, с. 54; 335, с. 168].

Ченці монастирів мали обов'язки перед фундаторами, зокрема відправлення заупокійних служб за дарувальника. Частота цих служб залежала від того, яку суму він заповідав монастирю. Іноді вони були щотижневі [31, арк. 1].

Окрім першої фундації, мали місце і наступні, які передбачали дарування нерухомості на різні потреби. Наприклад, для того, щоб при монастирі діяв шпиталь або притулок для літніх людей, здійснювались такі фундації. Дуже часто школи, шпиталі, релігійні братства діяли завдяки окремим фундаціям. Так, при Бердичівському кармелітському монастирі діяло братство, яке мало фондуш у розмірі 6000 злотих, з яких отримувало 349 злотих 25 грошів відсотками щороку [63, арк. 559].

До 1772 р. монастирі, які в кінці XVIII ст. опинились у межах Луцько-Житомирської дієцезії, належали до таких провінцій своїх орденів: августинці до Польської, бернардини до провінції Непорочного зачаття Богородиці, боніфратри – Успіння Богоматері, домініканці – Польської, Руської Святого Яцека та Польської провінції обсервантів, францисканці – Руської Святого Антонія з Падуї, капуцини – Польської Святого Войцеха і Станіслава єпископів-мучеників, босі кармеліти – Польської Святого Духа, маріани – Польської Непорочного зачаття Діви Марії, піари – Литовської та Польської, реформати – Руської Скорботної Божої Матері, тринітарії – Польської Святого Йоахіма [325].

У Російській імперії опинились римо-католицькі монастирі, які об'єднували в одну провінцію і визначали, який осідок стане центром провінції. Наприклад, у боніфратрів провінційним центром було призначено Вільно [364, с. 60]. Домініканські монастирі утворили одну Білоруську провінцію, до якої входили монастирі з колишніх Литовської та Руської провінцій. Правда, такий провінційний поділ ніколи не було затверджено на

найвищому рівні, тобто папою Римським [360, с. 338]. Усі вище перелічені монастирі після третього поділу Речі Посполитої знаходились в адміністративних межах новоутвореної Волинської губернії у складі трьох повітів Волинського воєводства і частини київського воєводства. Територія Волинської губернії збігалась з Луцько-Житомирською дієцезією.

У Римо-католицькій Церкві дієцезія – це адміністративно територіальна одиниця на чолі з єпископом, яка поділена у свою чергу на менші округи – деканати. Формування Луцько-Житомирської дієцезії розпочалось із приєднанням волинських земель до складу Російської імперії. До того часу існували Луцька і Київська дієцезії (з резиденцією у Житомирі). 6 вересня 1795 р. вийшов указ про утворення замість Київської, Луцької, Інфляндської, Віленської та Кам'янецької єпархій Інфляндської, до якої увійшли парафії старої Інфляндської та Віленської дієцезій, та Летичівської у складі Київської та Кам'янецької. Парафії ж колишньої Луцької були зараховані до складу новоутвореної Пінської дієцезії [208, с. 761]. Усі дії з реорганізації адміністративного устрою Римо-Католицької церкви у Російській імперії не узгоджувались з Апостольською Столицею.

Новий церковно-адміністративний устрій проіснував не довго. Луцько-Житомирська дієцезія з'явилась на підставі указом Павла I від 28 квітня 1798 р. серед шести римо-католицьких дієцезій на приєднаних від Речі Посполитої землях. Зазначалось, що Луцько-Житомирська утворювалась у межах Волинської губернії. Два повіти колишньої Київської дієцезії, які опинились у межах Волинської губернії (Житомирський і Овруцький), утворили Житомирську дієцезію. Обидві дієцезії – Луцька і Житомирська мали мати одного єпископа-ординарія і належати до новоутвореної Могильовської митрополії [343, с. 162]. Єпископом було призначено тогочасного єпископа Пінського Каспера Цецішовського [190, с. 222–223].

Впродовж першої половини ХІХ ст. центром дієцезії був Луцьк, що пов'язано з давньою традицією знаходження у цьому місті єпископської кафедри. Польська дослідниця Марія Дембовська прослідкувала зміну назви Луцько-Житомирської дієцезії впродовж першої половини ХІХ ст. Вона вказала, що до 1844 р., коли садиба єпископа була перенесена з Луцька до Житомира, у документах вживається назва – «Луцька і Житомирська дієцезія», а уже з 1844 р. «Луцько-Житомирська дієцезія». На її думку, цей факт свідчить про певну незалежність двох частин дієцезії у період з 1798 р. до 1844 р., утвореної з колишніх Луцької та Київської дієцезій [321, с. 15].

Дієцезія у свою чергу поділялась на деканати на чолі з деканами. Поділ на деканати у Луцько-Житомирській дієцезії відповідав адміністративному поділу Волинської губернії на повіти: були житомирський, овруцький, луцький, володимирський, ковельський, дубенський, рівненський, острозький, заславський, новоград-волинський, кременецький та старокостянтинівський деканати. Вони об'єднували 10–12 парафій. Відомо, що 1801–1802 рр. у межах Луцько-Житомирської дієцезії було 119 парафій (102 – в Луцькій дієцезії, 17 – в Житомирській), 37 з них працювали при монастирях [321, с. 17–18].

Першим єпископом Луцько-Житомирської дієцезії був Каспер Казімеж Колумна Цецішовський (1745–1831). Він походив з мазовецького шляхетного роду. Освіту отримав у духовній семінарії у Римі. До того, як став єпископом, служив каноніком при Варшавському кафедральному костелі. У 1775 р. призначений єпископам-коадьютором Київської єпархії [367, с. 46–47], а в 1795–1798 рр. управляв неканонічною Пінською єпархією [323, с. 182–183]. Важливу роль у його призначенні єпископом Луцько-Житомирським відіграв папський нунцій Лоренцо Літта. За пропозицією бернардинів резиденцією призначеного єпископа став Луцький бернардинський монастир. У частині монастирського комплексу було виділено келії для мешкання єпископа та розміщення духовної

консисторії. Каспер Цецішовський залишився Луцько-Житомирським єпископом до кінця життя. Навіть коли він став митрополитом Могильовським у 1827 р. імператор дозволив йому залишитися в резиденції у Луцьку, де єпископ помер у 1831 р. і був похований у кафедральному костелі. Його наступником став Міхал Півницький [362, кол. 464].

Отже, на кінець XVIII ст. мережа католицьких монастирів на Волині виглядала таким чином: найбільше їх діяло у Луцькому та Дубенському повітах – 9, дещо менше у Кременецькому і Житомирському – по 8, у Володимир-Волинському – 7, у Острозькому – 5; Новоград-Волинському, Старокостянтинівському та Заславському – по три, а у Рівненському, Ковельському, та Овруцькому по два монастирі (див. Додаток Г.). Вони функціонували у більшості повітових міст, окрім Рівного, Ковеля та Новоград-Волинського. Найбільше монастирів, аж сім було у Луцьку (домініканців, боніфратрів, бернардинів, кармелітів, тринітаріїв, бригідок і шариток). Примітним є те, що у Луцьку діяв єдиний у Волинській губернії і всій Наддніпрянській Україні монастир шпитального ордену боніфратрів. Значними монастирськими центрами були Дубно та Кременець по три монастирі, Житомир, Старокостянтинів та Заславі (по два монастирі) (див. Додаток Г.).

2.2. Внутрішня організація чернечого життя

Врегулювання внутрішнього монастирського життя відбувалось на підставі чернечих статутів та орденських конституцій. Ці поняття різняться між собою. Чернечі статuti становлять зібрання основних положень, яким підпорядковується життя ченців у чернечому ордені або конгрегації. Перші правила спільного життя ченців були складені ще в IV – VI ст. (статuti св. Августина Блаженного, св. Василя Великого, св. Бенедикта Нурсійського). У XIII ст. Святим престолом були затверджені статuti

домініканців, францисканців і кармелітів [298, кол. 1617]. Це були останні затвержені Святим Престолом чернечі статути. Ті ордени та конгрегації, що виникали пізніше, приймали один з існуючих статутів і актуалізували його орденськими конституціями, тобто детально виписаними нормами монастирського життя [161, кол. 1257]. Спільним для всіх орденів було те, що мешканці кожної общини мали чітко розподілені між собою обов'язки, а внутрішньо орденське життя було чітко регламентованим.

Умовою приналежності до чернечого ордену чи конгрегації було складання обітниць: бідності, послуху та чистоти. Деякі з орденів, відповідно до специфіки їхньої праці, мали додаткові обітниці, наприклад, заборона виходити за стіни монастиря [278, кол. 290]. Вступити до монастиря можна було після завершення випробувального терміну – новіціату, склавши урочисті обітниці перед настоятелем монастиря; він приймав їх від імені Церкви [279, кол. 985].

Головною особою у монастирі був настоятель. Процедура призначення чи вибору настоятелів була визначена у конституціях ордену, але в умовах Російської імперії вона регулювалась державними правовими актами. Так, Регламент 1798 р. взагалі ліквідував виборність настоятелів [211, с. 437]. Однак, уже «найвище затвердженим докладом» від 15 листопада 1801 р. поверталось право обирати настоятелів. Для особи, яка вступала у такі обов'язки, основною була умова народження в Російській імперії або підтвердження (складення присяги на вірність монарху) [201, с. 434].

Порядок вибору настоятелів монастирів відображено в архівних джерелах. Так, після смерті настоятеля бернардинського монастиря у Дубно у 1848 р. ченці, згідно із статутом ордену, обрали із своєї громади настоятелем Адріана Авгела. Потім вони звернулись до духовної консисторії дієцезії з проханням затвердити їхній вибір. Далі новообраний

настоятель склав присягу на вірність імператору у місцевій поліції і прийняв за описом під своє управління монастир [77, арк. 12].

Після Листопадового повстання 1830 р. до середини ХІХ ст. державна влада встановила цілковитий контроль за вищими католицькими ієрархами і за їхнього посередництва практикувала часті кадрові зміни серед настоятелів монастирів. Наприклад, у 1843 р. провінціал ордену домініканців перевів настоятеля Яловицького монастиря Доната Освейка настоятелем Любарського монастиря, а в Яловицькому монастирі настоятелем став колишній настоятель Володимирського монастиря Мандвед Гавський, у Володимир призначили керувати монастирем Кобра Юстицького [67, арк. 2 зв.]. Таким чином було усунуто з посади настоятеля Любарського монастиря, до якого того ж року були претензії щодо функціонування при монастирі школи попри заборону 1832 р. організувати школи при монастирях [81, арк. 1].

Традиційно настоятелі відповідали за порядок у монастирі, дотриманням ченцями обітниць. У російському нормативному акті ще задекларовано обов'язок настоятеля стежити за політичними настроями усіх, хто жив у монастирі [81, арк. 1]. Обирали їх настоятелів довічно або на певний термін, принаймні така практика існувала в орденах. У Російській імперії був встановлений трирічний термін каденції для настоятеля [201, с. 435].

Серед мешканців монастиря був чіткий поділ на групи відповідно до їхніх обов'язків: ченці-священники (ієромонахи), брати (склали чернечі обітници), новіції (проходили підготовку до чернецтва), лаїки (служили при монастирі без складання обітниць) [23, арк. 2]. Хоча у «найвище затверджених пунктах» від 11 грудня 1800 р. була заборона чорному духовенству мати свої парафії, але до 1830 р. цю норму не брали до уваги [201, с. 435].

У списку ченців, які мали священницький сан, фіксувалось хто з них був вікарієм. Вікарієм називали особу, що служила священником у парафії. Така парафія могла діяти при монастирському костелі, або у костелах сусідніх населених пунктів. Також, ченці служили вікаріями при садибах шляхтичів, які зазвичай мали свої каплиці. Окрім вікаріїв, при каплицях шляхтичів могли служити й капелани. Також, з кола чернецтва призначали капеланів для шпиталів, дитячих будинків та жіночих монастирів. Виконання таких обов'язків могло бути тимчасовим, наприклад, отець Михаїл Якубович, як відомо з візитації Берестецького тринітарського монастиря за 1799 р., був вікарієм впродовж двох років у Берестечку [28, арк. 69 зв.].

Фіксувалось у візитаціях хто з ченців був проповідником, як наприклад настоятель монастиря босих кармелітів у Дорогостаях Вінцентій Мединський, який до того, як стати настоятелем, мав обов'язки проповідника у Лабуньському монастирі [15, без пагінації]. Зазвичай такі обов'язки виконували також особи з священницьким саном. Вони мали виголошувати проповіді за кафедрами. Для багатьох орденів саме проповідницька праця була основним духовним обов'язком. Окрім того, з кола духовенства виділялись сповідники – священники, що приймали сповідь.

При монастирі служили особи й без священницького сану, а саме брати, лаїки та новіції. Брати – це ченці, які уже склали обітниці тимчасові або вічні, пройшовши новіціат, прийнявши так звані урочисті обітниці, брати вже були повноцінними членами общини.

Окрему категорію осіб, які жили у монастирях складали лаїки – світські особи. Вони мешкали разом з ченцями, служили при монастирі, виконуючи різні обов'язки. Наприклад, у монастирі ордену тринітаріїв у Берестечку у 1816 р. Норберт Підвисоцький був бібліотекаром, до того він працював у монастирях у Браїлові та Теофіполі [12, арк. 6–7]. Ще один лаїк

цього ж монастиря, Бартоломей Дансоровський, у 1799 р. відповідав за господарські справи [28, арк. 72]. Загалом, практика мешкання лаїків у монастирях була поширеною. До прикладу, у Луцькому тринітарському монастирі у 1799 р. їх було 5, а у 1816 р. – один, у візитації 1819 р. не фіксується жодного [74; 19; 22].

Перебування у новіціаті є однією із канонічних умов для вступу до ордену, без нього чернечі обітници не дійсні. Там проходила духовна та інтелектуальна підготовка осіб, які бажали вступити до монастиря [285, с. 52]. Право проводити новіціат мали далеко не всі монастирі, воно належало лише найбільшим та найбагатшим осідкам. Рішення про відкриття новіціату у тому чи іншому монастирі схвалювало керівництво провінції. Для того, щоб при монастирі відкрили новіціат, там мали б служити досвідчені ченці, а також було достатнє матеріальне забезпечення для навчання претендентів у чернецтво. Під час перебування у новіціаті кандидати знайомилися з порядком монастирського життя та своїми майбутніми обов'язками. Новіції вивчали латинь, основи теології, християнські обряди, церковні піснопіви. Кожен новіцій мав досконало знати статут свого ордену; претендент на складання чернечих обітниць постійно перебував серед братії, виконуючи разом з ченцями усі обряди [329, с. 149–151]. Чернець, який відповідав за підготовку новіціїв називався магістр новіціату [17, арк. 1 зв]. Новіціат відіграв велике значення у комплектації особового складу римо-католицьких монастирів.

Після поділів Речі Посполитої вступ до монастиря ускладнився, перетворившись у складний бюрократичний процес з участю світських органів влади [201, с. 434]. Вимагалось, щоб новіцій, вступаючи у монастир, мав мати не менше 22 роки. Вивчивши особовий склад деяких монастирів, можна стверджувати, що цієї вимоги не дотримувались. Дуже багато новіціїв були прийняті до монастирів у віці меншому за 22 роки [12, арк. 19]. Впродовж першої половини ХІХ ст. кількість новіціїв невпинно

зменшувалась, що у свою чергу привело до зменшення особового складу монастирів.

У першій половині XIX ст. на теренах Луцько-Житомирської дієцезії новіціат діяв у францисканців у Острозі, бернардинів у Заславі, капуцинів у Острозі, босих кармелітів у Бердичіві, тринітаріїв у Берестечку та Луцьку [329, с. 155–157]. У ордені домініканців провідна роль у підготовці нових кадрів належала монастирю в Любарі, де, наприклад, у 1822 р. було 19 новіціїв. Крім того, у різний час новіціат діяв при домініканських монастирях у Луцьку, Торговиці, Ляхівцях, Старокостянтинові [285, с. 120]. Очевидно і в Камінь-Каширському (у візитації цього монастиря згадано магістра новіціату) [285, с. 120; 17, арк. 1 зв.].

Документи про закриття римо-католицьких монастирів у 1832 р. підтверджують існування новіціату в декількох з них: у Дружкопільському францисканському, Аннопільському кармелітському, Камінь-Каширському домініканському – по одній особі; Острозькому капуцинському – дві; Варковицькому бернардинському – три особи. Впадає в око незначна кількість осіб в новіціатах цих монастирів, що може говорити як про відсутність кандидатів у ченці, так і про неналежний майновий стан цих монастирів. Лише у Городницькому кармелітському монастирі новіціат налічував 15 осіб [141, арк. 114].

Якщо у 1832 р. ченців із скасованих монастирів переводили до монастирів того ж ордену, то для новіціїв в указі про скасування монастирів передбачалась можливість покинути чернече життя та повернутись до мирського [203, с. 508]. У 1840-х роках кількість новіціїв різко зменшилась внаслідок погіршення матеріального забезпечення функціонування монастирів [285, с. 120].

У кінці XVIII ст. до поділів Речі Посполитої та перше десятиліття після них більшість монастирів мали триступеневу систему управління. Найнижчим її щаблем був настоятель монастиря, наступним – провінціал та

провінційний уряд; провінції об'єднувались в орден на чолі з генералом (генеральним настоятелем) та генеральним провінційним урядом [329, с. 56].

Усі справи, що стосувались чернецтва, вирішувались на капітулах. Вони становили колегіальний орган. Провінційний капітул вважався головним органом місцевого управління і скликався згідно з правилами кожного ордену, які разом з тим визначали сферу і природу його влади. Постанови провінційного капітулу затверджувались на найвищому рівні керівництвом ордену. До складу монастирського капітулу, який вирішував справи окремого монастиря, входили усі ченці, які склали вічні обітничі. Серед справ, які вирішувались на монастирському капітулі були, наприклад, вибори настоятеля.

Після поділів Речі Посполитої такий порядок колективного управління зазнав змін, які, головним чином, полягали у тому, що монастирі виводились із підпорядкування генералів орденів. Поділ на провінції із провінціалами на чолі залишився, але провінціали підпорядковувались вищим церковним ієрархам у Російській імперії: архієпископу Могильовському і Юстиц-Колегії, а потім Католицькому департаменту при Міністерстві внутрішніх справ [212, с. 833–834]. Римо-Католицька Церква разом із усіма своїми установами і організаціями виводилась з-під контролю Апостольської Столиці.

Проаналізувати кількість ченців у римо-католицьких монастирях впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. можна на підставі аналізу історичних джерел та історіографії. Статистичні дані чисельності чернецтва римо-католицькі осідки у Речі Посполитій на 1772 р. вміщені в праці Єжи Флага. За його підрахунками, у монастирях Луцької дієцезії служило 604 ченці, деякі з них знаходились у парафіях або були сповідниками при шляхетських маєтках [325, с. 150]. Ця кількість чернецтва не є достовірною, адже не взято до уваги відомості про всі жіночі монастирі та чоловічі

орденів бернардинів, боніфратрів, августинців, а також не всі монастирі регулярних кармелітів.

За даними Юрія Білоусова, на межі XVIII–XIX ст. у Луцько-Житомирській дієцезії налічувалось 498 ченців та 51 черниця [114, с. 47], а за підрахунками Пьотра Павела Гаха у той же час було 425 ченців при чоловічих монастирях [328, с. 88].

Опрацьовані джерела засвідчують, що 1844 р. у чоловічих та жіночих монастирях дієцезії залишилось 226 ченців, у 1846 р. 218 [7, арк. 27–36]. У наступні роки тенденція до зменшення особового складу монастирів залишилась досить виразною. Поіменний список ченців окремих монастирів за різні роки, складений за архівними матеріалами поданий у додатку Р. (див. Додаток Р).

Наведені вище данні із робіт українських та польських вчених складно підтвердити чи спростувати, оскільки джерела цього не дозволяють. Навіть ті джерела, що є у нашому розпорядженні, разом із історіографічним матеріалом свідчать про поступове зменшення кількості ченців у монастирях.

Чітко простежити тенденції до зменшення особового складу монастирів можна на прикладі тринітарського монастиря у Берестечку. У монастирі 1772 р. нараховувалось 37 ченців, за візитацією 1799 р. – 21 [28, арк. 69–70 зв.], 1816 р. – 19 [12, арк. 6–7], а 1832 р., коли монастир було ліквідовано – лише 7 ченців [141, арк. I, II, 114 зв.]. Як бачимо, динаміка зменшення чисельності ченців була доволі стрімкою. Зменшення кількості ченців порівняно з початком XIX ст. більше, ніж удвічі на кінець 1840-х років, без сумніву, пов'язане із закриттям монастирів після 1832 р., з поділом існуючих монастирів на класи та переведення на державне утримання, тобто із політикою уряду, направленою на витіснення римо-католицьких монастирів із суспільного життя.

Основним напрямком діяльності ченців лишалася служба Богу, проповідництво та добродійність. Саме тому при багатьох монастирських костелах Луцько-Житомирської дієцезії діяли парафії. До 1830 р. Парафіяльними були костели таких монастирів: августинських – у Кодні та Затурцях, бернардинського – у Варковичах [321, с. 113]; боніфратрських – у Луцькому [364, с. 60]; домініканських – у Чорторийську, Яловичах, Камінь-Каширському, Старокостянтиніві, Козині, Кульчині, Ляховичах, Любарі, Невиркові, Овручі, Торговиці; францисканських – у Дружкополі, Кременці та Шумську, капуцинських – у Старокостянтиніві та Устилузі; кармелітських древніх правил – у Аннополі, Дорогостаях, Городищах, Киселині, Лабуні, Олевську, Топорищах, Ушомирі; босих кармелітів – у Вишнівцю, маріанського – у Берездові, піарських – у Дубровиці та Межирічі Корецькому, реформатських – у Дедеркалах, тринітарії – у Берестечку, Шумбарі і Теофіполі [318, с. 113–115].

До парафії зазвичай належали не лише католики населеного пункту, де знаходився монастир, а й із довколишніх сіл (див. Додаток Е.). Наприклад, у Дедеркальському монастирі реформатів парафія включала такі села: Великі Дедеркали, Малі Дедеркали, Радимівка, Скорботівка, Ліска, Садки, Вовковичі, Потурів. У 1818 р. парафія налічувала 521 особу, а обов'язки парафіяльного священника виконував отець Казимир Туржиновський. За візитаціями 1829 і 1830 рр. кількість парафіян зросла до 693 осіб [22, без пагінації].

Велику парафію мав тринітарський монастир у Берестечку у 1799 р. вона налічувала 1024 особи, які походили з Берестечка Липи, Перемиля, Новоставу, Голатину, Смаляви, Любачівки та Зборотова [28, арк. 51]. У тому ж році парафія тринітарського монастиря у Шумбарі нараховувала всього 390 осіб, які мешкали в Шумбарі, Новоставі, Загайцях, Цецетівці, Борках [29, арк. 2]. У 1817 році парафія затурецьких августинців складалася з 355 осіб, а дубровицького піарського 458 осіб [30, арк. 9]. Детальніші та

систематизовані відомості про кількість парафіян станом на 1832 р. при монастирях, які підлягали скасуванню, подано у додатку Ж (див. Додаток Ж.). Як бачимо 27 із 35 монастирів, які підлягали закриттю мали парафії. Ліквідація урядом саме таких монастирів свідчить про намагання зменшити впливи римо-католицького чернецтва на місцеве населення. Костели закритих монастирів в Аннополі, Берестечку, Берездові, Івниці, Камінь-Каширську, Кисиліні, Кодні, Лабуні, Невиркові, Олевську, Шумбарі, Торговиці, Затурцях підлягали передачі католицькому білому духовенству [368, с. 48], а решта перейшли Православній Церкві [141, арк. 282]. При передачі православному духовенству католицьких храмів влада не брала до уваги кількість парафіян-католиків, об'єднаних в парафію при монастирях. Метою таких дій було забезпечення православних парафій культовими будівлями.

Важливим напрямком роботи римо-католицького чернецтва була організація при монастирях релігійних братств з метою поширення віри. До братств могли входити як світські, так і духовні особи. Члени братств могли допомагати у проведенні літургії, організовувати релігійні процесії, публічні читання Святого Письма, займатись благодійницькою роботою. Слід відмітити, що для домініканських монастирів було притаманним існування так званих розаріїв, де поєднувалось молитовна практика та розмірковування з приводу основних догматів віри [285, с. 253]. Розарій включав у себе усні молитви (Символ Віри, Ангельське привітання, Слава Отцю) та молитовні роздуми над подіями життя Ісуса Христа та Діви Марії. Як правило, читання відбувалось з використання вервиці із 59 намистин, які слугували для рахунку молитов.

Братства діяли при багатьох осідках. Наприклад, братство Серця Христового при монастирі реформатів у Дедеркалах було засноване у 1803 р. настоятелем монастиря отцем Казимиром Турижинським за згодою єпископа Луцького Каспера Цецішовського. Монастир виділяв кошти на

братство з свого фондушу. Відомо, що у 1818 р. ця сума складала 300 злотих на рік [13, арк. 21]. У 1829 і 1830 рр. братство продовжило свою роботу, але вже не фінансувалось монастирем. Кошти на його роботу жертвувала парафіяни [157, арк. 2].

Монастирські братства існували переважно без якихось спеціальних фундацій, як, наприклад, братство в Затурцях при монастирі августинців [30, арк. 11]. Були й такі, які щедро фінансувались місцевою шляхтою. При Бердичівському монастирі босих кармелітів діло братство Скорботної Божої Матері і Святого Йосипа, яке мало записаний капітал у розмірі 6000 злотих з нього щорічно отримувало 349 злотих 25 грошів у вигляді відсотків [63, арк. 559]. Таким чином, умови, в яких діяли монастирські братства, залежали від монастиря, при якому вони були: якщо монастир мав щедрих фундаторів та знаходився у великих населених пунктах, то і фінансування братств було на вищому рівні. Дуже часто такі братства функціонували на пожертви парафіян.

Частиною чернечої духовної практики було збирання та зберігання реліквій у монастирських костелах. Серед таких реліквій були частинки дерева Святого Хреста. Вони зберігались у спеціальних посудинах (реліквіяхах), оздоблених сріблом, золотом і дорогоцінним камінням [63, арк. 548]. Іноді такі сакраментарії ставали місцями паломництва вірних. У матеріалах про закриття римо-католицьких монастирів знаходимо розпорядження генерал-губернатора не ліквідувати парафії при монастирях, костели яких були місцями особливого поклоніння. У документі дописано, що воно не розповсюджується на костели вже передані православному духовенству. Очевидно, це розпорядження, датоване 1833 р., не бралось до уваги, адже передача більшості костелів відбулась ще у 1832 р. [142, арк. 346].

Частиною чернечої духовної практики було збирання та зберігання реліквій у монастирських костелах. Серед таких реліквій знаходились

частинки дерева Святого Хреста, фрагменти одягу мучеників та інше. Вони зберігались у спеціальних посудинах (реліквіажах), які оздоблювались благородними металами та дорогоцінним камінням [63, арк. 548]. Іноді такі сакраментарії ставали місцями паломництва вірних. У ході закриття римо-католицьких монастирів знаходимо розпорядження генерал-губернатору не ліквідувати парафії при монастирях, костели яких були місцями особливого поклоніння. Правда, у документі містився допис, що воно не поширюється на костели, вже передані православному духовенству. Цей допис був формальним, оскільки він датований 1833 р., а передача більшості костелів відбулась ще у 1832 р. [142, арк. 346].

Цікавою духовною практикою римо-католицького духовенства була коронація ікон. При монастирях Луцько-Житомирської дієцезії відомо дві короновані ікони Богородиці: у Луцькому домініканському і Бердичівському кармелітському монастирях. Ікона Богородиці у Луцьку була копією чудотворної ікони Римської Богородиці, культ якої поширювали домініканці, вважаючи її своєю опікункою. Образ привіз до міста єпископ Берnard Маційовський у 1598 р. як подарунок від папи Климента VIII. Коронація ікони у Луцьку відбулась у 1749 р., а передував їй тривалий процес збору інформації про чуда, які відбувались біля неї [286, с. 227]. В інвентарі бібліотеки Луцьких тринітаріїв зафіксована книжка *Sparta Polska, niezwyceżonemi Łaskawości piersiami mocna, Panna Nayświętsza Marya, w Cudownym Obrazie Miasta Stołecznego, Woiewodztwa Wołyńskiego, w Kościele Łuckim Dominikańskim, cudami, łaskami, appárycyami y innemi niezliczonemi dobrodzieystwy Boskiemi, za Nayświętszą swoią interpozycyą konferowanemi, ućiekájącym się nabożnie ludziom, w różnych paroxyzmách ná obronę, wszechmocną ręką wystawiona [...]*», видана у Замості 1703 р., в якій описані чуда, пов'язані з цією іконою [74, арк. 25]. До наших днів ікона не зберіглась, оскільки згоріла під час пожежі в Луцькому кафедральному костелі у 1924 р., де зберігалась після закриття монастиря

середині XIX ст. Єдина копія Римського образу XVIII ст., яка зберіглась на території Волині, походить з костелу с. Сокіл Рожищенського району. В 1975 р. вона передана до Музею Волинської ікони [238, с. 110–116; 239, с. 80]. Зберіглись також її гравюрні зображення [286, с. 227].

У Інституті рукопису НБУВ збереглися документи про коронацію іншої ікони, яка належала босим кармелітам у Бердичеві. Їй приписувався захист українських земель від татар і козаків. Коронований образ був копією ікони Богородиці так званої Сніжної, оригінал якої знаходився у Римі базиліці Санта Марія Маджоре. Передана до монастирського костелу з нагоди його освячення яке відбулось 22 липня 1642 р. У документах: списки з пожертвами місцевої шляхти на коронацію, витрати на коронацію, зокрема на виготовлення золотої суkenки у Вроцлаві, оплата роботи ювеліра, а також транспортні витрати [72, арк. 3–13]. 28 січня 1753 р. папа Бенедикт XIV дав дозвіл на коронацію чудотворної ікони та надіслав до Бердичева дві золоті корони з символікою Святого Престолу. Урочиста коронація відбулась 16 липня 1756 р. [311, с. 42]. Традиційно подібні святині були об'єктами поклоніння та паломництва вірян, привертали до себе багато уваги.

Отже, життя у середині монастиря було чітко регламентованим з приєднанням Волині до Російської імперії сталися зміни в організації управління монастирями: якщо раніше через генералів своїх орденів вони підпорядковувались папі Римському, то з кінця XVIII ст. через провінціалів ордену підлягали контролю з боку єпископів, архієпископа Могильовського і вищих органів державної влади. Також змінився попередній провінційний устрій: нові провінції, які включали лише ті монастирі, що знаходились у межах Російської імперії. Держава встановила контроль над виборами провінціалів, настоятелів монастирів та доступом бажаючих вступити до новіціату. Усі ці дії сприяли поступовому зменшенню кількості ченців в монастирях, що у свою чергу ослабило монастирі і приводило до їх

поступового занепаду. Не зважаючи на усі складнощі, які виникли у ченців у першій половині XIX ст., монастирське життя не занепало.

Висновки до розділу 2.

Волинські землі стали осередком поширення римо-католицьких монастирів. Із їх включенням до Російської імперії, Волинська губернія, поруч з Віленською, мала найбільшу кількість осідків і російський уряд намагався уніфікувати управління різними конфесіями з панівною православною. Таким чином, було влаштовано церковно-адміністративний устрій, який відповідав державно-адміністративному.

Була певна тенденція у локалізації монастирів на Волині. У зв'язку з географічними умовами регіону, у повітах, що знаходились у межах Полісся осідків знаходилось значно менше, натомість у лісо-степових районах було більше. Це також було зумовлено тим, що у лісо-степових районах була більша густота населення, що сприяла заснуванню тут латинських парафій, котрі діяли при монастирях. Також, вагомим фактором було те, що у цих районах знаходились шляхетські резиденції.

Проаналізувавши відомості про час виникнення монастирів, можна зробити висновки, що пік фундаторської діяльності місцевої шляхти припадає на XVII ст., коли було закладено 28 монастирів (16 у першій половині століття і 12 у другій). Дещо менше монастирів побудовано у XVIII ст., у цей час заснували 16 монастирів. Два монастирі постали ще у XIV ст. і лише один у XIX ст.

Найбільше у Волинській губернії діяло монастирів домініканців (13), а також кармелітів босих та давніх обрядів (12), дещо менше було монастирів у бернардинів (8), францисканців (6), тринітаріїв (5), та капуцинів (4). Августинці на Волині мали три своїх монастирі, піари та реформати по 2, як і бригідки з шаритками. Лише по одному осідку було у

боніфратрів, згромадження маріан, а також у жіночого ордену кармеліток. Загалом діяло 53 осідки римо-католицьких монастирів.

У досліджуваний період управління монастирями зазнало змін: замість підпорядкування генералам орденів, їх було підпорядковано єпископам. На чолі кожного монастиря був настоятель, якого обирала чернеча громада, а затверджувала консисторія. Деякі ченці мали священницький сан і виконували обов'язки парафіяльного священника при монастирі або сповідника чи капелана у каплицях в магнатських маєтках. Ченці без сану виконували послух у монастирі відповідно до статуту та конституцій орденів. Поряд із братами у монастирях служили новіції – особи, які навчались та готувались до складання чернечих обітниць. Окрему групу становили лаїки – особи без чернечих обітниць, які жили у монастирі, виконуючи різні обов'язки, переважно господарські.

Основу життя монастиря становила духовна діяльність, яка передбачала утримування парафій при монастирських костелах або роботу у парафіях, де бракувало священників. На початку XIX століття з 53 монастирів Луцько-Житомирської дієцезії парафії мали 36 монастирів. Упродовж першої половини XIX століття спостерігався чисельний приріст парафіян монастирських парафій. Місцями паломництва вірян стали Луцький домініканський монастир і Бердичівський монастир босих кармелітів, де були чудотворні ікони Божої Матері, короновані у XVIII столітті. При монастирських костелах діяли релігійні братства або розарії (останні характерні переважно для домініканських монастирів), які активізували участь пастви у духовному житті дієцезії, були однією з форм зав'язків ченців із зовнішнім світом, оскільки статuti багатьох орденів передбачали жорстку аскезу для чернецтва.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ РОБОТИ ЧЕНЦІВ ПРИ МОНАСТИРЯХ

3.2. Діяльність у сферах освіти та благодійності

Разом з приєднанням земель Речі Посполитої, де ще до поділів розпочалась робота з реформування освіти, Російська імперія отримала широку мережу навчальних закладів, організованих римо-католицькими монастирями. Завдяки роботі Едукаційної комісії, створеної в 1773 р., було реорганізовано польську систему освіти на світських засадах, здійснювалась підготовка нових навчальних програм для повітових та парафіяльних шкіл, при Краківській та Віленській головних школах відкрито семінарії для вчителів, розпочалось видавництво шкільних підручників [285, с. 43]. Фінансувались заходи Едукаційної комісії коштом майна скасованих єзуїтських монастирів [327, с. 44].

Тривалий час освіти досить високого рівня на Волині можна було отримати при навчальних закладах, які утримувались орденом єзуїтів. На Волині єзуїтські колегіуми діяли у Луцьку, Кременці та Острозі. Альтернативи таким навчальним закладам було мало. У 1773 р. орден єзуїтів у Речі Посполитій був ліквідований разом із навчальними закладами. Натомість за рішенням польського Сейму 14 жовтня 1773 р. було утворено Едукаційну комісію. Завдяки роботі комісії було реорганізовано польську систему освіти на світських засадах, здійснювалась підготовка нових навчальних програм для повітових та парафіяльних шкіл, при Краківській та Віленській головних школах відкрито семінарії для вчителів, розпочалось видавництво шкільних підручників [285, с. 43]. Фінансувались заходи Едукаційної комісії коштом майна скасованих єзуїтських шкіл [236, с. 44]. Дуже часто єзуїти ставали вчителями у нових школах, утворених замість

єзуїтських колегіумів. Крім єзуїтів, у кінці XVII ст. до освітніх процесів в регіоні почали включатись й піари.

Поділи Речі Посполитої завадили подальшій реалізації освітньої реформи польської Едукаційної комісії, але реорганізація системи освіти на приєднаних до Російської імперії територіях продовжилась й в нових політичних реаліях. Уряд Російської імперії залишив мережу навчальних закладів, що вже була сформована у тому числі й при римо-католицьких монастирях, оскільки на той час мережа шкіл при православних церквах та монастирях значно поступалась католицькій [220, с. 305]. Крім того, уряд дозволив залишити за католицькими школами право викладання польською мовою, що свідчило про відсутність російської альтернативи польській освіті в регіоні.

З приєднанням до Російської імперії колишніх територій Речі Посполитої, римо-католицькі чернечі ордени були ще більше залучені до освітніх процесів та шкільництва. Російська адміністрація майже одразу зауважила, що від монастирів мало «суспільної користі». Першим кроком у продовженні реформування освіти було створення у 1802 р. Міністерства освіти. Навчальні заклади поділялись на елементарні, повітові та гімназії [261, с. 292]. 24 січня 1803 р. князь Адам Чарторийський, який реформував освіту ще до поділів Речі Посполитої, представив документ, за яким Російська імперія ділиться на шість великих округів на чолі з кураторами. Центром кожного округу був університет [318, с. 21]. Волинська губернія (Луцько-Житомирська дієцезія) увійшла до Віленського навчального округу [237, с. 45]. Очолив округ сам князь Адам Чарторийський. До цього округу увійшли усі приєднані від Речі Посполитої землі у складі восьми новоутворених губерній: Віленської, Гродненської, Мінської, Вітебської, Могильовської, Подільської, Волинської, Київської. Кураторство князя Чарторийського тривало впродовж 1803–1824 рр. і було дуже успішним попри те, що його округ був територіально найбільшим у

всій Російській імперії, мав найширшу мережу навчальних закладів і найбільшу кількість учнів [390, с. 46].

Для освітніх процесів на волинських землях визначальну роль відіграв з'їзді римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезій у Луцьку у 1803 р. На ньому було прийнято рішення, що кожен чернечий орден та згромадження повинні прийняти на себе обов'язок утримання парафіяльних шкіл [286, с. 210]. Метою проведення зборів було залучення духовенства до участі в реформуванні освіти, головним чином у її фінансуванні. На зборах було вироблено алгоритм співпраці з римо-католицьким духовенством, яке мало ресурси та досвід для подальшого продовження починань Едукаційної комісії [292, с. 44]. На зібранні у Луцьку монастирі різних орденів прийняли на себе зобов'язання забезпечувати функціонування 31 парафіяльної школи [151, арк. 5]. Це рішення знайшло відображення в доповіді міністра народної освіти і було затверджено на найвищому рівня [191, с. 1073–1077].

Хоч російський уряд і перейняв чимало традицій започаткованих польською Едукаційною комісією, в управлінні школами відбувся ряд змін. Перш за все відбулася зміна характеру шкіл, значна частина академічних шкіл, що попередньо мали світський характер була передана чернецтву. Клерикалізація освіти мала як позитивні, так і негативні риси. Головним плюсом таких дій було те, що завдяки орденами школи мали фінансову підтримку, оскільки більшість монастирів зберігали за собою фундації, які ще були не залежними від державної казни. Це дозволяло кількісно переважати монастирським школам у Віленському окрузі до його ліквідації у 1828 р. [390, с. 50–51].

У роботі шкіл, якими опікувалась Едукаційна комісія, активну участь брали отці-піари. Одним з найбільших навчальних закладів був при монастирі піарів у Межирічі Корецькому. Монастир у містечку було закладено князем Єжи Домініком Любомирським, який дарував 100 000 зл.

Спочатку піарська школа при монастирі була чотирикласною, а у 1776 р. підвищена до ступеня шестикласної, де навчання тривало впродовж семи років, оскільки перший рік був підготовчим. Три перші роки учнів навчали два вчителі: один – викладав арифметику та географію, другий – польську та латинську граматику. У старших класах усі предмети викладали різні вчителі. Дуже часто до викладання іноземних мов запрошувались їх носії [277, с. 72–82]. На початку ХІХ ст. у Межиріцькій школі навчалось більше 300 учнів, був також інтернат («конвікт») на 46 учнів [361, с. 10, 73]. Монастир також мав велику бібліотеку, де було близько чотирьох тисяч книг [316, с. 159].

Школа у Межирічі Корецькому вирізнялась високим рівнем навчання. У ній у різні роки працювали вчителями отці-піари, які були авторами підручників, що витримали не одне видання [378, с. 124]. Серед цих вчителів виділяються Патрицій Скарадкевич (1738–1777), спочатку учитель в Межиріч Корецькому, там же перфект, з 1775 р. проректор. Він був автором підручників «Arytmetyka, czyli nauka o rachunkach, sposobem łatwym...» (Warszawa, 1766, wyd. Rozszerone 1776, 1771); «Geometria, czyli nauka o ziemiernictwie...» (Warszawa, 1774, wyd. II Rozszerone 1776). П. Скарадкевич вперше опрацював польську термінологію у галузі геометрії [372, с. 107]. Домінік Шибінський (1730–1799), проректор у Межиріч Корецькому, видав популярний нарис всесвітньої історії за назвою «Krótka wiadomość o znakomitszych w świecie monarchiach» (Warszawa, 1772–1773, wyd. 2. 1790, wyd. 3 Wilno, 1813–1814), підручник з каліграфії «Forzryfty nowe polskie, niemieckie, francuskie, angielskie i włoskie» (Warszawa, 1773), був автором інших посібників [372, с. 107].

Друга школа, яку піари відкрили у 1782 р. в Дубровиці не приваблювала учнів: у трьох класах навчалось трохи більше ста дітей. Належних умов для навчання вони не мали: школа розміщувалась у старій

дерев'яній будівлі, а бібліотека – у костелі, до того ж бракувало навчальної літератури [337, с. 285–287].

З інших католицьких монастирів у кінці XVIII ст. школу утримували тільки кармеліти босі у Бердичеві. Вона була відкрита 1 жовтня 1796 р. з дозволу єпископа, провінціала кармелітів босих. Від початку свого функціонування мала шість класів (повний курс навчання тривав 8 років) [183, арк. 1 зв.], знаходилася в монастирському корпусі, а для інтернату на 50 осіб був зведений новий будинок. Учителі перебували на повному забезпеченні кармелітського монастиря, а також отримували від нього платню в розмірі від 225 до 450 рублів [10, арк. 1 зв.].

У Російській імперії до 1780-х років не існувало єдиної системи шкільної освіти. Лише у 1782 р. були започатковані два ступені навчання у школах, а через двадцять років утворене міністерство освіти, яке розробило план розвитку шкільництва в державі, виходячи із суспільної затребуваності освіти. У 1803 р. імператор затвердив «Попередні правила народної освіти» [204, кол. 13–21]. Територія імперії поділялась на навчальні округи на чолі з університетами, встановлювалися три типи шкіл: початкові, повітові та гімназії, школи нижчого рівня підпорядковувались вищим. Навчальні плани так були складені, щоб зберігалась наступність у вивченні шкільних предметів [210, с. 442]. У губернських містах мали відкриватись гімназії, а в кожному повітовому місті – школа («училище»). Така структура шкільної освіти, а також її зміст та управління були близькі до тих, які склались у Речі Посполитій у 1770–1780-х рр. [283, с. 80–81]. Так до уваги взято як існуючі традиції в галузі шкільництва, так і власні можливості утвердження свого бачення навчально-виховної справи.

Вісім губерній, які охоплювали територію колишньої Речі Посполитої увійшли до Віленського навчального округу. Для південно-західних губерній (Волинської, Київської та Подільської), віддалених від Віленського університету, запровадили посаду візитатора, наділеного

широкими повноваженнями. Ним став Тадеуш Чацький (1765–1813), заможний волинський землевласник, відомий як автор публікацій з історії, права, економіки, дійсний член Варшавського товариства шанувальників наук. Саме Т. Чацький разом з відомим просвітителем, політичним діячем Гуго Колонтаєм робили все можливе, щоб, принаймні в локальному масштабі, звести нанівець російські впливи в освітній царині.

Безумовно, головним проектом Т. Чацького і справою його життя стала Волинська гімназія у Кременці, але до його спадщини належало й розширення мережі навчальних закладів у губернії. Т. Чацький досягнув відкриття нових та поліпшення фінансування існуючих шкіл у містах і містечках Волині завдяки пожертвуванням приватних осіб і монастирів. На зібранні католицького духовенства 20 жовтня 1803 р. в Луцьку монастирі різних орденів взяли на себе зобов'язання забезпечувати функціонування 31 парафіяльної школи, а великі землевласники гарантували матеріальне забезпечення роботи 24 шкіл у своїх володіннях, як правило, у містечках [151, арк. 5 зв.–6 зв]. Це рішення знайшло відображення в доповіді міністра народної освіти і було затверджено на найвищому рівні [191, с. 1073–1077].

У 1804 р. усі існуючі у Волинській губернії школи, якими свого часу опікувалася Едукаційна Комісія, Віленський навчальний округ узяв у своє управління, у тому числі й ті, які утримували монастирі. Навчальний процес у них було уніфіковано, при цьому поділ предметів і годин, відведених на їх вивчення, зберігся той, який запровадила Едукаційна комісія.

Уряд залишив мережу навчальних закладів, що вже була сформована, у тому числі й при римо-католицьких монастирях, оскільки на той час мережа шкіл при православних церквах та монастирях значно поступалась католицькій [220, с. 305]. Крім того, було дозволено залишити за цими школами право викладання польською мовою, що свідчило про відсутність російської альтернативи польській освіті в регіоні.

На початку XIX ст. римо-католицькі монастирі були ще більше залучені до шкільництва на Волині, ніж у попередні роки. Тадеуш Чацький намагався встановити контроль над кліриками, які навчали дітей, піддаючи їх кваліфікаційним іспитам, передати Віленському університету контроль за рухом учительських кадрів. Подібні дії Т. Чацького викликали упереджене ставлення до нього серед чернецтва [390, с. 147]. Не зважаючи на усі недоліки шкіл при монастирях, він не заперечував важливої ролі ченців у освіті, його метою було отримування учителями з духовенства освіти на рівні зі світськими вчителями [390, с. 153].

В ході роботи Едукаційної комісії, а згодом реформ російського уряду, намагались вирішити проблему, яка полягала у тому, що третина шкіл на землях, які увійшли до складу Російської імперії діяла при римо-католицьких монастирях. Дуже часто така монастирська освіта не відповідала існуючим тоді вимогам і базувалась на застарілих методах. Наприклад, монастирські школи не мали для кожного предмету окремого вчителя, як того вимагали впроваджені в ході реформи правила [390, с. 146].

Російський уряд намагався виділити вчителів-ченців з кола решти братії. Згідно з указом від 3 червня 1825 р. монастирі повинні були вчити своїх учителів і університеті, керівництво кожного ордену зобов'язувалось подавати до міністерства списки своїх вчителів із фіксацією рівня освіти. Лише після навчання в університеті і складання відповідних кваліфікаційних іспитів вчителі отримували посади у школах. У ордені не могли самочинно переміщати вчителів. Це здійснювалось лише з відома та дозволу Університету. Ті з ченців, що служили вчителям звільнялись від усіх інших обов'язків у монастирі, отримували винагороду для заохочення [390, с. 156].

Узагальнюючи, варто зауважити, що попри кількісну перевагу, учителі з кола ченців не відповідали існуючим у першій XIX ст. вимогам до педагогічних кадрів, проте на той час їм не існувало альтернативи. Освітня

система перебувала на стадії формування, тому роль чернецтва в освіті складно переоцінити.

З усіх шкіл, які утримували римо-католицькі монастирі в першій третині XIX ст., найбільшою була Межиріцька школа отців-піарів. Вона мала статус повітової, а з 1826 р. – гімназії [361, с. 83–84]. В 1830–1831 навчальному році, останньому в історії існування цієї школи, у трьох нижчих і трьох вищих класах працювало 14 учителів, які навчали мов (латинської, грецької, польської, російської, французької, німецької), математики (арифметики, геометрії, алгебри), історії (загальної та природничої), географії, малюнку [361, 96–97]. За рівнем викладання Межиріцька школа отців-піарів вважалась другою після Волинською ліцею.

У Дубровицькій школі отців-піарів учнів було значно менше через відсутність належних умов для навчання. У 1808 р. з 81 учня, які навчались у Дубровицькій школі отців-піарів, 65 (80 %) були дітьми шляхетського походження, 10 – міщанського і 9 – духовного, тобто були синами уніатських священиків [337, с. 291]. Детальну інформацію про кількість учнів у 1784–1804 рр. подано у таблиці 1 (див. таблиця 1.).

Візитація монастиря 1818 р. засвідчує, що програма школи передбачала чотирирічне навчання. Окрім Святого Письма, учні вивчали, польську та латинську граматику, арифметику, геометрію, фізику, історію, риторику, географію та інше. Школа розташовувалась справа від костелу, була одноповерховою та дерев'яною. Перші три класи мали заняття у шкільному корпусі, а четвертий – у монастирському [14, без пагінації]. Відомо, що монастир мав ботанічний сад з унікальною колекцією тропічних та субтропічних рослин, яка після закриття школи у 1833 р. була передана Кременецькому ліцею [272, с. 64]. Про ґрунтовне забезпечення учнів матеріалами, необхідними для навчання, свідчить велика бібліотека, яка нараховувала 2087 книг, а також атласи і мапи [14, без пагінації].

Таблиця 1.

**Кількість учнів і учителів у Дубровицькій школі отців-піарів у
1784–1804 рр. [337, с. 291].**

Рік	Кількість учнів	Кількість учителів	Рік	Кількість учнів	Кількість учителів
1784	121	4	1798	127	5
1786	121	3	1803	150	?
1787	107	3	1804	130	?
1788	102	3	1808	81	8
1789	95	?	1809	97	?

Таким чином, школи при піарських монастирях на Волині зберігали свою провідну роль в освіті регіону і у першій чверті ХІХ ст. Освіта у піарських школах за рівнем були близькою до тієї, яку отримували у ліцеях.

Велика школа діяла при монастирі босих кармелітів у Бердичеві. Вона почала свою роботу у 1796 р. була закрита 1831 р. До 1806 р. школа була п'ятикласною. У кожному класі передбачалась своя навчальна програма відповідно до рівня складності. Учні навчались християнським наукам, моралі, арифметиці, геометрії, фізиці, історії та географії різних частин світу, риториці, та іншим дисциплінами. Починаючи з першого класу діти вивчали російську, німецьку та французьку мови. Вчителями були як духовні, так і світські особи. Майже кожен предмет викладав окремий вчитель. Монастир мав велику бібліотеку [319, с. 115–116]. Крім того, бердичівський осідок утримувала найбільшу на той час на волинських землях друкарню, у якій друкувались і шкільні підручники. У 1809 р., школа набула статусу повітової [319, с. 115–116].

Школа повністю перебувала на утриманні монастиря босих кармелітів. Вона знаходилася в самому монастирі, а для конвікту на 50 осіб за монастирські кошти був збудований новий будинок. Школа була

шестикласна, але за відсутністю учнів були лише 5 класів. До 1808 р. вона не мала статусу повітової, лише в цьому році тодішній провінціал Руської провінції кармелітів босих Клементій Зелеський, підібравши відповідний склад учителів (див. таблицю 1.), звернувся до візитатора Т. Чацького з проханням дати дозвіл на відкриття такого типу школи [183, арк. 13 зв.]. Щоб стати викладачем повітової школи, потрібно було закінчити повітову або підокружну школу.

Таблиця 2.

Відомості про учителів Бердичівської повітової школи у 1808 р.

[183, арк. 15 зв.–16]

Ім'я та прізвище	Вік (роки)	Звідки походить	Освіта	Посада
Ян Любичанковський	32	Поділля	Старогродська під окружна школа і Вінницька окружна школа	Префект, учитель фізики і російської мови
Готфрід Корсак	34	Білорусь	Учився у Полоцьку, закінчив Московський університет	Учитель риторики, моральної науки, російської і французької мов та хімії
Гаріель Вітковський	33	Велика Польща (Ленчицьке воєводство)	Варшавська школа отців-піярів	Учитель математики
Якоб Блотнєвський („з колишніх єзуїтів”)	55	„Польська Україна”	Учився в Кам'янці-Подільському, Ярославі, Вінниці, Житомирі і Луцьку	Учитель другого класу, латинської мови і моральної науки
Домінік Рудницький	28	Київська губернія	Вінницька школа	Учитель першого класу,

				латинської ф французької мов
Міхал Жарлінський	41	Галичина	Учився в Перемишлі, закінчив університет у Буді (Угорщина)	Учитель давньої історії, географії, французької та польської мов
Фаустин Буковський	26	Галичина	Учився в Бучачі та Збаражі, закінчив Львівський університет	Учитель першого класу німецької мови і другокласну французької мови
Юзеф Земянський	35	„Польська Україна”	Учився у художника Ернса у Варшаві	Учитель малюнку

У 1808 р. до першого класу ходило – 65 учнів, другого – 25, третього – 35, четвертого – 17, а п’ятого – 12. Знання оцінювалися за такими рівнями: значний, великий, малий, посередній, початковий, надмірний, добрий, а поведінка: добра, посередня, прикладна, похвальна, статечна, погана. Заняття тривали дві години з ранку (з 7.30 до 9.30) і дві з половиною години після обіду (з 13.30 до 16.00), але мови вивчалися поза межами цього розкладу. Російська мова була два рази на тиждень в перших двох класах, французька і німецька – 4 рази на тиждень у чотирьох класах. У 1829 р. Бердичівська повітова школа при монастирі кармелітів була чотирикласною. На її утримання монастир щороку виділяв 375 руб. ср. У ній працювало 7 учителів духовного стану і три світських. Учні у першому класі було 50, другому – 43, третьому – 51, четвертому – 30; всього 174 учні [10, арк. 4].

На 1823 р. з 11 повітових шкіл, які працювали у Волинській губернії, чотири утримували римо-католицькі монастирі: піари – в Межирічі і Дубровиці; кармеліти – в Бердичеві; тринітарії – у Теофіполі (див. таблицю 3.).

Таблиця 3.

Повітові школи, які утримували римо-католицькі монастирі у Волинській губернії у 1823 р. [1, арк. 3 зв.–13]

Населений пункт	Рік заснування	Кількість		Кількість учнів, що закінчили повний курс навчання у 1882 р.	Наявність бібліотеки, її обсяг
		учителів	учнів		
Бердичів	1796	13	178	10	460 книг
Дубровиця	1685	8	42	6	?
Межиріч	1702	12	358	8	є бібліотека
Теофіполь	1773	10	168	2	300 книг

Монастирські школи очолював, як правило, настоятель монастиря. Учителі досить часто змінювали місце роботи. Наприклад, якщо порівняти склад учительського колективу Бердичівської школи за 1806 р. і 1808 р., то він оновився на дві третини [68, арк. 19, 32, 15 зв.–16]. Можливо, через те, що у 1806–1807 навчальному році школа у Бердичеві була закрита [183, арк. 23, 111].

У Теофіпольській і Дубровицькій школах майже усі учителі були духовними особами, за винятком учителів рисунку, французької та російської мови [160, арк. 15–15 зв.]. Свою освіту вони здобули у духовній

семінарії, Волинському ліцеї, рідше Віленському університеті [3, арк. 1–3, 9 зв., 160, арк. 15–15 зв.].

Активністю у волинському шкільництві вирізнялись тринітарії. Крім повітової школи в Теофіполі, вони зуміли організувати школу в Луцьку, хоча у цьому місті функціонувала повітова школа, фінансована з «едукативного фонду».

Школа при монастирі тринітаріїв у Луцьку відома з 1799 р. як трикласна. У всіх класах діти вивчали латинську та польську мови, християнські науки, арифметику, географію та історію на різному рівні. У третьому класі учні перекладали твори з латині на польську і навпаки. Навчання починалось о 7 ранку з богослужіння [74, арк. 61]. З візитації 1816 р. дізнаємось, що у 1803 р. школа стала парафіяльною, де вчителем був чернець ордену тринітаріїв, який призначався провінціалом. У грудні 1812 р., коли у монастирі розмістили лазарет і місця для навчання дітей не було, школа не працювала, а відновила свою роботу у 1815 р. [21, арк. 61].

При монастирі тринітаріїв у Берестечку діяла школа. Спеціального фонду для школи монастир не мав, тому її робота фінансувалась коштом монастиря. Навчали учнів два вчителі: один світський, а другий – з кола чернечої братії. Навчальний заклад мав чотири класи, у першому – 18 учнів, другому – 14, третьому – 15, четвертому – 12. Вони вивчали граматику польської та латинської мов, історію, географію, арифметику та інше [28, арк. 7]. Як бачимо, школи у Луцьку і Берестечку, хоча й вважали парафіяльними, але кількість учнів і перелік предметів свідчить про децю вищий рівень знань, які можна було отримати.

Первинну ланку шкільної освіти забезпечували парафіяльні школи. Вони найчастіше утримувались монастирями. На 1811 р. щонайменше в 13 містечках Волинської губернії діти здобували початкову освіту в школах при католицьких монастирях. Пересічно в таких школах навчалось 15–20 учнів, інколи серед них було кілька дівчаток (див. таблицю 4.). Шкільні

статути 1804 і 1828 р. допускали спільне навчання дітей обох статей тільки в парафіяльних школах.

Таблиця 4.

**Монастирські парафіяльні школи у Волинській губернії в
1811 р. [73, арк. 82–85 зв.; 75, арк. 191–193 зв.].**

№ п/ п	Місцезнаходження школи	Опікун	Кількість учителів	Кількість учнів		
				Хлопч ики	Дівчат ка	Всього
1.	Берездів, при монастирі отців- мар'янітів	-	1	10	-	10
2.	Берестечко, при монастирі тринітаріїв	1	2	29	-	29
3.	Вишівець Новий, при монастирі кармелітів	1	1	34	4	38
4.	Дубно, при жіночому монастирі кармелітанок	-	1	-	4	4
5.	Житомир, при монастирі францисканів	-	1	4	-	4
6.	Івниця, при монастирі францисканців	-	1	9	-	9
7.	Луцьк, при монастирі тринітаріїв	-	1	12	-	12
8.	Теофіполь, при монастирі тринітаріїв	1	1	100	-	100
9.	Чуднів, при монастирі бернардинів	-	1	6	-	6
	Всього	4	10	206	8	214

Дрібні шляхтичі прагнули дати своїм дітям основи знань для майбутньої життєвої кар'єри, але оплачувати послуги домашніх вчителів вони не могли через матеріальну скруту. Тому відкриття великої кількості

парафіяльних шкіл під патронатом монастирів стало відповіддю на їхні потреби.

В архівних документах збереглися імена деяких учителів монастирських парафіяльних шкіл. Наприклад, у школі при домініканському монастирі у Камінь-Каширську вчителем був Ян Глоговський, а при кармелітському монастирі в Аннополі – Ян Камінський. Обидва не були ченцями монастирів, при яких функціонували школи, а, вочевидь, були світськими особами. Дещо детальніші відомості маємо про Яна Камінського. Відомо, що освіту він отримав в піарському колегіумі в Межирічах Корецьких, а до роботи в Аннополі працював ще у школі при Олевському монастирі ордену кармелітів. Для утримання вчителя монастир мав спеціальний фондуш, який у документі записаний як «фондуш Яблонського». З цього фондушу вчитель отримував 300 зл. щороку. Він зобов'язувався навчати безкоштовно кількох сиріт [149, арк. 4]. Відомості про учителів парафіяльних шкіл при католицьких монастирях узагальнені в додатку И (див. Додаток И).

Порядок денний учнів у таких школах був розписаний погодинно. Відомості про нього іноді зустрічаються у монастирських візитаціях. Починався день з молитви, далі – навчання у класі, обід і коротка перерва для відпочинку, потім знову слідували заняття у класі, підготовка уроків на наступний день, молитва і сон. У вихідні та на свята перерва тривала трохи довше. Частина учнів мешкали у монастирі, інші ж – вдома і лише приходили на навчання. Програма школи передбачала базові знання з читання, письма та арифметики. Невід'ємною складовою такої освіти була християнська наука. Не всі батьки платили за навчання своїх дітей, вочевидь лише ті, які мали можливість [17, арк. 8].

Клерикалізація освіти мала як позитивні, так і негативні риси. Завдяки монастирям школи у перелічених містах і містечках могли функціонувати, маючи фінансову підтримку, оскільки більшість монастирів зберігали за

собою фундації, які ще не залежали від державної казни. Це дозволяло кількісно переважати монастирським школам у Віленському окрузі до його ліквідації у 1828 р. [390, с. 50–51].

Серед вчителів Віленського навчального округу на початку XIX ст. домінували представники чернецтва, які становили 73% вчителів костельних і монастирських шкіл: василіани – 21%, піари – 15%, домініканці – 35%, єзуїти – 9%. Залучати чернечі ордени до освіти почали ще до поділів Речі Посполитої. Навіть ті з них що зазвичай утримували найменше шкіл (домініканці, бернардини, кармеліти, каноніки регулярні), брали участь у розвитку світської освіти [319, с. 157]. Проте мала місце тенденція до збільшення кількості світських осіб серед вчителів [390, с. 54].

Російський уряд намагався виділити вчителів-ченців з кола решти ченців. Згідно з указом від 3 червня 1825 р. монастирі повинні були вчити своїх учителів в університеті, керівництво кожного монастиря зобов'язувалось подавати списки своїх вчителів із фіксацією рівня освіти. Лише після навчання в університеті і складання відповідних кваліфікаційних іспитів вчителі отримували посади у школах. У монастирі не могли самочинно переміщати вчителів. Це здійснювалось лише з відома та дозволу університету. Ті з ченців, що служили вчителям звільнялись від усіх інших обов'язків у монастирі, отримували винагороду для заохочення [318, с. 156].

Для дівчат-шляхтянок відкривалися приватні пансіони, як правило, у містах і містечках, де існували повітові школи. Вчителі цих шкіл навчали дітей у пансіонах читати і писати, арифметики, французької мови, рукоділля. У першій третині XIX ст. два з таких пансіонів функціонували при жіночих монастирях. У Луцьку невеликий пансіон (20–25 дівчат віком 10–16 років) утримували сестри бригідки при своєму монастирю [73, арк. 82–85 зв]. Навчалися дівчата переважно з бідних шляхетських родин, деякі з них були родичками монахинь.

Великою чисельністю вихованок (близько 70 дівчат) вирізнявся пансіон у Житомирі, яким опікувалися черниці ордену сестер милосердя (шаритки). У Луцьку ще в 1794 р. місцева шляхтянка Юзефа Поляновська заснувала добродійний заклад за свої кошти з функціями жіночої чотирикласної школи і притулку для сиріт шляхетського походження [9, арк. 14]. Коли у 1829 р. Ю. Поляновська померла, у ньому перебувало не менше 180 дітей. Вона заповіла опіку над закладом митрополиту Римо-Католицької церкви в Росії, єпископу Луцькому і Житомирському Касперу Цецішовському. Тоді з Вільна до Луцька прибули чотири черниці шаритки [206, с. 466–477]. У вересні 1838 р. в Луцьку у інституті сердець милосердя виховувалось 58 дівчаток і 5 хлопчиків- підкидьків. Усі дівчатка походили з Волинської губернії, половина з них була віком 11 – 13 років. Дітьми опікувалися три молоді жінки і три жінки «состоящие на пропитании». Очолювала цей заклад Агнешка Орловська. Після досягнення повноліття дівчата повертались до родичів або поступали на приватну службу. У Дубно жіночий пансіонат утримували сестри-кармелітки. У ньому поряд із місцевими дівчатами шляхетного походження навчались сироти, що перебували на утриманні черниць [25, арк. 5; 27, арк. 3].

Узагальнюючи відомості про функціонування шкіл при католицьких монастирях на підставі архівних та опублікованих джерел, а також літератури, можна стверджувати, що в першій третині ХІХ ст. такі школи утримували домініканці у Чарторийську Камінь-Каширському, Володимирі, Козині, Торговиці, Кульчині, Невиркові, Овручі, Староконстантинові, Ляхівцях; тринітарії у Луцьку, Теофіполі, Берестечку; кармеліти регулярні у Городищах, Аннополі, Лабуні, Бердичеві, Кисиліні, Дорогостаях, Олевську, Ушомирі, Топорищах; кармеліти босі у Вишнівці; францисканці у Межирічі Острозькому, Дружкополі, Корці; бернардині у Заславі, Житомирі, Чуднові, Дубні, Варковичах, Кустині і Янові; піари в

Межиричі Корецькому і Дубровиці; капуцини в Устилузі; кармелітки в Дубні, бригідки в Луцьку, шаритки в Житомирі і Луцьку [281, с. 104–105; 149, арк. 4–27, 334; 285]. Деякі відомості про монастирські школи також вміщені у додатку Є (див. Додаток Є.).

На початку 1830-х років правлячим колами Російської імперії стало очевидним, що місцеве дворянство не є для правлячої династії надійною опорою, а школа, яка отримала розвиток у західних губерніях в епоху Олександра I, містить у собі закорінені пропольські тенденції. Після початку Листопадового повстання вже у січні 1831 р. Волинська губернія разом з Подільською і Київською була вилучена з Віленського навчального округу та приєднана до Харківського шкільного округу, а в грудні 1832 р. з його складу виділили Київський навчальний округ, куди увійшла й Волинська губернія.

У тому ж 1832 р. було видано указ, який стосувався власне шкіл при монастирях. Відповідно до його положень ліквідації підлягали всі повітові школи при римо-католицьких монастирях. Таке рішення пояснювалось негативним впливом навчальних закладів на місцеве населення, а також польською мовою викладання у них. У документі йшлося й про те, що замість цих шкіл буде відкрито повітові училища при православних храмах [202, с. 516–517].

У результаті припинили роботу 48 шкіл різного рівня, фінансовані Римо-Католицькою Церквою, у тому числі гімназія отців-піарів у Межирічах, повітові школи при Бердичівському кармелітському і Теофіпольському тринітарному монастирях. Польське шкільництво було витіснене, мовою навчання стала російська мова.

Католицька монастирська освіта опинилась поза законом, але відомо про спроби відновлення монастирських шкіл. Архівні джерела свідчать про те, що ченці навчали дітей підпільно. Наприклад, у Любарі при домініканському монастирі 1840 р. існувала школа, що діяла без дозволу

повітового керівництва. В ній навчалось 25 учнів, вчителем був Теодосій Зволинський. За донесенням місцевої поліції при монастирі діє школа в трьох тісних приміщеннях на задньому монастирському дворі, в одному з них дітей вчили співу, в іншому чернець латинської граматики. Вчитель навчав російській граматиці, арифметиці, читанню та перекладу на російську та польську мови. Місцева влада вимагала негайно закрити школу. Настоятель домініканського монастиря заперечував, що школа функціонує. В його рапорті зазначалось, що, можливо, прийняли учнів за сиріт що перебували на вихованні у монастирі [81, арк. 1–10].

Іншим напрямом благодійної діяльності римо-католицьких ченців Луцько-Житомирської дієцезії було утримання шпиталів. Серед орденів, що мали поширення на волинських землях, був один монастир боніфратрів та два монастирі шариток, послух яких полягав у діяльності спрямованій на догляд за хворими та обездоленими. Крім того, шпиталі існували при багатьох монастирях.

Шпиталь – це універсальний заклад, при якому мешкали люди похилого віку, сироти, та знедолені. У часи якихось складних епідемій чи військових дій у шпиталях лікували хворих та поранених. Догляд і лікування у шпиталях відбувалося або за рахунок окремого фондушу, або фондушу монастиря. Зазвичай, при таких монастирях які не мали визначеного фондушу шпиталю, він не діяв (див. таблицю 5.) [23, арк. 2].

Таблиця 5.

**Притулки і шпиталі у містах і містечках Волинської губернії у
1808 р., які утримуються католицькими
монастирями [75, арк. 178– 180].**

Місто/ містечко	Хто утримує	Яка сума витрачається на утримання	Скільки осіб перебуває протягом року

Бердичів	Монастир кармелітів на добровільні пожертвування	2600 руб. ас.	115 хворих, 14 похилого віку
Заслав	Бернардинський костел на добровільні пожертвування	?	12 похилого віку
Ляховці	Домініканський монастир	?	9 похилого віку
Аннопіль	Кармелітський монастир	?	9 похилого віку
Луцьк	Монастир боніфратів «Дім милосердя» острозької поміщиці Полянської на добровільні пожертвування	На відсотки від суми капіталу 8458 руб. ср. (на ці ж кошти утримується і монастир)	До 100 хворих 278 хворих, 24 сиріт, 5 новонароджених підкинутих дітей, 17 дівчат з багатих родин, батьки яких надають фінансову допомогу «Дому милосердя»
Старокостянтинів	Домініканський монастир на добровільні пожертвування		10 бідних

Під час фундації шпиталь при Луцькому монастирі ордену боніфратрів був розрахований на утримання при ньому 8 осіб і належав до середніх за розміром, проте припускають, що ченці монастиря доглядали і за більшою кількістю людей одночасно. У 1820 р. у шпиталі перебувало 10 хворих і двоє з них були православними. Ченці видавали ліки, застеляли ліжка та всіляко доглядали за хворими. При шпиталю працював лікар та

цирульник, які отримували платню за свою роботу. Власної аптеки луцькі боніфратри не мали. Будинок шпиталю був мурований, мав три кімнати, перша велика для хворих, у ній розміщувалося 8 ліжок, друга – пральня, а третя – приміщення для зберігання речей хворих. В бібліотеці монастиря, окрім теологічної, була і медична література [323, с. 85–94].

Будівля шпиталю при Берестецькому тринітарському монастирі була побудована дідичем Берестечка Станіславом Замоєським, а Йозеф Стремінський фундував на шпиталь 1000 злотих, з яких ченці отримували 5% щороку з берестецького кагалу [28, арк. 50; 93, арк. 9]. Люди похилого віку були різних статей, наприклад у 1799 р. у шпиталі мешкало троє чоловіків та двоє жінок. Також у шпиталі доглядали за трирічним сиротою Степаном [28, арк. 50]. Якщо стать людей похилого віку у монастирських шпиталях не мала значення, то сироти могли перебувати лише у монастирях своєї статі: хлопчики у чоловічих, а дівчатка у жіночих. Дубенські кармелітки виховували в своєму монастирі сиріт жіночої статі, яких у 1817 р. було 5, а у 1818 р. – вже 7 [25; 27].

При монастирі не завжди був окремий будинок для шпиталю. Наприклад, в монастирі реформатів у Дедеркалах спеціальної шпитальної будівлі не було, тому хворих та немічних вони утримували у монастирському корпусі. Крім того, у візитації монастиря не зафіксовано жодних відомостей про шпитальний фондуш, тому вочевидь його робота здійснювалась коштом монастирської фундації [13, арк. 7].

У справі утримання шпиталів особливе значення серед жіночих монастирів належало шариткам, або сестрам милосердя. Монастирі цього апостольського згромадження знаходились у Луцьку та Житомирі [177, арк. 1]. Однак робота шариток при шпиталях відрізнялась від інших орденів, вони займались, головним чином, доглядом за хворими. Звертаючись до міністра внутрішніх справ, генерал-губернатор відмічав, що шаритки, особливо житомирські, заслуговували на повагу, оскільки він сам

був свідком, як під час пандемії холери 1831 р. вони самовіддано допомагали хворим, не просячи за це платні [135, арк. 21 зв].

Догляд за особами, які перебували у шпиталях, передбачав, що їх мали годувати, одягати, а також забезпечувати належний догляд. Архівні джерела свідчать про те, що ченці ще й навчали дітей-сиріт, які перебували на їхньому утриманні.

Отже, окрім духовної праці, чернечі громади Луцько-Житомирської дієцезії були залучені до благодійницької діяльності, що виявлялося у фінансовій та кадровій підтримці шкіл, а також в утриманні шпиталів при монастирях.

У першій третині XIX ст. школи при римо-католицьких монастирях, займали важливу нішу в волинській освіті. Вони зберегли сильні позиції. Такі навчальні заклади існували коштом монастирів або за рахунок освітніх фондів місцевої шляхти для чернецтва. Уряд Російської імперії не фінансував монастирські навчальні заклади.

Мережа монастирських навчальних закладів на Волині сформувалась завдяки роботі Едукаційної комісії та освітнім ініціативам духовенства. Монастирі зобов'язувалися або відкрити школи, або надати фінансову підтримку іншим школам. Не зважаючи на те, що більшість шкіл при монастирях не відповідали встановленим до освітніх закладів вимогам, роль римо-католицького духовенства в освіті була вагомою.

При монастирях діяли школи різного рівня: від повітових із викладанням усього спектру наук майже як у ліцеї, до парафіяльних шкіл, де учнів навчали писати і рахувати. Спільним для усіх шкіл при монастирях була релігійна складова навчання і регламентації розпорядку дня учнів.

Монастирські школи припинили своє існування майже одночасно у 1832 р. після Листопадового повстання, хоча були спроби відновлення освіти при монастирях пізніше.

Окремо слід відмітити внесок римо-католицького чернецтва Луцько-Житомирської дієцезії в підтримку бідних людей шляхом утримання шпиталів, де здійснювався догляд за немічними та хворими, а також сиротами. Такі заклади часто функціонували при монастирях. Благодійництво було одним із найважливіших напрямків праці чернечої братії поряд із душпастирством. Близько десяти монастирів утримували шпиталі, де здійснювався догляд за старими та хворими людьми, а також сиротами. Благодійництво було одним із найважливіших напрямків праці ченців поряд із душпастирством.

3.3. Монастирські бібліотеки та друкарні

Важливою частиною монастирського життя та культури були книгозбірні. Бібліотеки відігравали важливу роль у інтелектуальному житті чернечої громади. Для того, щоб готувати новіціїв та постійно удосконалюватись ченцям потрібні були книги. До того ж, провадження бібліотек було частиною монастирської культури. Книги були цінними і дарувались монастирю різними благодійниками.

У монастирі для бібліотеки відводили приміщення, спеціально облаштоване. Часто у візитаціях описувались умови зберігання книг. Хоча, про приміщення, у якому знаходилася бібліотека, укладач опису Луцького тринітарського монастиря 1799 р. не згадав, але зазначив, що всі книги зберігались у шафах столярної роботи, які зачинялись на замки. Всього таких шаф було шість [74, арк. 56]. Відомо, що бібліотека розміщувалась на другому поверсі монастирського корпусу, де поряд був архів, ораторіум та шкільна зала. Бібліотечні дерев'яні лаковані шафи були виконані у стилі архітектурного іонічного ордеру, оздоблені різьбленням з рослинним орнаментом. Дві з них мали довжину 13,5, а ширину 6,5 ліктів, були поділені на п'ять верхніх та п'ять нижніх шафок. Інші чотири шафи мали довжину 8,

а ширину 5 ліктів і поділялись на три верхні та три нижні шафки [307, с. 148]. З візитації Берестецького тринітарського монастиря 1799 р. відомо, що бібліотека знаходилась у правому крилі монастирського корпусу, на другому поверсі, поряд із навчальними залами для новіціїв. Приміщення бібліотеки мало розмір 11 на 6 ліктів [28, арк. 11–46].

Обов'язки бібліотекара у монастирі міг виконувати хтось з ченців або інших мешканців монастиря. У Берестецькому тринітарському монастирі в 1816 р. бібліотекаром був Норберт від св. Йозефа Підвисоцький. Він служив при монастирі, до того часу виконував обов'язки бібліотекара при монастирях у Браїлові та Теофіполі, а 1798 р. переведений до Берестечка [28, арк. с. 6–7].

Найважливішим джерелом для вивчення книжкової культури ранньомодерної доби є інвентарі монастирських бібліотек. Оскільки не всі книги монастирських бібліотек нині забережні, то на основі їх списків початку XIX ст. ми можемо опосередковано визначити про те, яка література була у розпорядженні тогочасного духовенства. Окрім того, наявність великих монастирських бібліотек дозволяє скласти уявлення про рівень тогочасного шкільництва та його наукову базу. Бібліотечні інвентарі містять інформацію про назву книги, її автора, час та місце виходу, іноді про розмір та фізичний стан книги. Інвентарі волинських монастирських бібліотек не становлять окремих документів, а є складовими монастирських візитацій – універсального історичного джерела, де опис бібліотеки, іноді дуже детальний, завжди складає окремий розділ. Конкретних вимог до форми і змісту інвентаря бібліотеки візитатори не мали. Лише відома інструкція для візитатора реформатів від 1804 р., де зазначено, що відомості про бібліотеку мали бути одним з першим пунктів візитації [148, арк. 140].

Візитатори керувались інструкціями, відповідно до яких складали акти візитації. Конкретних вимог до форми і змісту інвентаря бібліотеки у них не знаходимо. Лише відома інструкція для візитатора ордену

реформатів від 1804 р., де зазначено, що інформація про бібліотеку має бути одним з перших пунктів візитації [158, арк. 140]. Зазвичай, та частина візитації, у якій описувалась бібліотека, називалася «Інвентар бібліотеки». Книги у інвентарях ділили на тематичні розділи. Оскільки реєстри бібліотек складались у довільній формі, то їхній інформаційний потенціал різний. Лише у деяких візитаціях знаходимо інвентарі бібліотек, де фіксуються назва книги (переважно не повна), іноді автор, місце та рік виходу. Трапляється, що в описі книги подана тільки її назва, а також вказана кількість примірників цього твору в бібліотеці. Інколи зафіксовано розмір книги. Очевидно, книги записувались до інвентаря відповідно до розташування на полицях. В деяких візитаціях вказувалось лише скільки та якої тематики книги зберігались у монастирі. Такий перелік тематичних розділів книгозбірні складно назвати інвентарем. Зрідка у візитаціях подано окремий інвентар книг костелу, монастиря, а також школи, що діяла при монастирі.

Проаналізуємо кількісний і тематичний склад бібліотек декількох монастирів Луцько-Житомирської римо-католицької дієцезії, що належали до різних орденів у кінці XVIII – на початку XIX ст. (див. Додаток К.).

Монастирі тринітаріїв. Луцьк. Монастир ордену тринітаріїв був зведений у 1718 р. на місці унійної церкви Михаїла Архангела з дозволу греко-унійного митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Леона Кишки та єпископа Луцького Юзефа Виговського [74, арк. 1]. У першій половині XIX ст. при монастирі діяв новіціат. До 1842 р. у ньому знаходилась резиденція провінціала ордену тринітаріїв Руської провінції у Російській імперії [330, с. 57]. Монастир було закрито у 1850 р. Частина бібліотеки монастиря потрапила до фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Монастирська бібліотека є прикладом великої книгозбірні (Додаток Л.). Її інвентар викладений на 45 аркушах генеральної візитації

монастиря за 1799 р., де описано 2177 книг (1246 творів), головним чином, латинською та польською мовами. Вони поділені на 24 тематичні розділи. Спосіб складання інвентаря дозволяє нам визначити, що місцем друку більшості книг були відомі у Європі центри книгодрукування: Венеція, Кельн, Аусбург, Антверпен, Рим та Відень. Декілька книг були надруковані у Лондоні, а також у Львові та Бердичеві [250, с. 13].

Список книг розпочинається з розділу «Святе письмо», до якого увійшли різні видання Біблії та Євангеліє. Найстаріша книга цього розділу – це «*Psalterium Graece et Latine*», видана 1611 р., але місце видання не вдалось визначити. Розділ «Святі Отці» вміщував твори: Франциска Ассізького (Падуя, 1739 р.), Ігнатія Лойоли (Антверпен, 1662 р.), Василя Великого (Кельн, 1617 р.) [74, арк. 11].

Три розділи інвентаря бібліотеки Луцьких тринітаріїв об'єднували книги з догматичної, схоластичної та моральної теології (всього 239 творів). Серед них знаходимо працю Яна Алоїза Кулеши (1660–1706) «*Wiara Prawosławna pismem świętym, soborami, Oycami SS. mianowicie greckiemі y historyą kościelną*» (Вільно 1704 р.), роботу Марціна Рибчинського (1707–1794) «*Ofiara Sprawiedliwości, albo Traktat o Czyscu*», яка побачила світ у друкарні Бердичівського кармелітського монастиря у 1763 р.; її автор на той час очолював Руську провінцію ордену кармелітів [74, арк. 16, 21].

Наявна у монастирі юридична література поділялась на «Церковне право» (43 твори) та «Цивільне право» (24 твори). Найстарішою книгою з церковного права було краківське видання 1630 р. «*Concilium Provinciale Regni Poloniae*» [74, арк. 24]; авторства Бернарда Мацейовського, кардинала, луцького (1587–1600) та краківського (1600–1605) єпископа, відомого (серед іншого) тим, що він обвінчав Марину Мнішек та царя Московії Лжедмитрія І. Книги з цивільного права – це переважно видані у різні роки сеймові конституції Речі Посполитої [74, арк. 16].

Література у розділі «Історія Церкви» представлена 58 творами. Уваги заслуговує твір «Sparta Polska, niezwyńczonemi Łaskawoóci piersiami mocna, Panna Nayówiótsza Marya, w Cudownym Obrazie Miasta Stołecznego, Woiewodztwa Wołyńskiego, w Koósciele Łuckim Dominikańskim, cudami, łaskami, appárycyami y innemi niezliczonemi dobrodzieystwy Boskiemi, za Nayówiótszą swoią interpozycją konferowanemi, uóciekájącym się nabożnie ludziom, w róźnych paroxyzmách ná obronę, wszechmocną ręką wystawiona [...]», видана у 1703 р. в Замості. У книзі було описано чуда, пов`язані з іконою Богородиці Луцького домініканського монастиря [74, арк. 25], коронація якої відбулась у 1749 р. Ікона Богородиці луцьких домініканців була копією римської ікони з базиліки Санта Марія Маджоре в Італії. До наших днів оригінал чудотворного образу не зберігся, він згорів під час пожежі у Луцькому кафедральному костелі у 1926 р., зберіглись лише гравюрні відтворення та копія 1640 р. [287, с. 227].

У бібліотеці зберігалось 65 творів, авторами яких були ченці ордену тринітаріїв, більшість – це життя святих, проповіді та молитви. Наприклад, «Życie B. Szymona de Roxas ord. Trinitat», (Бердичів, 1796 р.), «Życie i Nabożeństwo do B. Szymona i Michała Trynitarów» (Вільно, 1776 р.), «Modlitwy do NP. Maryi w koósciele Tomaszowskim XX Trynitarzów», видані у Львові [74, арк. 35].

Розділ «Світська історія» включає 153 твори. Серед них знаходимо «Хроніку Польську» Мартіна Кромера, у якій викладено історію Польщі із найдавніших часів до 1505 р. На час складання інвентаря ця книжка вже не мала титульної сторінки, але можна припустити, що цей примірник був виданий у 1611 р. у Кракові. До цього розділу включена також відома робота Петра Скарги «Żywoty Świótych», видана у Кракові у 1760 р. [74, арк. 25].

Окремої уваги заслуговує праця «Krotkie opisanie kosciołow Krakowskich», повна назва якої: Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa Abo Koscioły Y co w nich iest widzenia godnego y znaczego Krotko Opisane.: Do

togo przydany iest Katalog Krolow Polskich y Biskupow Krakowskich. Powtore z pilnoscia przeuzrzane y do druku podane Przez Piotra Hiacynta Pruszcza (1605– 1667)., видана у Кракові у 1650 р. [74, арк. 28]. Це був своєрідний путівник святинями Кракова. Окрім відомостей про костели, у ньому вміщено й опис самого міста.

Розділ «Математика» охоплював такі книги, як «Elementa» Кристіана фон Вольфа (1679–1754) (Генуя, 1734 р.), збірник задач з геометрії «Geometrua Czyli nauka o ziemiomiernictwie [...]» авторства Патриція Скарадкевича (Варшава, 1774 р.), «Тауматургус Mathematicus» Каспара Енсі (Кельн, 1636 р.). Також у розділі було зафіксовано декілька книг з географії, наприклад, «Lexikon geographicsnu» василіана Гіларіона Карпінського (Вільно, 1766 р.). У розділі «Медицина» були зібрані трактати з медицини, найстаріший твір у розділі – це «Opera Medica» Аретей Кападокійського (рубіж I–II ст. н. е.), грецького лікаря часів Римської імперії, виданий 1551 р. Бібліотека також мала твори професора медицини з Віттенберзького університету Даніеля Зеннерта (1572–1637); італійського філософа та медика XVI ст., який був професором університету у Падуї, Марка Антонія Зімара (1460–1532); лікаря-фізіолога, що працював у Седанській академії (на півночі Франції), Лейденському і Базельському університетах Франциска Сільвія (1614–1672), а також трактати Гіппократа [74, арк. 35].

У розділах «Книги для нижчих шкіл» та «Книги різними мовами» були зібрані підручники, словники і граматики для вивчення польської, латинської, іспанської, німецької та італійської мов, наприклад, франко-латинський словник «Dictionarium Gallio-Italicum» (Венеція, 1737 р.) [74, арк. 35].

Дуже цікавим є розділ «Заборонені книги», у якому зазначені 12 творів, внесених до різних індексів заборонених книг Римо-Католицькою Церквою. Серед них – твір Ніколло Макіавеллі «Disputationum de republica, quas discursus puncipavit, libri III», виданий 1599 р. у Венеції; Йоаніса

Маріна «Osonenfis Theologia Speculativa & Moralis» (Венеція, 1720 р.), внесений до індексу заборонених книг Католицької Церкви у 1681 р., твори Ксенофонта (бл. 430 до н. е.–бл. 355 до н. е.) – давньогрецького історика та політичного діяча (Франкфурт, 1595), а також праці протестантських авторів, наприклад, «Devotiones et Cantica Luteranorum» (Дрезден, 1745 р.). Цікавим є те, що розділу книгозбірні внесено книгу «De Secretis Mulierum» (Амстердам, 1669 р.) яку помилково приписують отцю-домініканцю, наставнику Фоми Аквінського, святому Римо-Католицької Церкви Альберту Великому. Цей медико-філософський трактат містить різноманітну медичну інформацію, описи магічних дій та фольклорні замальовки [74, арк. 56].

Інвентар дозволяє визначити час друку книг. Найдавніша книга бібліотеки – це «Vita S. Benedicti», датована 1507 р., місце видання не вказано [74, арк. 26]. У книгозбірні були й твори XVI ст. (35 примірників) і XVII ст. (148 примірників). Більшість творів були видані у XVIII ст.: перша половина XVIII ст. – 408 творів (39,3 %), друга половина XVIII ст. – 431 твір (42,1 %) [74, арк. 11–56]. Найбільша кількість книг у бібліотеці Луцького тринітарського монастиря належала до таких розділів: «Моральна теологія» – 156 творів (12,2 %), «Книги різними мовами» – 252 (20,2 %) та «Світська історія» – 153 (12,2 %).

Дві інші візитації Луцького тринітарського монастиря за 1816 та 1819 рр. не мають повноцінного інвентаря бібліотеки. У них знаходимо лише перелік тематичних розділів та кількість примірників. Вочевидь такі детальні описи вміщували лише до генеральних візитацій. У 1816 р. у книгозбірні монастиря уже нараховувалося 2461 книга, поділених на 29 розділів, серед яких з'являється кілька нових порівняно з 1799 р. [19, арк. 8]. Візитація 1819 р. включає інвентар бібліотеки складений за такою схемою: назва розділу, кількість книг у ньому певного розміру in folio, in 4°, in 8°, in 12°. Загалом інвентар налічував 27 тематичних розділів, серед яких

новими є «Аскетика» – 215 творів (307 томів) та «Історична географія» – 16 творів (19 томів) [22, без пагінації].

Шумбар. З візитації Шумбарського монастиря 1799 р. відомо, що книг у ньому зберігалось небагато. Інвентар містить перелік 19 книг. Зазначено назву твору, автор (не завжди), рік друку, фізичний стан книги. Зафіксовано, що наявність такої невеликої кількості книг зумовлена тим, що решту було передано тринітаріям у Берестечку, де ті утримували школу. Крім того, у монастирі не було місця для зберігання бібліотеки [29, без пагінації].

Монастир мав лише один примірник Біблії. Укладач візитації зазначив, що не було титульного аркушу і тому час та місце друку не можна встановити. У книгозбірні також було декілька книг з проповідями, наприклад, Самуеля Висоцького (Варшава, 1740 р.), домініканця Томаша Богдановича (Ченстохова, 1716 р.) та тринітарія Онуфрія (Вільнус, 1730 р.). Було й декілька творів з теології, канонічного права, зокрема, твір австрійського єзуїта Паула Лаумана (1574–1635) «R.P.F. Felicis Potestatis Rapormitani», що вийшов друком у Венеції у 1764 р. [29, без пагінації].

Берестечко. Монастир у цьому містечку був заснований у 1689 р. галицьким каштеляном Томашем Карчевським, якому належало Берестечко [378, с. 157]. З огляду на те, що при берестецькому осідку постійно діяв новіціат, а також філософські та теологічні студії, остання згадка про які належить до 1828 р., то цей осередок можна віднести до великих монастирів [330, с. 157]. Його було закрито у 1832 р.

Монастирська бібліотека є прикладом великої книгозбірні. Її інвентар включає у себе 1216 творів (1623 томи), головним чином польською та латинською мовами. У інвентарі книги розділені на два великі розділи. Перший – Духовна література, а Другий «Вільні мистецтва (Artes Liberales)». У межах цих розділів література поділена на 21 підрозділ [29, без пагінації]. Якщо порівнювати з кількістю книг у

монастирі за інвентарем 1816 р., то впродовж першої чверті XIX ст. вона дещо зменшилась [12, арк. 9].

Список книг розпочинається з розділу «Святе письмо», що вміщує 4 твори (4 томи) до якого увійшли різні видання Біблії та Євангеліє. Наприклад, «*Biblia Sacra Sixt Iussu editum*» (Кельн, 1638), «*Ditto Biblia Sacra*» (Базель, 1557). «*Expositores Scripture*» належали книги, які були коментарями до Святого Письма. Розділ нараховував 47 творів (69 томів) [28, арк. 11].

Два розділи інвентаря бібліотеки берестецьких тринітаріїв «Теологія схоластична і догматична» (116 творів, 167 томів) та «Теологія моральна» (124 твори, 206 томів) об'єднували книги з догматичної, схоластичної та моральної теології. У розділі, де представлена схоластична та догматична теологія знаходимо твір відомого французького богослова, ученого-єзуїта, одного з основоположників сучасної хронології Діонісія Петавіуса «*Dogma Theologicum*» (Париж, 1644 р.), відомого теолога-домініканця XVII ст. Бонавентури Баро «*In Toanem Scotum (Arung Balthas ab Egmond & Socios)*» (Кельн, 1664). Місіонера XII ст. Раймунда Мартіні «*Pugio Fidei*» (Париж, 1651 р.) – головна робота автора, у якій йдеться про всезнання Бога, Творіння, безсмертя і воскресіння мертвих, а також вміщена спроба показати хибність єврейської релігії; остання частина роботи цінна завдяки випискам з Талмуда, Мідраша та інших джерел. Праця провінціала австрійсько-чеської провінції ордену капуцинів на початку XVII ст. Валеріана фон Магні «*Regula oredendi Viena 1641*».

До розділу «Моральна теологія» вміщені твори Алоїзі Наварні «*Axiomata Theologico-Moralia*» (Ліон, 1645), Антонінні Діанна «*Resolutones Morales*» (Ліон, 1650), Франциско де Оведо «*Tract Theologicis Sholastici Morales*» (Ліон, 1647) та інших теологів [28, арк. 16–20].

Наявна у монастирі юридична література поділялась на «*Juridici canonici*» (42 творів, 61 том) та «*Juridici civilis*» (20 творів, 20 томів). У

розділі знаходимо роботу Андреа Гернунда «De episcopatus ratione statu» (Neapoli, 1619), у якій йдеться про статус єпископів. Відома праця Джозепі Гібаліні «De Clausura Regulari» (Lugduni, 1648), також серед юридичної літератури монастиря. Крім того, у бібліотеці зберігались були Папи Бенедикта XIV, видані у Львові 1760 р. Серед працю з цивільного права робота Вінцентія Гравіні «Origo Juris Civilis» (Venetis, 1758).

Представлені у інвентарі аскетичні твори 157 творів (174 томи). Серед них знаходимо дві книги видані у Луцьку Франціска Кобельського «Littera Pastorales» (Луцьк, 1742) та Степана Руневського «Monita Spiritualia Paterna» (Луцьк, 1722).

«Libri Devotiones» – розділ, до якого належали псалми, градуали та інші книги необхідні для богослужіння. Всього до нього укладач візитації записав 19 творів (27 томів). Серед них «Martyrologium Romanum» (Париж, 1694), «Thesaurus Exorcis» (час і місце виходу не відомі). Розділ «Concionatores», який вміщує 112 творів (179 томів) складається із проповідей, життя святих та іншої літератури на релігійну тематику. Серед проповідницької літератури знаходимо «Kazania niedzielne i przygodne» Петра Скарги (Wilno, 1738), «Kazania Kazimierza Wajsnopowicza. Dom mądrości» (Антверпен, 1667), Анджея Звлуського «Kazania w różnych materyach» (Краків, 1730).

Книги, що стосувалися діяльності ордену тринітаріїв входили до розділу «Res Ordinis» (8 творів, 8 томів). Серед них різні папські розпорядження щодо ордену, наприклад «Bullarium Ordinis Sanctissima Trinita» (Пампілона, 1781), церемоніальні книги «Cheremoniale Ordinis Sactissima Trinitatis» (Прага, 1752), інструкції для навчання новіціїв «Instructio Novitiorum ordinis SS Trinitatis» (Відень, 1710). Також, знаходимо конституцію ордену тринітаріїв «Regula et Constitutiones Sanctissima Trinitatis» (Рим, 1738) і каталог провінції Святого Іоахіма, до якої належав

монастирі до поділів Речі Посполитої «Catalogum Provincia S. Ioaachim Ordinis Trinitatis» виданий у Львові [28, арк. 27].

«Artres Liberales» або «Вільні мистецтва» – велика частина інвентаря, до якої входила світська література. Першу частину його складав розділ без окремої назви до якого належало 9 творів (11 томів) головним чином граматики польської та латинської мови для різних класів. Зокрема, «Gramatika narodowa na klasę pierwszą» (Вільно, 1794) також, така граMATИКА була для другого і третього класу. Примітним є те, що вийшли ці підручники саме після початку роботи Польської Едукаційної комісії. Знаходимо також «Gramatyka geograficzna» видану у Варшаві 1774 р., «Przepisy do historii powszechnej na klasa trzecia» (Варшава, 1782). Були й підручники з латинської граматики «Gramatica Latina Scholarum Piarum» (Варшава, 1712) видана для піарських гімназі [28, арк. 28].

Частина інвентаря, що мала заголовок «Poeta» включає у себе 24 твори (24 томи) і містить різну віршовану літературу. Серед творів представлена антична літературна традиція, наприклад, «Фабула» Езопа, місце і час виходу якої не відомі. Також знаходимо відому роботу Станіслава Геракліуша Любомирського, який був не лише державним діячем, а й поетом «Ecclesiastes po hebrajsku nazwany Coheleth» (Торунь, 1731). Робота є перекладом на польську мову з івриту Коглету – однієї з частин єврейської Біблії Танаха Старого Заповіту. Припускають, що Станіслав Любомирський перекладав текст не з івриту, а з грецької мови. Окрім того, у бібліотеці було й чимало інших поетичних творів, наприклад, Мартіні Радері «Epigrammata» (Майнц, 1623), Іоаніс Перрі «Varia Poeta» (Ліон, 1621), Джакобі Атербаліс «Bellum Germanicum» (Дуачі, 1648), та інші [28, арк. 28].

«Rethorici» – розділ, який об'єднує 89 творів (101 том) з риторики. Переважна більшість книг присвячені ораторському мистецтву, а саме Антоні Муреті «Orationes, epistolæ» (місце і рік виходу не відомі), Марк Цицерон «Orationes sineprencisio» (місце і рік виходу не відомі), Джакобі

Маскні «Palestra Oratoria» (Кельн, 1658), про мистецтво риторики Кіпріана Джоарі «De Arte retorica» (Вроцлав, 1773), а також сеймові промови Анджея Залуського «Mowy Sejmowe» (Каліш, 1718) [28, арк. 28].

Розділ «Philosophi» нараховує 99 творів (139 томів). Серед книг цього розділу віднаходимо чимало творів, автори яких звертаються до античної філософської традиції. Зокрема, філософії Аристотеля стосуються такі роботи як «Apologia pro Aristotele» (Гданськ, 1652) Джоане Бросіко та «Hores Aristotelis» (1598) Джакобі Бухерана. Крім того, в інвентарі знаходимо власне твір Аристотеля «Moralis Philosophia», місце і час виходу якого не відомі. Антична філософська традиція представлена в латинському перекладі праць Плутарха «Morallia» (Франкфурт, 1619), яка є збірником із 78 літературних, політичних і публіцистичних творів Плутарха. За традицією XVI століття, коли і вийшов перший переклад праці на латині, до цього збірника почали включати ще 5 творів, що не належали авторству Плутарха. У збірнику описуються різні звичаї греків та римлян, Афіни, Олександра Македонського. За формою більшість творів вміщених до твору мають вигляд діалогів [28, арк. 28].

Чимало й пізніших філософських робіт, наприклад Йаніс Россі «Disputationes Philosophica» (Париж, 1646), Тома Кампанелла «Philosophia Raalis» (час і місце виходу не відомі). Крім того, є твір з ієрографії Іоаніса Перрі «Hierographia» (Кельн, 1631), знаходимо трактат з логіки невідомого автора, а також метафізики, зокрема П'єра Гассенда «Methaphisica» (Амстердам, 1644), автор якого був католицьким священником, філософом, математиком, астрономом, досліджував давні тексти [28, арк. 28].

Література з медицини зібрана у розділі «Medici» (63 твори, 69 томів). Серед творів медичної тематики є робота Гаспара Браво-де-Собремонте придворного лікаря іспанських королів Филиппа IV и Карла II «Resolutiones Medica» (Ліон, 1654), Францісці Велесі «Methodus Medendi» (Ловані, 1647) іспанського медика і філософа, який був особистим лікарем іспанського

короля Філіпа II. Також серед робіт розділу є одна з найвідоміших робіт Марка Аврелія Сіверіні «*De efficaci medica*» (Франкфурт, 1646) італійського хірурга, анатом і зоолога, одного із засновників порівняльної анатомії, автора одного з перших трактатів «*Zootomia Democritea*» (Нюрберг, 1645). Трактат з фармакології Філіпі Хардвіні «*Pharmacopoea*» (Париж, 1645) також є серед медичних книг [28, арк. 29].

Історична література вміщена у двох розділах. Перший «*Historici Sacri*» включає 80 творів (129 томів) з церковної історії, серед яких Педро Рібаденерія «*Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*» (Антверпен, 1643) іспанський агіограф, історик і філософ, здобув освіту у Парижі. У другому «*Historici Profana*» нараховується 119 творів (135 томів), серед яких праці античних авторів, зокрема, Тита Лівія «*Historia Romana*» (час і місце виходу не відомі) та Геродота Галікарнаського «*Historia Persica*» (Франкфурт, 1608). Знаходимо книгу датського історика, теолога і поета Хюго Горатіуса «*De origine Gentium Americanarum*» (Амстердам, 1645) [28, арк. 40].

Польська історіографія репрезентована роботою польського історика Шимона Старовольського «*Monumenta Sarmatarum*» (Краків, 1655), якого вважають одним із засновників сарматської теорії походження польської шляхти. У бібліотеці була одна з перших польських енциклопедій «*Nowe Ateny*» (Львів, 1750) Бенедикта Хмелевського, який походив з Луцька. Авторів роботи було кілька, але упорядковував статті енциклопедії Хмельовський, крім того до деяких із статей він лишав свої коментарі. Була й робота Пьотра Пруща «*O Monarchach Polskich*» видана в Кракові у 1734 р., який, крім того, був автором праці «*Krotkie opisanie kosciolow Krakowskich*», яка згадувалась раніше при аналізі літератури Луцького тринітарського монастиря [74, арк. 25].

В розділі знаходимо твори з історії різних куточків світу, наприклад, Ніколаї Вернуелі «*Apologia de Africanis*» (Ловані, 1635), Альберті Оратсі «*Res Saxonum*» (Кельн, 1574), Іоаніс Мілтоні «*Defensio Populi Anglicani*»

(Лондон, 1651). Окремий розділ присвячено літературі на політичну тематику «Politici» 39 творів (42 томи) серед яких твір Яна Бельського – єзуїта, історика, драматурга «Widok Królestwa Polskiego» (Познань, 1763) – це найвідоміший його твір, займався головним чином дидактико, бо єзуїт і риторикою.

«Prochibiti» – розділ, до якого належали заборонені книги Римо-Католицькою Церквою, внесені до різних індексів заборонених книг. Всього розділ нараховував 5 творів (8 томів). Серед них листи Патріарха Константинопольського Фотія, видані у Ліоні у 1651 р. («Photi Patriarcha Constan. Epistola»). Цікавим є те, що серед заборонених книг знаходимо збірник пісень німецькою мовою «Canciones Idiomatis Germanici» (час і місце виходу не відомі). У розділі є також працю Самуеля фон Пуфендорфа «Natura Genetium» (Lipsia, 1759) відомого німецького історика й теоретика права, якого вважають основоположником міжнародного права, а також натурального права [28, арк. 45].

У інвентарі бібліотеки є поділ на дві великі тематичні категорії: перша – релігійна література і друга – «вільні мистецтва», до якої входила різна, переважно світська література. Співвідношення кількості книг у них дещо відрізняється. До першої частини з творами релігійної тематики належить 529 творів (743 томи), а до другої – 679 творів (934 томи). У другій частині інвентаря є розділи, літературу з яких складно назвати світською. Наприклад, *Historici Sacri*, *Concionatores*, а також розділ із забороненими книгами, який вміщує релігійні твори, авторами яких були не католики. Саме тому ми не можемо стверджувати, що кількість світської літератури у бібліотеці є більшою.

Інвентар бібліотеки складений таким чином, що ми можемо проаналізувати час та місце виходу літератури. Біля частини книг у інвентарі є позначка «Ignotus», яка означає, що рік і місце виходу книги не відомі. Всього у інвентарі 103 такі твори (11%). Щодо часу виходу книг, то

у XVI ст. вийшло 32 твори (3,5%), у XVII ст. вийшов 491 твір (52 %), а у XVIII ст. вийшли друком 315 творів (34%).

Книги бібліотеки походили з друкарень різних європейських міст. Найбільше літератури було з Франції, Пруссії, Австрійської імперії. Містами, з яких у бібліотеці було найбільше книг – Париж 73 твори, Ліон 81 твір. Також були книги з таких французьких міст як Тулуза, Болонья та інші. Серед німецьких міст слід відмітити Кельн 42 твори та Франкфурт 25 творів, були також книги видані у Мюнхені, Майнці та Нюрнберзі. Дещо менше книг надруковано у таких містах Західної Європи як Амстердам, Базель, Бюргер, Бамберг. Деякі книги були видані у італійських містах, а саме Римі, Венеції та Флоренції. Чимало книг бібліотеки берестецьких тринітаріїв було надруковано в Антверпені 54 твори [28, арк. 11–46].

Частина книг походила з друкарень на території Речі Посполитої. Найбільше літератури було видано у Кракові 55 творів та Варшаві 53 твори. Деякі з книг були надруковані у Любліні, Ченстохові, Познанню та Гданську. Слід окремо відмітити Вільнус, де вийшло друком 28 творів. Крім того, містилися книги надруковані й на українських етнічних землях, найбільше з них вийшли у Львові 50 творів, також були книги надруковані у Бердичеві, Луцьку та Почаєві. Одна з книг інвентаря вийшла у Москві. Таким чином, географія виходу літератури є дуже широкою і охоплює всю Європу.

Список книг бібліотеки, вміщений до візитації 1816 р., свідчить що у ній було 1515 примірників [12, арк. 6–7]. Детальної інформації про них немає, зафіксовано лише тематичні розділи із зазначенням кількості книг у кожному. Виділялись такі розділи: Біблія – 7 примірників; коментарі до Святого Письма – 50 томів; догматична теологія – 5; схоластична теологія – 24; моральна теологія – 185; твори каноніків та юристів – 117; історичні твори – 256; аскетичні твори – 199; риторика – 83; твори проповідників латинською мовою – 116; філософські твори – 149; поетичні твори – 59;

твори з медицини – 80; книги для богослужіння – 43; книги різними мовами – 47; книги, написані членами ордену – 25; політичні книги – 8; заборонені книги – 7 [12, арк. 6–7].

Францисканські Монастирі. Межиріч Острозький. Інвентар бібліотеки, вміщений у візитацію 1804 р., складається з двох частин: «Бібліотека латинська» та «Бібліотека польська». Він поданий у формі таблиці: у першій графі фіксується назва книги, а наступних чотирьох книжкові розміри *in folio*, *in 4°*, *in 8°*, *in 12°*; напроти кожного твору вказано кількість примірників. Записуючи латиномовні книги, укладач інвентаря вказував ще на їхній рік виходу, але місце друку ніколи не фіксувалося [21, без пагінації].

Інвентар свідчить про наявність у бібліотеці більшої кількості літератури на латині – 271 том, польською 119 книг. Загалом у 1804 р. бібліотека францисканців мала 390 книг. Репертуар книг на латині та польською відрізнявся. Тематичного поділу не було. Серед книг на латині віднаходимо твори з історії: «*Historia Redni Polonia*» Мартіна Кромера, «*Orbis Polonus*» польського хроніста, члена домініканського ордену Шимона Окольського, «*Historia Hungarica*» Антоніо Бонфіні, італійського гуманіста, поета, а також історика при угорському королівському дворі [21, без пагінації]. Чимало було й творів з філософії. Серед них книги авторства Антоні Ферарі, Бартоломеї Маслі, Андреа Семері та інших. Також були й праці античних авторів, зокрема «*Orationis*» та «*Epistola*» Марка Тулія Цицерона, твори Аристотеля, які записані під спільною назвою «*Opus Aristotelis*». Серед польськомовної літератури переважно були теологічні твори та проповіді різних авторів [21, без пагінації].

У візитації 1819 р. по-іншому складено інвентар бібліотеки укладач подав лише перелік тематичних розділів та кількість у них латиномовних книг: Святе Письмо – 24 примірників, теологічні книги – 49, церковні книги – 5, юридичні книги – 19, «аскетичні книги» – 10, ораторські твори – 9, книги

проповідей – 29, філософські книги – 46, політичні книги – 10, медичні книги – 8. У бібліотеці були ще книги польською мовою (114 примірників) без тематичного поділу. Загальна кількість книг – 323. Також у бібліотеці зберігалась різна документація костелу та монастиря: реєстри богослужінь, книги доходів та витрат монастиря, актові матеріали [26, арк. 2].

Кременець. Інвентар бібліотеки за 1816 р. мав тематичні розділи: теологічна література – 95 томів, проповіді – 67, історія – 28, заборонені книги – 41 [20, арк. 13–17]. Загальна кількість книг – 330 томів. Відомо, що у 1818 р. бібліотека монастиря нараховувала вже 400 томів книг [332, с. 69]. Примітним є те, що в бібліотеці була, головним чином, теологічна література. Перелік книг у інвентарі не повний, містить лише назву, подекуди дуже скорочену та кількість томів. Відомостей про час і місце виходу книг не було [20, арк. 13–19].

Книги розділу «Історія» охоплюють твори різної тематики. Більшість книг – це сеймові конституції Речі Посполитої, різні юридичні документи, серед яких, наприклад, описи коронації. Прикладом історичних творів є «Kroniki Bernarda Warowskiego z Radochonies». Берnard Ваповський був відомим польським географом, хроністом. Твір до наших днів повністю не дійшов. Відомо, що оповідь у хроніці велась від походження слов'ян, а зберіглась лише та частина, яка починається від 1377 р., тобто від року смерті великого князя литовського Ольгерда, а завершується 1535 р. У центрі уваги автора твору була військово-політична і дипломатична історія Литовсько-польської держави [273]. Антична література представлена творами Тита Лівія «Orationes» та «Conciones annotations». До розділу «Риторика», поряд із творами Томи Аквінського, записано підручники з граматики, німецької мови, географії, Евклідової геометрії, а також словники [20, арк. 16].

Монастир кармелітів давніх правил. Дорогостаї. Фундаторкою монастиря кармелітів була Констанція Сапега, яка з волі свого чоловіка Яна-

Фредерика Сапєги у 1666 р. звернулась до Апостольського престолу за дозволом фундувати монастир [335, с. 107]. Відомо, що при монастирі була парафія та школа. У 1808 р. у школі навчалось 18 учнів, 1809 – 23, 1811 – 15 [335, с. 129]. Скасували монастир у 1832 р.

Інвентар бібліотеки вміщений до візитації монастиря за 1817 р. Окремо зафіксовані книги костелу та монастиря, латинськомовні та польськомовні. Загалом у бібліотеці було 117 творів у 162 томах. Книги записувались без деталей, інколи це було два перших слова назви, а інколи просто тематика книги, без заголовка [15, без пагінації]. Спосіб складання інвентаря не дає нам детальної інформації про книги, ні автора, ні дати і часу виходу стародруків укладач документу переважно не записував. Є чимало книг з теології, історії, наприклад, “Historia” Яна Длугоша, проте, який саме том книги був у бібліотеці з документу невідомо. Також чимало проповідницької літератури та книг про життя та чудеса святих.

Монастир августинців. Затурці. Бібліотека монастиря на 1817 р. налічувала 138 книг, які були поділені на тематичні розділи: проповідницькі книги – 65 томів, схоластична і моральна теологія та історичні послання – 5, книги церковні – 9, різні книги – 49. У інвентарі не вказувалось, коли і де вони були надруковані [30, арк. 12–15].

Радзехів. Інвентар бібліотеки, вміщений у візитацію 1817 р., дає можливість стверджувати, що у цьому невеликому монастирі налічувалось 190 творів (214 томів). У перший розділ інвентаря, який не мав назви, входить переважно історична література (всього 18 творів, 22 томи), книги теологічні – 33 (43), проповіді та книги з риторики – 48 (56), філософія і право – 20 (20), аскетична література – 33 (35), книги, які надійшли після генеральної візитації у 1804 р. – 22, книги, набуті після візитації 1814 р. – 8, у кінці тексту візитації дописано назви ще 8 книг. Спосіб складання інвентаря такий: поділ на тематичні розділи, у яких фіксуються назви книг, без зазначення місця та року виходу, поділу книг за мовною ознакою немає.

Відмінним від попередніх інвентарів є фіксація нових надходжень, що свідчить про поповнення бібліотечного фонду [31, арк. 8–9].

Орден бернардинів. Янівка У візитації монастиря за 1807 р. вміщений інвентар бібліотеки. У ньому книги поділені на такі тематичні розділи: Святе письмо і коментарі – 23 примірники, теологія моральна і догматична – 98, полемічна література – 13, катехізис – 20, промови, звернення, маніфести на латині – 74, те ж польською мовою – 90, юридична і аскетична література – 102, схоластика – 22, богослужбові книги – 38, церковна історія – 43, книги отців бернардинців – 18, ухвали понтифіка – 15, різні книги – 220, заборонені книги – 5, рукописи – 34; разом – 829 томів [23, арк. 2]. Інвентар не включає повного переліку книг, а лише тематичні розділи та кількість книг у кожному [23, арк. 2].

Монастир реформатів у Дедеркалах. Монастир у Дедеркалах Кременецького повіту постав у 1748 р. на кошти Міхала Горація Грейса. Хоч монастирська бібліотека і була досить великою, джерельних підтверджень існування у реформатів навчального закладу ми не маємо [157, арк. 2]. Монастир реформатів у Дедеркалах існував до 1891 р., і був одним з кількох не закритих римо-католицьких монастирів на Волині.

Інвентар бібліотеки має вигляд таблиці: у першій графі зафіксовано рік виходу книги, у другій – місце виходу, у наступній – назва книги, остання графа вказує на кількість примірників у бібліотеці. Спочатку перелічені книги латинською, потім польською мовою. Нумерація книг не наскрізна, а починається у кожному розділі.

Укладач візитації виділив такі тематичні розділи: Святе Письмо – 17, коментарі до Святого Письма – 122, полемічна література – 7, різні види теологічної літератури – 193, філософія, геометрія, арифметика – 61, схоластика – 27, різні види історичної літератури – 118, церковна історія – 76, аскетична і духовна література – 117, обрядові інструкції – 24,

медицина – 25, заборонені книги – 18 та інше. Загалом до інвентаря включено 1009 книг [13, арк. 21].

Інвентар бібліотеки також інформує про місце та рік виходу книг. Найбільша кількість книг, які мала бібліотека, вийшла друком у Венеції (70 творів) та Львові (69 творів). Чимало книг походило й з друкарень Речі Посполитої: Кракова – 39 творів, Варшави – 39 творів, Познаня – 10, Люблін – 10, Замостя – 4, Ченстохови – 3, Перемишля – 2, Торуня – 1. У бібліотеці було 15 творів, виданих у друкарні при монастирі ордену босих кармелітів у Бердичеві. Також книгозбірня вміщувала книги, що вийшли у Амстердамі, Лейпцигу, Парижі, Антверпені, Кельні, Франкфурті, Лондоні, Римі, Зальцбургу та інших містах Західної Європи [13, арк. 21–35].

Репертуар бібліотеки був типовим. У розділі полемічної літератури була робота Роберта Беларміна «Desputationes de contrversis...», видана у Празі у 1721 р. [13, арк. 29].

Не зважаючи на те, що інвентар не мав чіткого та детального поділу на тематичні розділи, його укладач окремо виділив історичну літературу, яка займала чільне місце у бібліотеці братів-реформатів. Окремо виділялись історичні твори та історія Церкви. Серед них знаходимо працю Діонісія Галікарнаського з історії античного Риму, один із томів «Історії» Геродота (Лондон, 1715 р.), «Історія Німеччини» Струвія (Генуя, 1730 р.), а також праця з історії Візантії, що вийшла друком у Венеції 1789 року [13, арк. 24].

Виділено розділ із забороненими книгами, до якого входило 12 творів. Серед них переважно роботи, авторами яких були протестанти. Крім того, у списку заборонених книг виявлено й книгу, яку приписують авторству Альберта Великого «De Secretis Mulierum», про яку йшла мова раніше при огляді бібліотеки Луцького монастиря ордену тринітаріїв [13, арк. 26].

Книги зберігались у шафах, «а заборонені складені у тій же бібліотеці в окремій закритій шафі, їх ніхто не читає, бо не має на те дозволу» [13, арк. 35].

У візитація монастиря 1829 р. зазначено, що бібліотека налічувала 2166 книг, але докладних відомостей про тематику немає [157, арк. 2].

Окремим пунктом візитації 1818 р. виділені костельні книги – 41 примірник, серед яких книги для богослужінь, Євангеліє, метрики, книги з фіксацією облігацій, шнурові книги доходів і витрат, записи пожертв костелу [13, арк. 20].

Монастир піарів у Дубровиці. У візитації 1818 р. віднаходимо інвентарі кількох бібліотек.

Інвентар бібліотеки мав вигляд таблиці, де кожен розділ книгозбірні фіксує його тематику. У першій графі таблиці записувалась назва книги, у другій – кількість примірників твору, у третій – рік виходу, а у четвертій – місце виходу. У бібліотеці укладачем інвентаря виділялись 24 тематичні розділи, серед яких: канонічна теологія – 117 творів, катехізиси – 463, риторика і філологія – 72, поетика – 168, філософія – 86, природничі – 160, хімія – 59, фізика – 52, математика – 47, словники – 98, медицина – 4, географія – 15, граматика – 20, схоластика – 3, атласи і мапи – 178, серед них був дуже відомий атлас шотландського картографа Пінкермана. Атлас Пінкермана вважався у ті часи найкращою роботою з картографії, відзначався своєю детальністю, ним послуговуються і донині. Всього у бібліотеці було 2087 книг [14, без пагінації].

Спосіб складання інвентаря дозволяє нам проаналізувати час виходу книг, які датовані у документі (частина книг без титульного аркушу і не мають дати і місця виходу). Бібліотека містить 46 творів, надрукованих у XVI ст., що складають 7% від загальної кількості книг. Найбільше книг було видано у XVIII ст. – 492 (61%). Важливо додати, що бібліотека піарів у Дубровиці поповнювалась виданнями першої чверті XIX ст. – 103 (13%).

Укладач оремо виділив книги костелу (їх було 15), метричні книги (5), книги монастиря (до яких зараховано хроніку монастиря за 1733–1799 рр.), книгу доходів і витрат та інші монастирські документи (всього 11

фоліантів). Окремо пунктом візитації зафіксовано шкільні книги, яких було 13. До них належали: “золота книга” для запису учнів, книга із завданнями для учнівських екзаменів, книга генеральних візит та інша шкільна документація [14, без пагінації].

У візитації Дубровицького піарського монастиря також зазначено, що 400 злотих за рік було витрачено на бібліотеку, а це означає, що бібліотека поповнювалась і за нею стежили [14, без пагінації].

Окрім зберігання та вивчення літератури, деякі з римо-католицьких монастирів займались і видавництвом. У досліджуваній нами період відомо про дві найбільші монастирські друкарні на Волині: при монастирі домініканців у Луцьку і босих кармелітів у Бердичеві.

Луцькі домінікани отримали привілей на друкування книг 14 лютого 1787 р. Друкарня працювала до 1832 р. Луцьким ченцям було дозволено друкувати книги польською, латинською, російською та французькою мовами. Монастир задовольняв власні видавничі потреби, а також потреби у літературі інших монастирів, друкуючи підручники, релігійні книги, лист єпископів. Окрім церковної літератури, з друкарні виходили й різні світські твори, зокрема, різні урядові документи, панегірики, літературні тексти, а також публіцистичні твори [376, с. 356–358]. Друкарня рекламувала свої послуги у місцевій пресі і мала добре організовану внутрішню дистрибуцію. Розповсюдження книг відбувалось безпосередньо у при монастирських книгарнях, або розподілялись між іншими монастирями і таким чином потрапляли до їхніх бібліотек. Друкарня перестала діяти зі смертю Єпископа Цецішевського у 1831 р., який найбільше користувався послугами друкарні, що помітно з переліку друків [376, с. 356–358; 355, с. 178].

Наприклад, серед списку друків знаходимо промови Тадеуша Чацького, одна з яких була виголошена на з'їзді римо-католицького духовенства у Луцьку 1803 р. Слід відмітити, що з друкарні вийшло чимало підручників: «Elementarze polskie rozmaite», «Elementarze francuskie i polsko-

francuskie», «Gramatyka pijarska», «Krótki zbiór arytmetyki», «Krótkie zebranie geografii», «Piramowicza, Nauka obuczajowa dla szkół parafialnych». Серед виданих у домініканській друкарні книг була і художня література. У списку виданих книг знаходимо п'єси «Wstyd», «Ofierowanie się na śmierć», а також комедії «Trziot» та «Nieszczęśliwi» популярного в кінці XVIII ст. німецького драматурга Августа Коцеби на сторінці другого тому його творів у польському перекладі, виданого у 1803 р., зазначено, що книжку можна придбати в Луцьку у друкарні, також у пана Седлячка, у Дубні і Бердичеві у Людвіка Фетти, у Львові у Й. Р. Пораффа, в Житомирі, в Кам'янці-Подільському «в академії», тобто школі [355, с. 178].

Наявність друкарні монастиря босих кармелітів у Бердичеві засвідчує візитація за 1797 р. Зазначено, що вона виникла за сприянням короля Августа III, але окремого фондушу не мала. Друкарня існувала за кошти монастиря [63, арк. 570].

Поява друкарні саме у Бердичеві пов'язана з тим, що місто було великим релігійним та економічним осередком. До костелу постійно приходили паломники до чудотворної коронованої ікони Богородиці. У Бердичеві діяв онуфріївський ярмарок (червень), на який купці з'їздили з усієї Волині та Поділля [366, с. 377–378]. Наприклад, у 1832 р. в літньому ярмарку взяли участь близько 35 тис. Осіб, а товарів було привезено більш, ніж на 9 млн. рублів асигнаціями. Саме з активізацією місцевих ярмарків був пов'язаний активний друк господарських календарів [312, с. 50].

Кошти на будівництво друкарні у сумі 9 тис. зл. взяли у касі братства, що діяло при осідку [366, с. 378]. Ініціатором заснування друкарні був пріор Юзеф Зволинський, який і був її першим очільником. Було закуплено необхідне обладнання в Австрії. У 1768 р. позичені кошти повернули братству [312, с. 49].

Друкарня розміщувалась у окремому мурованому будинку, частину якого в 1794–1831 рр. займала школа. У ній було чотири верстати, багато

наборів шрифтів, майстерня із виготовлення гравюр [366, с. 380]. На початку XIX ст. друкарнею керували: о. Августин Куницький, о. Костянтин Подосовський, о. Бернард Квакевич, о. Бенедикт Тринер [366, с. 378].

Більшість видань бердичівської друкарні були релігійного змісту, друге місце займали підручники для вивчення польської, латинської, французької та російської мови. На третьому місці була художня література [312, с. 65]. У 1803 р. Луцько-Житомирський капітула на чолі з єпископом Каспером Цецішовським ухвалила, що друкарня босих кармелітів щороку на потреби освіти безкоштовно друкуватиме одне видання одного тому у 100 примірниках для Волинської гімназії у Кременці [312, с. 54].

Вивчення інвентарів монастирських бібліотек Луцько-Житомирської дієцезії засвідчує, що книги, видані у Бердичеві, трапляються частіше ніж у Луцьку, що свідчить про те, що друкарня при монастирі босих кармелітів була потужнішою. Окрему категорію її видань, становлять господарські календарі. Титульний аркуш календаря мав вихідну інформацію і складався двома мовами: польською та російською. Вже на титульному аркуші було записано дати основних церковних свят. Знизу аркуша зазначено, що виданий він у друкарні Бердичівського монастиря, урядовій друкарні Волинської губернії. Подібні календарі є дуже цікавим з точки зору їхнього наповнення. На першій сторінці вказувалось, скільки часу минуло від важливих історичних подій у 1863 р. серед важливих подій створення світу, великий потоп, грецька цивілізація, запровадження християнства, заснування Москви, винайдення пороху та книгодрукування, відкриття Америки, заснування Санкт-Петербургу, прийняття імператорського титулу російськими монархами, народження царя Миколи I, прийняття титулу польського короля російськими монархами і вступ на престол Миколи I, тощо [343].

Окремий розділ складали пам'ятні дати, головним чином уміщені записи про дні народження членів царської родини. Містилась інформація про передбачувану погоду впродовж року за сезонами, рух планет, силу вітру та інше; подалися відомості про урожайність різних культур, міри ваги, курс рубля, стан золотого запасу у державі, тощо [343].

Проаналізувавши жанровий та тематичний склад бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії, можна стверджувати, що книгозбірнях знаходилась література різної тематики. Її основу складали книги релігійного змісту, але було чимало творів з історії, медицини, філософії, економіки та інших наук, авторами яких були відомі мислителі та науковці попередніх епох. Книги переважно походили із друкарень Західної Європи та Речі Посполитої. Більшість літератури монастирських книгозбірень написано латинню, трохи менше книг польською мовою. У бібліотеці монастиря могло знаходитись від кількох десятків до понад тисячі примірників книг, що залежало від матеріальних статків монастиря, наявності при ньому світських та церковних навчальних закладів та новіціату.

Зберігання та друк книг відігравали важливу роль для римо-католицького чернецтва Луцько-Житомирської дієцезії. Друк книг у монастирських друкарнях сприяв забезпеченню усієї дієцезії необхідною літературою, а також приносило дохід монастирям, які їх утримували.

3.3. Матеріальне забезпечення монастирів та господарська діяльність.

Римо-католицькі монастирі на кінець XVIII ст. сконцентрували у своїх руках чимало земельних володінь і капіталів. Маючи доволі широкі майнові права у Речі Посполитій, духовенство у значній мірі зберегло їх із включенням земель Луцько-Житомирської дієцезії до складу Російської

імперії. Основною умовою було складання присяги про вірність російському імператорському престолу, про що і йдеться в указі Катерини II [187, с. 509]. Ченці у переважній більшості складали присягу, про що свідчать архівні матеріали [79]. Уряд розглядав церковне землеволодіння як власність казни, яка передавалась в корпоративне володіння чернецтву. Церковний або монастирський маєток не був приватною власністю ні настоятеля монастиря, ні архієпископа, а належав чернечому ордену [233, с. 25].

Російське законодавство врегульовувало права римо-католицьких монастирів. «Регламент для церков і монастирів римо-католицького сповідання в Російській імперії» 1798 р. оголошував, що належні монастирям та церквам приміщення, в яких розташовувались семінарії, школи та притулки повинні залишатись у користуванні духовенства і були вільними від розквартирування війська («постою»). Села, фільварки, землі, ліси, городи, сінокоси, озера, місця для ловлі риби та інші угіддя, капітали, грошові суми та відсотки від них залишались спільною власністю чорного духовенства, яку заборонялось продавати, дарувати, міняти та забирати в монахів без особливого дозволу верховної влади [211, с. 436].

Таким чином, з метою збереження суспільного спокою на землях, приєднаних від Речі Посполитої російська влада зберегла за монастирями право на маєтності за умови складання присяги. Проте ця земельна власність змінила свій статус і почала розглядатись як така, що належала державі, але перебувала у спільному користуванні духовенства [257, с. 23].

Матеріальне забезпечення монастиря складалось із будівель монастирського комплексу, сум чи відсотків з певних сум, подарованих доброчинцями, сіл, залежні селяни яких сплачували монастирю чинш і відробляли панщину фільварків, на яких розвивались різні галузі господарства.

Однією із складових майнового забезпечення монастиря є монастирські будівлі з окремими келіями для монахів, з церквою або каплицею, будівлі господарського характеру. Часто спочатку будували дерев'яні споруди, а потім з отриманням більшого майнового забезпечення – муровані. Архітектурні ансамблі римо-католицьких монастирів Волині складались з будівель, типових для інших регіонів. Серед них найважливішими спорудами були костел та монастирські келії. За їх зведенням особливо слідкували; вони вирізнялись найбільшою архітектурною цінністю. Монастирі старались гармонійно вписувати в навколишнє природне середовище. Волинь за рельєфом – плоска низовина з невеликими підвищеннями, що не потребувало складного планування монастирської забудови. Для більшості споруд був характерний бароковий стиль [245, с. 361].

У досліджуваній період більшість римо-католицьких монастирів уже мали муровані костели та монастирські корпуси. Багато з костелів були парафіяльними, тому їм приділялась особлива увага. Більшість монастирських корпусів були двоповерховими. Зокрема, муровані двоповерхові будівлі монастирів були у Луцьких монастирів орденів домініканців, тринітаріїв та бернардинів. Кременецькі реформати також мали муровані будівлі свого монастиря [2, арк. 2].

Ось як виглядав монастирський комплекс: «... [монастир] перший кам'яний з двоповерховими келіями реформатського ордену св. Франциска, в ньому церква імені Ісуса Христа з шести віттарями: Богородиці, святого апостола Петра, святого Франциска. Антонія. Станіслава, Фекли; при ньому регулярний сад з плодовими деревами и невелика частина винограду, при якому [монастирю] духовенства 18 осіб, утримання мають від доброчинців, до того ж мають для монастиря на стороні пивоварню і млин, із яких перша із двома котлами, де вариться в рік до 300 відер [пива], машинний млин в один камінь, приводився в рух водою» [2, арк. 2].

Більшості монастирів при заснуванні дарувалась певна сума для його забезпечення. Наприклад, Берестецьким тринітаріям єпископ Томаш Крачевський фундував 15 000 злотих, записаних на Берестецькому кагалі, що означало, що кагал виплачував монастирю щороку відсоток з цієї суми [28, арк. 59]. У монастирів виникало чимало проблем пов'язаних з майновими зобов'язаннями місцевої шляхти. Коли була записана певна сума фундації на монастир з якої передбачалась виплата відсотків, це зобов'язання мусили виконувати й спадкоємці дарувальника, але не всі його виконували. У повітових судах є чимало справ, які стосуються проблеми не виплачених відсотків з фундаційних сум. Наприклад у Луцькому повітовому суді до поміщика Леона Понятовського позивались луцькі домініканці, яким той заборгував проценти від суми 2000 зл. [48, арк. 14]. І таких справ знаходимо чимало.

Монастирям належали також села або їх частини. Ті селяни, що займались ремеслом, зазвичай, платили грошовий чинш. Так у візитації Берестецького тринітарського монастиря за 1799 р., де зафіксовано, що у поточному році шевці Марцін Вільчинський, Улас Шклажинський, Александер Чубай Морозовський, Теодор Матлай, Габріель Завідецький, Томаш Кошовський заплатили по 20 злотих, так само, як і ковалі Конрад Алебович, Казімеж Рижановський, купець Міхал Грабовський та вдова Анна Хуковська. Усі перелічені особи були мешканцями села Новий Зборів, яке належало монастирю [28, арк. 64].

Данні про стан майнового забезпечення римо-католицьких монастирів впродовж першої ХІХ ст. дуже фрагментарні, тому цілісну картину скласти складно. Можна припустити, що майже всі монастирі мали фільварки, деякі з них декілька. З візитацій достеменно відомо, що августинці у Затурцях та Радзехові мали фільварок, кармеліти у Дорогостаях мали фільварок у селі Малин, луцькі тринітарії мали фільвари у Яровиці та у Вишкові, а домініканці у Городниці [30; 31; 15].

Монастирське господарство у першу чергу ґрунтувалось на землеробстві, проте мали місце й інші види господарювання. Центром господарства був маєток, навколо якого знаходились землі для обробітку та випасу худоби, а також інші господарські будівлі. До складу монастирського маєтку входили двір, фільварок, поля та інші угіддя, де здійснювалась господарська діяльність. Розмір маєтку залежав від кількості населених пунктів, що належали до нього та залежних селян [233, с. 47]. Ріст фільваркового господарства при монастирях був притаманний лише великим конвентам і зумовлений економічними процесами, що відбувались у кінці XVIII – на початку XIX ст., тобто розвитком ринкових відносин та включенням у них села [233, с. 47].

На чолі фільварку був диспозитор – особа яка контролювала його роботу. У Берестечку диспозитор мав окрему хату на фільварку, де мешкав разом з дружиною. Крім того, на території фільварку були дві хати для челяді. Всі фільваркові будівлі утворювали дитинець. Окрім житлової забудови, на ньому містились два хліви, стодола. Навколо дитинця був сад, який налічував кілька десятків фруктових дерев. До фільварку також належали три поля, шість сіножатей, ліс та пасіка із 70 пнів. Загалом фільварку працювало 15 осіб: диспозитор з дружиною, одна дівчина, два парубки, двоє хлопців, винник, пастух, два пастушки, пасічник, лісник та городник. У візитації монастиря зазначається, що всі вони отримували натуральну платню [28, арк. 55].

З опису фільварку ченців-августинців у Затурцях дізнаємось, що їх фільварок включав у себе будинок на дві кімнати, одна з яких була облаштована як пекарня, а друга призначалась для селян, що працювали на фільварку. Поряд з будівлею була броварня, три хліви, стайня, возовня, приміщення для господарського реманенту [30, арк. 15]. Монастир володів землею недалеко самого монастиря (48 моргів), в урочищі, що мала назву

Завалля, (24 морги), біля млину (30 моргів), на ланах (24 морги) і садом біля цвинтаря (13 моргів) [30, арк. 15].

У структурі посівів перевага надавалась різним видам зернових культур: яре та озиме жито, пшениця, ячмінь; значно менше землі відводилось під гречку, овес, горох, просо, коноплі, льон. Обсяг урожаю вимірювався копами (шістдесят снопів).

Найбільше при монастирях сіяли жита, це пов'язано із великою врожайністю цієї культури, а також із тим, що вона невибаглива до умов вирощування. Висів ячменю мав ті ж причини, крім того, на основі ячмінного солоду виготовляли пиво. Пшениці сіяли менше, оскільки вона вимагала удобреної землі та великих затрат сили у догляді. Обов'язковими культурами були льон та коноплі, які у трипільній системі землеробства висівались на ту частину землі, що перебувала під паром. Зазвичай льону та конопель сіяли не багато (див. таблиця 6.).

Таблиця 6.

Структура посівів у маєтках деяких римо-католицьких монастирів (у корцях) [11, арк. 10; 148, арк. 5]

Монастир	рік	жито	пшениця	ячмінь	овес	гречка	коноплі	льон
Кременцький францисканський	1829	88	30	60	40	1	1	3
Чорторійський домініканський	1832	104	50	67	80	37	3	1
Ушомирський кармелітський	1832	40	-	-	-	-	-	-
Кульчинський домініканський	1840	80	20	33	-	30	-	

Візитаційні описи римо-католицьких монастирів дозволяють окреслити загальну картину господарського життя, прослідкувати основні способи господарювання, культури, які вирощували у монастирських маєтках. На прикладі візитації межирічського францисканського монастиря можна прослідкувати що вирощували у той час. Перевага надавалась різним видам зернових культур: яре та озиме жито, пшениця, ячмінь, гречка, овес, горох, просо, коноплі, льон. Обсяг урожаю вимірювався копами – одиниця виміру, що дорівнювала шістдесяти снопам. Урожаю різних зернових, а також льону і коноплі у маєтку Межиріцького францисканського монастиря у 1818 році відображено у таблиці 7 (див. табл. 7.).

Таблиця 7.

**Урожай у маєтку францисканського монастиря у Межирічі за
1818 рік [26, арк. 3]**

Культура	Висів (корці)	Збір (копи)
Зібрано селянами		
жито озиме	24	216
жито яре	8	75
пшениця	9	70
ячмінь	10	128
гречка	7	58
овес	21	93
горох	2	19
просо	?	14
коноплі	1	20
льон	-	7
Зібрано у монастирському фільварку		
жито озиме	-	309
пшениця	-	229

ячмінь	-	136
овес	-	171
горох	-	9
просо	-	7
Сума	82	1561

Рівень агротехніки був невисоким, використовувались прості знаряддя праці, виготовлені зазвичай із дерева. Це приводило до низької врожайності у маєтках. Так, в описі майна ліквідованого Ушомирського кармелітського монастиря згадуються такі знаряддя праці: серпи, сохи, рала, борони, заступи, долота та інші [105, арк. 24].

Зібравши черговий урожай на свої маєтках, ченці розподіляли його для різних потреб. Частину зібраного одразу ж відклали на висів у наступному році, ще одну частину використовували для потреб монастиря. Із монастирського урожаю утримували фільваркову челядь та убогих, а також годували монастирську худобу [15, без пагінації].

Зерно монастирі отримували не лише із своїх фільварків. Дуже часто селяни виконували натуральну повинність, тобто продуктами. Як і решта конфесій, римо-католики збирали із своїх парафіян церковну десятину, яку дуже часто сплачували житом або пшеницею.

Окрім землеробства, у монастирських володіннях займались і тваринництвом. Основною тягловою силою були воли, якими орали і перевозили вантажі. Коней було мало та й їх поділяли на «стаєнних» (використовувались для подорожей) і «фільваркові» (для потреб господарства). Так, у Затурецькому кармелітському монастирі було троє «стаєнних» і семеро «фільваркових» коней, десять робочих волів, п'ять дійних корів, дванадцять овець, шість кабанів [174, арк. 23]. Худобу годували не на продаж, а лише для потреб монастиря.

Невід'ємними частинами монастирського господарства було городництво та садівництво. При описі більшості монастирів зазначається або у межах монастирського комплексу, або одразу біля нього сад із фруктовими деревами та город. До прикладу, в описі реформатського монастиря у Кременці знаходимо, що частина монастирського саду була виділена під невеликий виноградник [178, арк. 1].

Розвивались також різні промисли. Багато із монастирів мали млини, які дозволяли молоти борошно із власних угідь. У кінці XVIII ст. млини були у власності Дубровицького піарського монастиря (два – у с. Глушиця, один у с. Карпилівка, один – на «монастирських ґрунтах»); Яловицького домініканського монастиря у с. Яловичі; Луцького домініканського – у с. Велика Городниця та Новому Ставі; Городищенські кармеліти мали п'ять млинів у с. Городище та один у с. Пашуки. У другій половині XIX століття млини були лише у штатних монастирів, як наприклад, Старокостянтинівський капуцинський та Дедеркальський реформатський третього класу [61, арк. 35].

Одним з промислів було броварство. При багатьох монастирях діяли броварні. У Берестечку вона знаходилась окремо від фільварку з правої сторони від нього. Броварня складалась із трьох дерев'яних будівель, в одній з яких настоювали солод, в іншій власне готували пиво, третя служила для його зберігання. Укладач візитації монастиря зазначає, що броварня ще не повністю упорядкована і не приносить належного прибутку, проте найближчим часом ситуація виправиться [28, арк. 63]. Активно розвивалось гуральництво. Монастирі мали монополію на продажу алкогольних напоїв у своїх володіннях, яку 1766–1768 рр. запровадив польський сейм. Селяни монастирських маєтків були зобов'язані купувати напої лише у шинках, які тримав монастир. У договорах на оренду монастирських корчм указувалось, що монастирські селяни під страхом покарань мають купувати напої у цій корчмі [221, с. 93].

При монастирських господарствах часто були кузні. У Чарторийського домініканського монастиря будівля кузні мала розміри 15 на 10 аршинів, великі дерев'яні ворота, що закривались на засов з дерева. У середині було одне ковадло, два молоти, двоє кліщів та інше. Кузня забезпечувала, головним чином, потреби монастирського господарства [71, арк. 23].

У монастирських маєтках працювали залежні селяни, дворові і наймані люди. Серед найманих були економи, кухарки, прачки [25, арк. 5 зв]. Вони отримували платню в натуральній і грошовій формі [14, без пагінації].

Наявність залежних селян у деяких римо-католицьких монастирях Волинської губернії у кінці XVIII ст. узагальнено в додатку Т (див. Додаток Т.). Із 17 перерахованих монастирів великою кількістю залежних селян виділялися Дубровицький піарський (1943 особи), Вишнівецький (1175) і Городищенський (792) кармелітські і Луцький домініканський (681).

Більшість роботи у монастирських маєтках виконували селяни-кріпаки. У візитаціях зафіксовано кількість кріпаків, які працювали на монастирських землях. Зокрема, записувалось прізвище глави панщинної родини, імена членів родини та їхня стать, наявність робочої худоби та кількість днів панщини [30, арк. 17]. Проте не для всіх селян у візитаціях була записана панщина, вочевидь, деякі з них уже були переведені на грошовий чинш. Деяко систематизовані відомості маємо про кількість кріпаків при монастирях, які підлягали ліквідації.

Кількість панщинних днів коливалась від одного до 4 дні [30, арк. 17]. В першій чверті XIX ст. для монастирських кріпаків панщина залишалась пересічно 3 дні на тиждень [15, без пагінації]. На момент закриття монастирів у 1832 р. великі монастирі, такі як Вишнівецький і

Городищенський кармелітські, мали значну кількість залежних селян (див. таблиця 8.).

Таблиця 8.

Залежні селяни у тих римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії, які підлягали закриттю у 1832 р. [141, арк. 114]

Населений пункт	Монастир	Кількість залежних селян (осіб чоловічої статі)
Чуднів	бернардинів	2
Івниця	францисканців	11
Кодня	августинців	27
Олевськ	кармелітів	185 із с. Теленця
Корець	францисканців	77
Берездів	маріанів	8
Аннопіль	кармелітів	8
Невирків	домініканців	13
Берестечко	тринітаріїв	49
Торговиця	домініканців	8
Козин	домініканців	19
Чорторійськ	домініканців	57
Камінь-Каширський	домініканців	242 з Руської Щитині
Затурці	августинців	3
Кременець	францисканців	41
Вишнівець	кармелітів босих	697
Шумськ	францисканців	21
Шумбар	тринітаріїв	23

Старокостянтинів	домініканців	89
Теофіполь	тринітаріїв	8
Лабунь	кармелітів	3
Городище	кармелітів	476

Однією із найбільших статей доходу монастирів був урожай з монастирських маєтків. Наприклад, на піщаних землях Дубровицького піарського монастиря, сіяли жито, пшеницю, овес, гречку, ячмінь, просо, горох, льон, коноплі. Урожайність становила сам-2 [2, арк. 13 зв], тобто збір урожаю вдвічі перевищував кількість висіяного. Це низький рівень урожайності у порівнянні з Володимирським домініканським монастирем, який у 1798 р. отримував у селі Шистів урожай сам-4, або Луцьким тринітарським, який у селі Зваришів мав урожай сам-5 [2, арк. 6 зв]. Зібравши черговий урожай на свої маєтках, ченці розподіляли його для різних потреб. Частину зібраного одразу ж відкладали на висів у наступному році, ще одну частину використовували для потреб монастиря. Із монастирського урожаю утримували челядь та убогих, а також годували монастирську худобу [15, без пагінації].

Структура витрат монастиря зазвичай була типовою. Забезпечувався ряд внутрішньо монастирських потреб, таких як одяг для ченців, віск для свічок, лой для ламп та вино для меси. Монастирі виділяли певну суму провінціалу ордену. Також при монастирях працювали писарі, органісти, економі, кухарі та інші, які у парафіяльних школах – світські вчителі. Всі ці особи отримували платню у грошовій формі. У монастирях вівся детальний облік доходів та витрат у спеціальних книгах.

Практикувалась здача монастирями земель в оренду. Наприклад, частина земель Луцького тринітарського монастиря знаходилась в оренді, дохід з якої становив 40 рублів у рік [2, арк. 7]. Так само здавалась в оренду землі піарського монастиря у Дубровиці, дохід з яких становив 350 рублів

на рік [2, арк. 13 зв]. Основу доходу монастиря становили кошти з продажу зерна, яке вирощувалось на фільварках. Іншу важливу статтю доходу складала церковна десятина. Не менш важливими були доходи з фундаційних сум у вигляді відсотків, часто забезпечених на єврейських кагалах або селах. Наприклад, кармелітський монастир у Дорогостаях отримував відсотки від кагалів Дубна і Муравичів. Найбільше відсотків монастир отримував із суми, записаної Миколаєм Сапегою, рід якого і заклав тут монастир [15, без пагінації].

Не завжди спадкоємці фундаторів вчасно сплачували щорічні відсоткові суми. З передачею у 1842 р. всього майна римо-католицьких духовних інституцій у власність держави уряд зіткнувся з проблемою боржників. Зведені дані з Волинської губернії свідчать про те, що таких було чимало (Додаток С.). У дописі до вищезгаданого документу йде мова про те, що боржників необхідно зобов'язати сплати заборгованість, в іншому разі слід позиватись проти них до суду [5]. Аналіз справ із повітових судів свідчить, що такі справи розглядались не один рік.

На початку 1840-х років у майновому становищі римо-католицьких монастирів, які ще продовжували функціонувати, сталася різка зміна. Імператорським указом 25 грудня 1841 р. все нерухоме майно «іновірного» духовенства західних губерній імперії потрапляло у відання міністерства державного майна за винятком приватної власності духовних осіб. Монахи переводилися на державний оклад, як і усе духовенство. Наприклад, річний посадовий оклад єпископа становив 6 тис. руб. [316, с. 7–23]. Залежно від класу встановлювалися розміри їхнього забезпечення. В указі зазначалось, що однією з причин конфіскації церковної власності у західних губерніях, була підтримка духовенства у повстанні 1830–1831 рр. [195, с. 139].

Залежно від класу встановлювався обсяг фінансування: чоловічі монастирі першого класу отримували – 3 183; другого – 2 220; третього –

1 640; жіночі монастирі першого класу – 2 765; другого – 2 155; третього – 1 455 [189, с. 1].

Відомості про належні земельні володіння римо-католицьким монастирям Волинської губернії вказують на те, що більшість із них вже на той час не мали угідь. Земельна власність залишалась переважно у штатних монастирів. До прикладу, Межиріцький францисканський монастир другого класу у 1852 р. мав орні землі, сінокоси, землі, непридатні для користування, городи, сади, пасовища. Загалом, у володінні монастиря було 107 десятин землі [61, арк. 14]. Настоятель Старокостянтинівського капучинського монастиря третього класу вказував, що окрім земель, якими володіли ченці, у їхній власності був ще ставок для ловлі риби [61, арк. 20].

Таким чином, у кінці XVIII ст. римо-католицькі монастирі мали у своїх руках відносно велику кількість землі. Однак впродовж першої половини XIX ст. спостерігається тенденція до зменшення кількості монастирських господарств у регіоні, пов'язана з акціями російського уряду що мали за мету скорочення кількості римо-католицьких монастирів у 1830-х роках, а також цілковитою секуляризацією монастирських земель у 1840-х роках та переведення монастирів у статус штатних та заштатних.

На особливості монастирського господарства у Волинській губернії вплинула регіональна специфіка та загальні тенденції розвитку економіки. Його основу складало сільськогосподарське виробництво, головним чином, землеробство, що було притаманно для господарства Правобережної України в цілому. Окрім того, були дрібні промисли, які виступали швидше як допоміжні галузі. Зазвичай при монастирському господарстві використовувалась як наймана праця, так і праця залежних селян, які пересічно працювали на панщині 3 дні.

Загалом господарство римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у досліджуваний період можна охарактеризувати як таке, що базувалось на екстенсивних методах господарювання та носило

натуральний характер. Воно було на дещо нижчому продуктивному рівні ніж поміщицьке, однак було невід'ємною складовою місцевої господарської культури. При монастирських фільварках розвивались типові для регіону промисли, які доповнювали основні заняття – землеробство та тваринництво.

РОЗДІЛ 4. РОСІЙСЬКА ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ

4.1. Правове регулювання діяльності римо-католицьких монастирів у Російській імперії

У правовому регулюванні діяльності римо-католицьких монастирів у Російській імперії, можна виділити кілька періодів, які переважно відповідають часу правління російських монархів. Перший, під час якого відбулось становлення законодавчої бази контролю за новою конфесією припав на 1762–1796 рр., коли на російському троні була Катерина II. На другому етапі за правління Павла I (1796–1801 рр.) та Олександра I (1801–1825 рр.) було врегульовано адміністративно-правовий устрій Римо-Католицької Церкви та визначено основні засади управління монастирями. Трагічним для долі чернецтва виявився третій етап, який припав на роки перебування при владі Миколи I (1825–1855 рр.), за якого фактично була знищена уся мережа монастирів і докладено усіх зусиль для усунення римо-католицького монастирського руху з Російської імперії.

Спочатку було окреслено становище римо-католиків, головним чином, у столиці Санкт-Петербурзі. «Жалованая грамота Санкт-Петербургской Римско-католической церкви» від 1769 р. оголошувала захист парафіян цієї церкви, звільнення від «тягостей полицейских» будівлі церкви, школи, приміщень, де мешкало духовенство [186, с. 832–833]. Цю «грамоту» доповнив «Регламент, данный Санкт-Петербургской Римско-католической церкви», в якому згадані римо-католицькі ченці. Зазначається, що при Санкт-Петербурзькій церкві служили францисканці, а при Московській (яка не вказана в назві правового акту) – капуцини. Ченцям інших орденів дозволялось перебувати у Санкт-Петербурзі і Москві лише у складі іноземних делегацій. Їм суворо

заборонялась місіонерська діяльність [186, с. 832–833]. Таким чином, монастирі ще не розглядались як окремі установи у межах Римо-Католицької Церкви.

Наступний правовий документ був адресований генерал-майорам В. Каховському і П. Кречетнікову, губернаторам Псковської та Могильовської губерній, утворених на землях Речі Посполитої після першого поділу цієї держави. З-поміж інших питань у ньому регулювалось питання функціонування католицьких монастирів. Зазначалось, що монастирські будівлі та власність ченців, які не присягнуть на вірність імператриці та виявлять бажання виїхати за кордон, мають перейти в управління держави. Монастирі, які залишились за кордоном, а їхня власність опинилась у межах Російської імперії, також втрачали право на володіння нею. Ті монастирі, ченці яких склали присягу, мали право розпоряджатись своєю власністю до подальших рішень уряду. Окремо в указі згадувалися єзуїти. На губернаторів була покладена відповідальність за проведення перепису єзуїтських монастирів і шкіл і контроль за тим, щоб «коварнейшему из всех прочих латинских орденов» не дозволялась якась діяльність [187, с. 509].

Про передачу монастирів у духовне управління єпископа ішла мова у наступному указі від 22 травня 1772 р. Зазначалось, що найближчим часом буде обрано римо-католицького, єпископа, який повинен дотримуватись «Регламенту» для Санкт-Петербурзької католицької церкви у своїй діяльності. В документі йшлося про передачу в управління всіх католицьких церков і монастирів католицькому єпископу, а унійних – унійному архієпископу. Указом затверджувалось утворення духовних консисторій вищезгаданих конфесій та їх фінансування. Заборонялося оприлюднювати папські булли без дозволу верховної влади. Мова йшла про те, що найближчим часом буде призначено римо-католицького єпископа. Йому мали бути підпорядковані всі римо-католицькі монастирі, духовні

правління та церкви римо-католицького віросповідання, що знаходились у різних містах імперії. В його обов'язки мало входити висвячення духовенства і вирішення різних духовних справ між парафіянами і духовенством згідно із законами католицької віри і церковними обрядами. Зазначено також, що єпископ повинен був дотримуватись у своїй роботі Регламенту для Санкт-Петербурзької католицької церкви, що уже згадувався [198, с. 688].

Важливим актом стала «Жалованная грамота на установление Белорусской католической епархии» від 6 лютого 1774 р. Норми цього документу були поширені на приєднані у ході двох наступних поділів землі. Влада гарантувала католикам право на свої парафіяльні церкви, монастирі, висвячення священників, дотримання канонів. У випадках суперечок з церковних питань необхідно було звертатись до Юстиц-колегії Ліфляндських, Естляндських та Фінляндських справ – органу державного управління в Російській імперії, який, окрім адміністративно-судових функцій, займався справами всіх протестантських церков, а з 1769 року й інших іноземних конфесій, у тому числі католицької [185, с. 913–914]. Підтверджувалося право на володіння рухомим та нерухомим майном монастирям. Єпископом «белорусских католических церквей» призначався Станіслав Богуш-Сестринцевич, колишній єпископ Мальський, канонік литовський. Його резиденція мала розташуватись у місті Могильов [185, с. 913–914]. Окремим указом вказувалось на підпорядкування йому всіх монастирів і церков римо-католицького сповідання у межах Росії. Юрисдикція папи римського не могла поширюватись на католиків на теренах Російської імперії, оскільки «тут існує єдиний, з волі імператорської призначений Пастир Римо-Католицької Церкви». В указі вміщено застереження, що духовні особи, які мають контакти із вищим католицьким духовенством, генералами орденів, які перебувають за межами держави, будуть вислані з Російської імперії.

Духовенство із за кордону також без дозволу єпископа не могло прибути у державу [197, с. 908–909].

У «Жалуваній грамоті» підтверджувалося право на власність католицьким орденами, що знаходились у підданстві імперії і були в Білоруській губернії. Вказано, що все їхнє рухоме та нерухоме майно мало бути недоторканим. Це майно належатиме орденам до тих пір, поки вони дотримуватимуться присяги монарху, а єпископ повинен був стежити за цим. В документі зазначається, що єпископом призначено Станіслава Богуща-Сестринцевича, колишнього єпископа Мальського, каноніка литовського і кавалера польського ордену св. Станіслава. Для нього визначено місце перебування – його резиденція мала розташуватись у місті Могильов. Консисторія щороку мала виділяти кошти на його утримання [197, с. 913–914].

Шляхом таких законодавчих перетворень у Російській імперії було порушено головну засаду управління Римо-католицькою церквою: католики були виведені з-під верховенства папи римського. Натомість було створено окрему систему управління і призначено власного вищого церковного ієрарха для усіх римо-католиків держави.

9 грудня 1780 р. було видано іменний указ генерал-губернаторам про підпорядкування всіх монастирів і церков римо-католицького сповідання в Росії білоруському єпископу Станіславу Богущу-Сестринцевичу. В документі йшла мова про те, що вище католицьке духовенство у Римі не могло втручатись у будь-які справи католиків на теренах Російської імперії, оскільки тут існує єдиний, з волі імператорської призначений «пастир» Римо-католицької Церкви. У документі також попереджалось, що в разі появи відомостей про контакти з Римом такі духовні особи, які будуть у них помічені, буде вислане з Російської імперії. В державу не могло прибути духовенство із-за кордону без дозволу білоруського єпископа [197, с. 908–909].

У 1782 р. було утворено Могильовське римо-католицьке архієпископство. Архієпископом визначено Станіслава Богуща-Сестринцевича. Йому мали підпорядковуватись усі монастирі. За свої дії він відповідав лише перед імператором і Сенатом [197, с. 908–909]. Архієпископ вирішував, чи залишати настоятелів виконувати свої обов'язки, чи призначити інших, які повинні «бути народженими у підданстві імперії або затвердженими» (тобто скласти присягу на вірність монарху). Не допускалися до обов'язків настоятелів іноземці під страхом судового переслідування. Чернечі спільноти мали підпорядковуватись лише архієпископу Могильовському, не могли виконуватись рішення провінціала чи магістра ордену, який знаходився за межами Росії, а також висилати кошти за межі держави. Архієпископ мав подавати відомості про монастир, вказавши, які «богоугодні» справи для суспільства ченці роблять. Російський уряд обіцяв захист тим монастирям, які приносили «користь». Інші ж, які «в праздности и уедененной жизни» живуть без допомоги ближньому і у «тягость миру», необхідно було реорганізувати таким чином, щоб вони стали суспільно корисними. Вкотре наголошувалось про заборону приймати папські булли, у випадках їх надходження спочатку їх розглядав Сенат. Таким чином, передбачалося втручання у внутрішнє монастирське життя, оскільки не всі ордени займались освітою і просвітою, деякі з них відповідно до орденського статуту мали вести відлюдницький спосіб життя [207, с. 383–385].

Що ж до настоятелів монастирів та священників, архієпископ мав розглядати кандидатури претендентів або залишати їх на попередніх посадах, або призначити інших осіб, які відповідали припису «бути народженими в підданстві імперії або затвердженими», тобто склали присягу. Натомість присланих із закордону настоятелів не слід було допускати до посади під страхом мирського суду за злочин – не виконання указів верховної влади. Заборонявся також в'їзд духовенства із-за кордону,

за цим мало слідкувати губернське правління. Покарання за приїзд без дозволу було таким ж, як і за карний злочин. Згідно з указом, чернечі ордени мали підпорядковуватись лише архієпископу Могильовському, його адьютору і консисторії і не могли піддаватися жодним впливам ззовні, а також висилати кошти за межі держави. Каратися такі злочини мали рішення світського суду. Архієпископ мав подавати відомості про обитель із вказівкою про те, які «богоугодні» справи для суспільства монастир робить. До таких справ належало просвітництво юнацтва, допомога немічним і потребуючим. Держава обіцяла охороняти монастирі, які приносять користь суспільству. Інші ж, які «в праздности и уеденной жизни» живуть без допомоги ближньому і в «тягость миру», необхідно було реорганізувати таким чином, щоб вони приносили користь. Таким чином, документ передбачав втручання у внутрішнє монастирське життя, оскільки не всі ордени займались освітою і просвітою, деякі з них відповідно до орденського статуту мали вести відлюдницький спосіб життя. Вкотре наголошувалось про заборону приймати папські булли, у випадках їх надходження спочатку їх розглядав Сенат [207, с. 38–385].

Після другого поділу Речі Посполитої стались подальші зміни в організації управління монастирями. У вересні 1795 р. утворено дві нові дієцезії: Пінську та Летичівську, оскільки луцький та кам'янецький єпископи опинились на непідвладних Російській імперії землях. Нові єпископи мали призначати настоятелів монастирів, збирати всі відомості про стан церков і монастирів. Тих ченців, що не присягнули на вірність російському престолу, позбавляти виконання обов'язків у монастирі [208, с. 761–762].

У ході подальшої реорганізації контролю за Римо-Католицькою Церквою та монастирями у 1797 р. при Юстиц-колегії ліфляндських, естляндських і фінляндських справ було утворено Департамент для римо-

католицьких справ – Вищий орган управління Римо-Католицькою Церквою [209, с. 493].

1797 р. у Петербурзі була укладена конвенція між Росією, Австрією та Пруссією, відповідно до якої провінціали та інші керівники чернечих орденів повинні були виконувати свої обов'язки лише в межах тих держав, де знаходились їх резиденції [298. с. 33]. З цього часу перестав існувати колишній поділ на провінції. Йому на заміну прийшов новий, за яким провінції орденів утворювались у межах однієї держави.

Другий період у правовому врегулюванні діяльності Римо-Католицької Церкви в Російській імперії припав на правління Павла I. У 1798 р. на приєднаних від Речі Посполитої землях було утворено шість римо-католицьких дієцезій: архієпископство Могильовське до складу якого входили Могильовська та Київська губернії і очолював Станіслав Богущ-Сестринцевич, який був головним ієрархом Римо-католицької Церкви у Російській імперії та іменувався архієпископом-митрополитом; Віленське єпископство, у складі якого були Литовська і Курляндська губернії за винятком Жмудської або Самогитської землі, а на чолі – єпископ Іоан Корвін Косаковський; єпископство Самогитське у межах Жмудської землі, ім'я єпископа у документі не зафіксовано; Луцьке єпископство у межах Волинської губернії на чолі з Каспером Цецишовським; Кам'янецьке єпископство, в яке входила Подільська губернія, а очолював Іоан Дембовський; Мінське єпископство, що об'єднувало землі Мінської губернії, і очолювалось Яковом Дедерком. Вкотре заборонялись відносини з папою та генералами орденів, які перебували за межами держави. Важливим положенням було розпорядження про розміщення резиденцій єпископів у монастирях, де ченці «не служили на користь суспільству» [188, с. 222–223].

Важливим аспектом політики і уряду і реорганізації управління конфесіями Російській імперії було те, що вона мала за мету

підпорядкування як уніатських, так і католицьких орденів єпархіальним архієреям за зразком Православної Церкви [298, с. 26]. Це дозволило б уніфікувати управління християнськими конфесіями у державі.

Заборонялися зібрання ченців на капітули для проведення виборів кандидатів на настоятеля або провінціала. Призначення на виконання обов'язків мали здійснювати місцеві архієреї. На думку ініціаторів скасування капітулів, виборність приводила до безпорядків у монастирях. Зазначалось також, що орденські конституції давали монастирям занадто великий «привілей», який полягав у забороні втручання у внутрішні справи монастиря єпископам [200, с. 436].

«Регламент для церков та монастирів римо-католицького віросповідання» від 3 листопада 1798 р. став одним з найважливіших нормативних актів, виданих у Російській імперії, який регулював організацію управління Церквою та монастирями [211, с. 436]. Документ включав чимало положень, які стосувались монастирів. Сенат разом з Римо-католицьким архієпископом вирішили знищити монастирські капітули для вибору ченців для виконання управлінських функцій, а натомість надати право призначення місцевим архієреям. Пояснювали таке рішення тим, що капітули приносили ченцям зайвий клопіт, втомлювали їх та потребували витрат, а гроші ці можна було спрямувати на «богоугодні» справи. Також зазначалось, що обрані на капітулах особи не могли належним чином виконувати покладені на них обов'язки. На думку ініціаторів скасування капітулів, виборність приводила до безпорядків у монастирях. Та особа, яку обрали, а не призначали єпископи, не ставилась до них з належною повагою. Ще вказано, що орденські конституції давали монастирям занадто великий привілей, який полягав у забороні єпископам втручатись у внутрішні справи монастиря [200, с. 136].

За ченцями залишалось право на володіння монастирською власністю, рухомим та нерухомим майном. Монастирське майно оголошувалось

спільною власністю усієї чернечої братії монастиря , його заборонялось продавати, міняти, дарувати без дозволу вищої влади. Розміщені у межах монастирського комплексу будівлі шкіл та шпиталів мали залишитися для тих же потреб і звільнялись від постою війська.

У «Регламенті» визначались основні засади організації управління чернечими орденами у Російській імперії. Кожен орден, як і раніше, мав очолюватись провінціалом з двома помічниками: «консультором» і «прокурором»; їх призначав єпископ, «керуючись повагою до віку, достойною поведінкою претендента та заслугами». Настоятелів у монастирі також мав призначати єпископ. Згідно з «Регламентом» монастирі потрапляли у цілковитий контроль з боку єпископів. Також єпископ мав стежити за станом монастирських фінансів шляхом регулярної перевірки книг доходів і витрат. У випадку, якщо настоятель не внесе всієї необхідної інформації у ці книги або витратить кошти на «незаконні потреби», він усувався від виконання обов'язків і підданий суду. Провінціали орденів також мали радитись з єпископом, як раціонально витратити монастирські доходи.

Одна і та ж особа могла виконувати функції настоятеля лише впродовж трьох років. Після закінчення терміну настоятель складав звіт про доходи і витрати та передавав його єпископу. Крім того, проводився детальний опис стану монастиря і костелу.

«Регламент» містив положення про обов'язок проведення візитацій, які мали складатись «змістовно і зрозуміло». У візитації записували усіх ченців та інших осіб, які перебували в монастирі разом із зазначенням їхніх обов'язків, стан костелу, монастиря та всіх інших будівель монастирського комплексу, а також фільварку; всі доходи і витрати монастиря упродовж року. Один примірник акту візитації з підписом візитатора слід було залишати у монастирському архіві, а другий надсилався єпископу, який він підписував та передавав до римо-католицького департаменту

Юстиц-колегії. Єпископ міг будь-коли особисто оглянути монастир або відправити для цього свого представника.

Ченцям можна було складати лише прості обітниць («*simplicia sacra*»). Новіції могли складати обітниць у віці не молодше 22 років. Ченцям заборонялось від'їжджати за межі дієцезії та монастиря без дозволу єпископа. За рішенням протопресвітера ченці, які мали священничий сан, могли служити парафіяльними священиками. Ті з них, які займались педагогічною роботою, підлягали контролю з боку єпископа. Монахи тих орденів, статут яких передбачав відлюдний спосіб життя, повинні були віддавати частину доходів на утримання шпиталів та шкіл, оскільки самі їх не утримували.

Дуже важливе значення мав наступний нормативний акт, яким фактично було знищено усталені впродовж віків засади управління римо-католицькими чернечими орденами. 3 листопада 1798 р. було видано документ, на основі якого було ліквідовано з'їзди монахів римо-католицьких монастирів на капітули для вибору керівників різних монастирських обов'язків. Сенат спільно з римо-католицьким архієпископом вирішили призначення виконання управлінських обов'язків передати у руки місцевим архієреям. Мотивували рішення тим, що капітули приносять монахам зайвий клопіт, втомлюють їх, є причиною витрат, а гроші ці можна було спрямувати на справу «богоугодну». Також зазначалось, що вибрані на капітулах особи не могли належним чином виконувати покладені на них обов'язки. На думку ініціаторів скасування капітулів, виборність приводила до безпорядків у монастирях. Та особа, яку обрали, а не призначав єпископ, не ставилась до нього з належною повагою [200, с. 436].

Умови управління монастирями змінились дуже швидко. За два роки, 11 грудня 1800 р., вийшов інший документ «Найвище затвержені пункти про управління римо-католицького духовенства у Росії» [201, с. 434].

Принципова відмінність їх від «Регламенту» полягала у тому, що кожен монастир міг вибирати настоятеля відповідно до статуту. Це положення засвідчило певне послаблення контролю за діяльністю монастирів, адже до того часу настоятелів призначав єпископ [201, с. 434]. Таке пом'якшення політики Павла I можна пояснити перебуванням у Петербурзі Габріеля Губера – австрійського єзуїта, який мав тісні взаємини з царським двором і, вочевидь, лобював інтереси римо-католиків у Російській імперії [369, с. 115].

«Пункти» описували механізм затвердження обраного настоятеля. Коли ченці обирали настоятеля, то мали повідомляти про свій вибір провінціала ордену, який щорічно подавав списки настоятелів монастирів до Юстиц-колегії у римо-католицький департамент. Також слід було повідомляти про зміни у складі монастиря впродовж року, викликані смертю ченця або з іншої важливої причини. Зазначалось, що новообраний настоятель мав скласти присягу у місцевій поліції, звітувати місцевому декану, прийняти за описом у своє керівництво монастир. Декан був зобов'язаний інформувати про його діяльність консисторію. Єпископи у вибори не мали втручатися, бо не могли знати правил усіх орденів [77, арк. 12]. У «Пунктах» звертається увага на те, що стан церков і стан монастирських будівель свідчить, що ченці не всі доходи направляли «в славу Всевишнього». Контролювати фінансові справи монастирів мали провінціали, а не єпископи [201, с. 434]. Обов'язком настоятеля наглядати за дотриманням обітниць ченцями. Про порушення слід було інформувати провінціала ордену. У здійсненні монаших обітниць повинні бути дотримані засади Триденського собору та орденські конституції. Самі ж провінціали обирались або призначались відповідно до статуту на провінційних капітулах, але орден був зобов'язаний повідомити про це департаменту, а департамент – Сенату [201, с. 434].

Й надалі від провінціала вимагалось щороку проводити візитації монастирів з метою підтримки дисципліни серед ченців. Єпископ не міг дозволяти монахам носити одяг білого духовенства, заборонялось давати в керівництво монахам парафій. Єпископи та архієпископи могли відвідувати парафіяльні церкви та монастирі. З метою збереження порядку у монастирях провінціал ордену повинен був переводити ченців з одного монастиря в інший, але лише у монастир того ж ордену. Відправляти монаха з однієї дієцезії в іншу дозволялось тільки за білетами «гражданского правительства» тієї губернії, звідки він прибував [201, с. 434].

Вимоги до претенденток для вступу до жіночого згромадження шариток знаходимо у архівних джерелах. Вони повинні були мати не менше 20 років і не більше 26, вирізнятись добрим здоров'ям, розумом, не бути «меланхолічними» і не дратівливими, походити від «чесних» батьків (тобто були народженими у шлюбі). Кандидатка повинна була мати свій одяг або 15 срібних рублів на його покупку [135, арк. 11].

Щодо жіночих монастирів, то вони, як і раніше, перебували під керівництвом дієцезіальних архієреїв. Однак ці архієреї не повинні були видавати розпоряджень щодо майна жіночих монастирів [201, с. 434].

Таким чином, у двох нормативних актах, у даті видачі яких лише два роки різниці, наявні відмінності, що стосуються ролі єпископів у керівництві римо-католицькими монастирями. Якщо у «Регламенті» 1798 р. вказано, що призначенням на виконання певних обов'язків у монастирях та в ордені займався дієцезіальний єпископ, то у «Пунктах» 1800 р. йшлося про збереження самоуправління в чернечих громадах провінції. За єпископом залишався певний контроль за діяльністю ченців у дієцезії.

Дальшим розвитком «Пунктів» стала затверджена Сенатом доповідь генерал-прокурора Бекдешева від 15 серпня 1801 р. за назвою «Про відновлення правління римо-католицького закону». Відповідно до неї духовний суд мав здійснюватися у духовних консисторіях в дієцезіях, які

підлягали головній духовній консисторії або римо-католицькій духовній колегії, створеній замість Юстиц-колегії. Діяльність монастирів не могла суперечити імперським законам. У документі була повторена заборона мати зв'язки з генералом ордену або будь-якою духовною владою за межами Росії. Про випадки переходу або відлучення монахів належало повідомляти єпископу, а також про різні події, що відбулись у монастирях, але єпископ не міг впливати на розпорядження настоятеля монастиря. В разі смерті провінціала чи голови ордену необхідно було повідомити про це Колегію, яка мала видати розпорядження про нові вибори. Єпископи мали відвідувати монастирі і звертати особливу увагу на викладання в монастирських школах. Скарги на провінціала приймав той єпископ, де знаходилась резиденція.

Підтверджувалось, що власність монастирів мала зберігатись у цілісності на тих правах, що і державне майно. Будівлі, що належали монастирям, семінарії, школи і шпиталі залишились для колишніх потреб і були вільними від розквартирування війська.

Колегія стала головним органом контролю за монастирями. Від єпископів вона отримувала відомості про монастирі, ченців, власність і капітали та варті уваги події [201, с. 435]. Провінціали в значній мірі опинились у підпорядкуванні єпископам.

В історичній літературі знаходимо згадки про розпорядження від 13 березня 1817 р., де у черговий раз було наголошено про обов'язок єпископа проводити візитацію монастирів особисто або через делегатів. Акти візитації разом із зауваженнями єпископів мали висилатись у римо-католицьку духовну колегію [298, с. 37–38]. Відповідно до положення єпископам належало проводити візитації у монастирях. До змісту візитації мала входити описи костелу, монастиря, костельного і монастирського начиння, відомості фондуші, шпиталі, братства і школи, бібліотеки, кількість парафіян [329, с. 38]. У візитаціях також порівнювали дійсний стан

монастиря з попередньою візитацією. Отже, складений за такою структурою опис монастиря міг відобразити в усій повноті картину життя осідку.

Новий період у правовому регулюванні становища католицьких монастирів пов'язаний з часом правління Миколи I. Важливий указ, який стосувався майнових прав жіночих монастирів, з'явився у 1827 р. Відповідно до нього, вступаючи у монастир, черниці мали вносити придане, виражене у грошовій формі, у губернський Приказ громадської опіки. Монастир за життя черниці отримував відсотки з цієї суми, а після смерті кошти переходили її спадкоємцям, а не монастирю, якщо їх не було, то залишались монастирю. За фінанси монастирів відповідав єпископ, в управлінні якого були жіночі монастирі згідно з пунктом 3 «Регламенту» 1789 р. [190, с. 453–454]. Справ земельної власності монастирів стосується рішення комітету міністрів від 30 березня 1829 р., згідно з яким розгляд кожного питання з приводу передачі землі римо-католицькими монастирями у державну власність відбувалось у комітеті міністрів з імператорського дозволу [205, с. 220].

Деякі норми життя католицьких монастирів повторно фіксувались у нормативному документі від 1829 р. Йдеться про те, що відповідно до рішень Триденського собору вік кандидатів до вступу у монастир не може бути меншим від 21 року. Оскільки, на думку авторів документу, монастирі часто не могли зібрати належних відомостей про осіб, яких приймали, там часто опинялися «бродяги та втікачі». Засуджувались також тілесні покарання у монастирях; вимагалось приймати у монастир осіб не молодше 22 років з випробувальним терміном не більше 3 років. Обітниці, складені до цього віку, вважались не дійсними. Особи, що хотіли вступити у монастир, мали звертатись до губернського правління, яке збирало відомості про особу і передавало їх духовному керівництву, а воно пересилало документи у римо-католицьку духовну колегію разом з проханням особи про вступ до монастиря та свідоцтвом про народження.

Колегія подавала ці документи у Головне управління Духовних справ іноземних сповідань, яке вирішувало чи приймати особу до монастиря [194, с. 200]. Таким чином, процес вступу до монастиря було перетворено у складну, тривалу бюрократичну процедуру, у якій брали участь і світські, і духовні урядники. Крім того, указом від 30 червня 1830 р. було заборонено греко-католикам служити при римо-католицьких монастирях для того, щоб вони не переходили до римо-католицької конфесії [192, с. 510–512].

Світська влада у Петербурзі за посередництвом єпископа отримувала щоразу повніші відомості про монастирі, головним чином, про особовий склад та матеріальне забезпечення. Ці відомості дали владі усвідомлення того, що ченці становлять рухливу групу людей, яку складно контролювати. Саме тому було необхідно постійно мати повні списки ченців і черниць та контролювали новіціат, тому й збирали детальні відомості про кандидатів у ченці.

Вплив на становище монастирів мала заборона монахам вільно переїжджати у Королівство Польське. З метою контролю за переміщеннями ченців, як і для інших суспільних груп населення, були введені паспорти, що видавались губернською адміністрацією на підставі дозволу єпископа. На кордоні встановлювався посилений контроль за пересуванням монахів. Тих, хто добровільно повернулись у західні губернії та добре зарекомендували себе духовною службою, залишали у колишніх монастирях за рішенням прокурора Римо-католицької духовної колегії [193, с. 717–722].

Становище Римо-Католицької Церкви та всіх її інституцій у Російській імперії кардинально змінилося після Листопадового повстання 1830 р. Перед тим, як розпочати заходи з масової ліквідації монастирів у західних губерніях Російської імперії, Микола I хотів подивитись на

реакцію місцевого населення, заклавши кілька римо-католицьких монастирів у білоруських губерніях ще у кінці 1831 р. [224, с. 120].

Кардинальним кроком у політиці щодо римо-католицьких монастирів у Російській імперії був указ Миколи I від 19 липня 1832 року про скасування деяких римо-католицьких монастирів. Відповідно до цього указу органом, що займався питаннями ліквідації монастирів, було призначено Римо-католицьку духовну колегію. Юридично скасуванню підлягали ті монастирі, у яких був не укомплектований штат і вони не могли себе забезпечувати, однак цей фактор не завжди враховувався у ході виконання указу. Виняток становили монастирі, у яких були умови для переселення монахів з інших ліквідованих монастирів [203, с. 508].

В указі вказувались причини їх закриття: не укомплектований штат, занадто велика кількість монастирів, що не відповідала кількості населення римо-католицького віросповідання, бідність чернечих осідків та низький рівень моралі ченців. На думку уряду, римо-католицькі чернечі осередки засновувались без особливої мети та не мали суспільної користі. На підставі указу від 1832 р. було закрито більшість католицьких монастирів у Російській імперії [203, с. 508].

Детальний аналіз змісту документу дозволяє зрозуміти причини скасування монастирів, а також частково прослідкувати саму процедуру [203, с. 509]. У тексті указу йде мова про те, що перед його оприлюдненням було зібрано та проаналізовано відомості про становище римо-католицьких монастирів, вочевидь, мається на увазі збір свідчень Комітетом у справах Західних губерній. Впливало, що монастирі перебували у занепаді, оскільки у монастирях було мале число ченців та існувала тенденція до його подальшого зменшення. Кількість ченців у монастирях не відповідала канонічному числу і через це, на думку авторів документу, у монастирях не було взаємного контролю, що приводило до морального занепаду серед римо-католицького чернецтва [203, с. 508–510].

З указу виходить, що перелік монастирів, які підлягали скасуванню, передавалися губернаторам Департаментом духовних справ іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ. Також підлягали закриттю монастирі, що знаходились у населених пунктах, де більшість мешканців були православного та унійного віросповідання [203, с. 508–510].

Ченців із скасованих монастирів необхідно було переводити до осідків їхнього ордену, а при виборі місця відправки враховувати відстань, зручність та умови у монастирі. Костели ліквідованих монастирів, при яких діяли парафії, могли функціонувати надалі як парафіяльні, але за умови, що у населеному пункті було не менше 100 дворів парафіян-католиків. Рішення про збереження монастирської парафії ухвалював губернатор, а затверджувалось воно Міністерством внутрішніх справ. Фіксувалось в указі й те, що ієромонахи могли виконувати функції парафіяльного священника, але й надалі носити чернечий габіт і дотримуватись статуту свого ордену [203, с. 508–510]. У іншому випадку такі костели разом із монастирськими корпусами та іншим майном мали перетворювати на «суспільно корисні установи» [203, с. 508–510].

Монастирська нерухомість (фільварки, орна земля, луки, ліси, села разом із селянами) переходили у власність держави. Капітали монастирів слід було передавати до “спільного допоміжного фонду римо-католицького духовенства”. Фондуші скасованих монастирів, за умови збереження парафії, мали передаватись цій парафії. У разі відсутності парафії фондуші разом з ченцями переходили до того монастиря, у який їх переводили. На духовенство, якому залишився фондуш, покладалось виконання духовних обов’язків перед фундаторами [203, с. 508–510].

Монастирі, які не підлягали закриттю у 1832 р., переходили під керівництвом дієцезіальної курії. Єпископи мали контролювати також фондуші монастирів [203, с. 508–510].

Причини ліквідації римо-католицьких монастирів були у тому, що у вищих колах Російської імперії вважали, що у них зосереджуються опозиційні сили, які були оплотом польської національної самосвідомості. Такими діями російська влада визнала за римо-католицькими монастирями політичну силу, а їхнє подальшу діяльність такою, що загрожувала стабільності у регіоні [224, с. 119].

Коли мова йде про політику 1830-х років щодо римо-католицьких монастирів, варто зважати на те, що ліквідовувались монастирі найвпливовіших орденів, які у своїй власності мали найбільше майна [224, с. 119]. Крім того, ліквідовувались не лише монастирі, а й гімназії, початкові, середні та парафіяльні школи при них, що дозволяло російському уряду у подальшому реалізовувати свою політику русифікації на землях приєднаних від Речі Посполитої [330, с. 85].

На обмеження кількості монастирів і ченців також був спрямований указ 26 листопада 1832 р. «Про прийняття людей у римо-католицькі семінарії та монастирі». Єпископ мав підтверджувати відповідно до правил 16 жовтня 1822 р., посилення на які знаходимо в указі, прийняття нових осіб у монастир. Він був зобов'язаний щорічно подавати губернському керівництву поіменні списки про усі духовні інституції [199, с. 863].

Окремий указ вийшов щодо реформування ордену боніфратрів. Він складається із записки міністра внутрішніх справ та рішення. У записці йде мова про те, що римо-католицька духовна колегія звернулася до комітету міністрів у зв'язку з безладом, на його думку, в керівництві орденем боніфратрів, який був покликаний займатись доглядом за хворими відповідно до правил ордену. З цією метою необхідно було обрати нового візитатора (провінціала) ордену. Для цього колегія звернулася до єпископів Луцького, Віленського та Мінського, щоб зібрати всі відомості про ченців. Виявилось, що жоден з ченців, на думку єпископів, не могли виконувати

цих обов'язків, навіть керувати своїм монастирем та шпиталем [196, с. 134–136].

У 1840-х роках політика уряду щодо Римо-Католицької Церкви стала жорсткішою. Усі монастирі класифікувалися на штатні і заштатні. Штатні монастирі поділялись на три класи: чоловічий монастир першого класу повинен був налічувати 22 ченці, другого – 16, третього – 13; а жіночі монастирі відповідно – 19, 16, 11 черниць [369, с. 23]. Із 1843 р. усі монастирі підпорядковувались візитатору – представнику духовенства, якого обирало дієцезіальне керівництво. Це рішення мотивували нестачею коштів для належного забезпечення духовенства та його установ [195, с. 139]. Ченці переводилися на державний оклад. Залежно від класу встановлювалися розміри їхньої платні. Чоловічі монастирі: першого класу – 3183; другого – 2220; третього – 1640; жіночі монастирі: першого класу 2765; другого 2155; третього 1455 [189, с. 1]. В указі зазначалось, що однією з причин конфіскації церковної власності у західних губерніях була підтримка духовенства у повстанні 1830–1831 рр. Із 1843 р. усі монастирі підпорядковувались візитатору – представнику духовенства, якого обирало єпархіальне керівництво. Це рішення пояснювалось нестачею коштів для належного забезпечення духовенства та його установ [195, с. 139].

Таким чином римо-католицькі ченці позбавлялись фондушового забезпечення, що робило їх залежними від держави. Перехід монастирів на державне утримання дозволив повністю підпорядкувати їх.

Наступні нормативні акти Російської імперії переважно стосувались дрібних справ, пов'язаних з різними побутовими питаннями. Механізм скасування монастирів був запущений указами 1832 та 1841 рр. На 60-ті рр. XIX ст. у західних губерніях фактично не залишилось монастирів. У тих, що продовжили функціонувати, до кінця XIX ст. доживали віку ченці із скасованих раніше монастирів.

Отже, уже після першого поділу Речі Посполитої відбулись перші зміни в керівництві монастирями, розпочалось руйнування традиційної для римо-католицьких орденів системи управління. У Російській імперії монастирі почали виходити з-під влади генералів орденів та папи римського і підпорядковувати своєму управлінню. Шляхом законодавчих змін у Російській імперії було порушено головну засаду керівництва Римо-Католицькою Церквою. Натомість створено окрему систему призначено вищого церковного ієрарха для усіх римо-католиків держави.

Важливим аспектом політики і уряду і реорганізації керівництва конфесіями Російській імперії було те, що вона мала за мету підпорядкування католицьких орденів дієцезіальним архієреям яке проходило за зразком Православної Церкви, що уніфікувало управління християнськими конфесіями у державі.

4.2. Реалізація урядової політики закриття римо-католицьких монастирів та її наслідки

Перші закриття монастирів Луцько-Житомирської дієцезії не були пов'язані із втручанням світської влади в життя Римо-Католицької Церкви. Причиною ліквідації кременецького осередку тринітаріїв були внутрішні організаційні зміни. Кременецький осідок мав статус резиденції, а це означало, що він діяв без костелу і парафії. Натомість неподалік від Кременця у Шумбарі функціонував монастир того ж ордену з дерев'яним костелом на мурованому фундаменті. Тому у 1791 р. кременецький монастир тринітаріїв перестав існувати, а його ченці були переведені до монастиря у Шумбарі [378, с. 107]. У реформатів провідна роль спочатку належала Кременецькому осідку, проте вона занепала і 1807 р. була закрита, ченців перевели у Дедеркали, а приміщення монастиря і костелу передані

василіанам. Таким чином, головна роль у провінції перейшла до Дедеркальського монастиря.

Задум влади ліквідувати деякі римо-католицькі монастирі у Російській імперії, в уряді з'явився ще до початку Листопадового повстання. У 1827 р. і 1828 р. проводились інспекційні поїздки, у результаті яких було складено список із 304 монастирів, з яких значну частину вирішили закрити. У вересні 1831 р. створений дорадчий орган – Комітет у справах Західних губерній, який брав участь в управлінні прикордонним регіоном. Саме цей комітет, ще до виходу указу Миколи I про скасування монастирів, 3 грудня 1831 р. затвердив правила закриття і конфіскації майна римо-католицьких монастирів, класифікуючи їх на ті, що брали участь у Листопадовому повстанні, ті, що мають кріпаків не католиків та ті, що мають неукомплектований штат [216, с. 299].

Римо-католицькі ордени до 1830-х рр. не мали якихось спеціальних утисків у Російській імперії, оскільки вони могли скликати капітули, приймати без обмежень кандидатів. Але дослідник зауважив, що владою ще до подій 1830–1831 рр. було задумано закрити новіціат та ліквідувати монастирі [330, с. 168]. З даною тезою дослідника повністю погодитись не можна, оскільки ті зміни в управлінні римо-католицькими орденами, які відбулись впродовж першої чверті XIX ст. фактично позбавили їх автономії і ввели у підпорядкування дієцезіальним єпископам.

Листопадове повстання 1830 р. змінило підхід російської влади до Римо-Католицької Церкви загалом і особливо до монастирів. У вищих колах російського суспільства вважали, що монастирі підтримують антиросійські настрої серед польської шляхти. За словами міністра внутрішніх справ Дмитра Блудова (жовтень 1831 р.) «особливо у нинішні часи, коли багато з римо-католицьких монастирів брали участь у повстанні, чернецтво не може вважатись надійним». У діяльності Римо-католицької Церкви і монастирів на землях Російської імперії влада бачила політичну складову. Цим самим

російська влада визнавала політичну силу за римо-католицькими монастирями, а їхню діяльність розглядала як таку, що загрожує стабільності у регіоні [224, с. 119]. Початково було закрито кілька осідків у білоруських губерніях.

Листопадове повстання 1830 р. послужило приводом для російського уряду закрити частину римо-католицьких монастирів. У липні 1832 р. було видано указ про скасування деяких римо-католицьких монастирів. Владі «із повідомлень місцевої адміністрації стало відомо, що римо-католицькі монастирі перебували у неналежному стані і всі вжиті проти цього заходи виявились марними» [203, с. 508]. Зібравши необхідні відомості, міністерство внутрішніх справ прийшло до висновку, що основною причиною занепаду монаших осідків було завелика кількість монастирів, яка не відповідала кількості ченців. Імператор визнав, що настав час покласти кінець порушенню статуту та безпорядку, послабленню дисципліни, поганому управлінню монастирським майном через настоятелів, які часто змінювались. Кращим і єдиним рішенням, на його думку, було закриття «зайвих» монастирів [203, с. 508]. У правлячих колах держави монастирі розглядали як місце, де зосереджувалась опозиційна сила. Фактично за римо-католицькими монастирями російська влада визнавала політичну міць, яка заважала стабільності у регіоні [224, с. 119–121].

Ще до виходу касаційного указу 1832 р. у Волинській губернії було закрито кілька католицьких та унійних монастирів. 1831 р. у Овручі було закрито монастирі домініканців та василіан. Також скасуванню підлягав великий конвент ордену піарів у Дубровиці. Майно їх перейшло у державну власність [233, с. 178].

У 1832 р. було утворено Київське генерал-губернаторство у складі трьох губерній: Київської, Подільської і Волинської. Під керівництвом генерала-ад'ютанта графа Василя Левашова, який першим зайняв посаду

київського генерал-губернатора, [315, с. 175–176] було проведено закриття римо-католицьких монастирів. Представляючи виконавчу владу на місцях, саме генерал-губернатор разом із губернаторами контролював реалізацію імператорського указу та розпоряджень Міністерства внутрішніх справ.

Відповідно до списку, який надійшов з Департаменту духовних справ іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ до канцелярії київського генерал-губернатора, у Волинській губернії скасуванню підлягало 35 монастирів: бернардинських – 4 монастирі, у яких перебувало 24 ченців і новіціїв, домініканських – сім (30 осіб), францисканських – шість (24 особи), кармелітських – дев'ять (49 осіб), капуцинських – два (11 осіб), тринітарських – три (16 осіб), августинських – три (14 осіб) і маріанський – один (5 осіб) (див. Додаток М.).

Таким чином, після закриття монастирів відповідно до імператорського указу від 19 липня 1832 р. у Волинській губернії залишились діяти такі чоловічі монастирі: бернардинів – три (Луцьк, Дубно, Заслав, Житомир), боніфратрів – один (Луцьк), домініканців – сім (Яловичі, Луцьк, Володимир-Волинський, Любар, Овруч, Заслав, Кульчини), францисканців – один (Межиріч Острозький), капуцинів – один (Старокостянтинів), кармелітів – три (Бердичів, Луцьк, Острог), піарів – один (Межиріч Корецький), реформатів – один (Дедеркали), тринітаріїв – один (Луцьк); жіночі монастирі: кармеліток – один (Дубно), бригідок – два (Дубно, Луцьк), сестер милосердя (шаритки) – два (Луцьк, Житомир).

У ході практичної реалізації указу від 19 липня 1832 р. була розроблена процедура закриття монастирів. Насамперед мав бути присутній чиновник казенної палати, який приймав у власність держави нерухоме майно, та губернський або повітовий чиновник, що займався переведенням монахів у призначений їм осідок, а також стежив за передачею до Департаменту духовних справ іноземних віросповідань документів на фундушеві капітальні суми і за передачею костелу, якщо він не залишався

парафіяльним [141, арк. 35]. Ці чиновники мали скласти опис усього монастирського майна, звіривши його з останньою проведеною візитацією. Детально описували всі церковні речі, меблі, господарський реманент, худоба. Інколи такий опис містив підпис настоятеля осідку і місцевого декана [32, арк. 1]. Опис майна мав складатись у двох примірниках: один для казенної палати, а інший – для міністерства внутрішніх справ [141, арк. 40].

Після виїзду ченців з монастирів київський генерал-губернатор наказав офіцерам із 1-ої армії оглянути монастирські приміщення і скласти їхні плани [141, арк. 36].

Нерухоме майно та фондушеві капітальні суми ліквідованого монастиря переходили у власність держави, церковні ж предмети – римокатолицькому духовенству. Ченці, виїжджаючи з монастиря, не могли брати із собою жодних речей, окрім особистих. Що ж до господарських речей, які лишались у монастирі після виїзду ченців, то за пропозицією київського генерал-губернатора від 25 квітня 1837 р. з ними чинили так: чиновники, які займались закриттям монастиря, знайшовши у монастирі кухонний та столовий посуд, меблі, білизну, книги та інше, мали скласти опис цього майна і залишити його на зберігання у самому монастирі під відповідальність місцевої поліції. Пізніше ці речі слід було продати, а виручені гроші перерахувати до «спільного допоміжного капіталу римокатолицького духовенства» [134, арк. 23], хоча, наприклад, гроші з продажу речей Івницького, Шумського, Топорищанського і Ушомирського монастирів були передані у Житомирське повітове казначейство [134, арк. 23 зв.].

На час виходу розпорядження від 1837 р. була не проданою рухома власність таких монастирів: Чуднівського бернардинського, Олевського кармелітського, Корецького францисканського, Берездівського маріанського, Острозького капуцинського, Аннопільського кармелітського,

Кустинського бернардинського, Невирківського домініканського, Доростайського кармелітського, Берестецького тринітарського, Торговицького, Козинського, Чарторійського, Камінь-Каширського домініканських, Янновського бернардинського, Устилузького капуцинського, Радзехівського августиніанського, Дружкопільського францисканського, Затурецького августиніанського, Нововишнівцецького кармелітського, Шумбарського тринітарського, Кульчинського домініканського, Лабунського і Городинського кармелітського, Теофіпольського тринітарського і Варковицького бернардинського [134, арк. 1].

Продажом монастирського майна мали займатись представники римо-католицького духовенства, а також члени повітових судів. Що ж до виручених коштів, то у супереч попереднім рекомендаціям, виписаним в указі імператора і в пропозиції генерал-губернатора, вони мали направлятись у губернське правління, а потім, згідно з наказом міністра внутрішніх справ, у державні кредитні установи [134, арк. 3 зв.].

Після того, як нерухоме майно закритих монастирів ставало державною власністю, воно могло бути переданим у володіння різним державним установам і Православній Церкві. Питання, які з монастирських костелів перейдуть Православній Церкві, вирішувало Міністерство внутрішніх справ. Того ж 1832 р. київському генерал-губернатору було надіслано список із 39 монастирів, церкви яких у Київському генерал-губернаторстві переходили православному духовенству. У Волинській губернії передачі підлягали костели 17 монастирів: домініканців у Козині, Чорторійську, Кульчинах, Старокостянтиніві; бернардинів у Варковичах, Янові, Кустині; кармелітів древніх звичаїв у Городищах, Дорогостаях, Ушомирі, Топорищах; францисканців у Шумську, Дружкополі; кармелітів босих у Вишнівцю, капуцинів в Устилузі та августинців у Радзехові [141, арк. 14].

Після десятиліття відносного спокою російським імператором було видано ще один указ від 25 грудня 1841 р. [195, с. 139–140]. за яким все нерухоме майно «іновірного» духовенства Західних губерній імперії потрапляло у відання міністерства державного майна. Виняток становила приватна власність духовних осіб. Дієцезіальні архієреї повинні були надати відомості про те, які володіння мали монастирі [118, арк. 15]. Акт про передачу майна підписувався лише з дозволу міністерства внутрішніх справ. За цілісністю маєтків стежила земська поліція, головним чином, щоб з них знаряддя праці, робоча худоба та коні не вивозилась.

Після передачі нерухомого майна монастирів до міністерства державної власності мала проводитись їх люстрація окружними палатами державного майна з метою з'ясування фактичних доходів, оскільки земельні володіння згодом переводились в посесію місцевим поміщикам [118, арк. 14].

У поясненні до цього указу віднаходимо детальнішу інформацію про його реалізацію: на передачу майна місцевим чиновникам давався один рік. Монастирі не залишались взагалі без землі. Їм виділяли невеликі ділянки разом із залежними селянами для утримання ченців. Проте вони уже були державною власністю.

Після передачі нерухомого майна монастирів до міністерства державної власності мала проводитись їх люстрація окружними палатами державного майна з метою з'ясування фактичних доходів, оскільки земельні володіння згодом переводились в посесію місцевим поміщикам [118, арк. 14]. Якщо для проведення цих заходів буде бракувати штатних чиновників, то необхідно було набрати позаштатних.

Поділ монастирів на штатні та заштатні кардинальним чином вплинув на їхнє подальше функціонування. Штатні монастирі отримували фінансування від держави, однак у них повинна бути визначена кількість ченців. Аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що перехід

штатних монастирів класом нижче або у заштатні через зменшення кількості ченців не здійснювався, такі монастирі відразу закривали. Заштатні монастирі втрачали разом із своїми володіннями і державне фінансування і підлягали закриттю. Проте деякі заштатні монастирі продовжували діяти аж до останньої чверті XIX століття.

На 1852 р. у Луцько-Житомирській дієцезії діяло 6 штатних монастирів та 6 заштатних монастирів, тобто 11% від кількості монастирів на початку XIX ст. До штатних монастирів належали Межиріцький францисканський другого класу, Заславський бернардинський другого класу, Межиріцький піарський третього класу, Старокостянтинівський капуцинський третього класу, Дедеркальський реформатський третього класу та Дубенський жіночий монастир ордену кармеліток третього класу. До заштатних монастирів належали Дубенський бернардинський, Луцький бернардинський, Любарський домініканський, Луцький монастир сестер милосердя, Житомирський монастир сестер милосердя [114, с. 75–77].

Функціонування заштатних монастирів ставало неможливим через відсутність належного фінансування, особливо, коли йшло про добротинну діяльність як основу існування чернечої громади. Прикладом можуть служити монастирі шариток у Луцьку і Житомирі. Не дивно, що у 1861 р. настоятельки цих згромаджень звернулись до генерал-губернатора з проханням дозволити переїхати у Королівство Польське або Австрійську імперію [135, арк. 2, 13]. Такого дозволу вони не отримали, а через два роки обидва монастирі були закриті.

Друга хвиля ліквідацій монастирів почалась після поділу їх на штатні і заштатні. У 1840 – 1850-х роках були закриті луцькі монастирі боніфратрів (1842 р.), домініканців (1853 р.), тринітаріїв (1850 р.) бернардинів (1853 р.), кармелітів (1853 р.), домініканські монастирі у Ляховичах (1857 р.), Яловичах (1850 р.), Володимирі-Волинському (1850 р.) та Кульчинах (1850 р.); бернардинів у Дубні, монастир піарів у Межиріччях.

Ліквідація монастиря піарів у Межирічах засвідчує, що рішення про його подальше функціонування світська влада схвалила без уваги на законодавство. Монастир належав до першого класу, у 1842 р. в ньому перебувало 20 ченців замість 22 необхідних для штату першокласного монастиря. Замість того, щоб перевести монастир класом нижче, де ченців мав бути не менше, ніж 16 осіб, у 1843 р. монастир було закрито [375, с. 292].

Друга хвиля ліквідації монастирів почалась після поділу їх на штатні і заштатні. У 1840–1850-х роках були закриті луцькі монастирі боніфратрів (1842 р.), домініканців (1853 р.), тринітаріїв (1850 р.), бернардинів (1853 р.), кармелітів (1853 р.) [220, с. 269], домініканські монастирі у Ляховичах (1857 р.), Яловичах (1850 р.), Володимирі-Волинському (1850 р.) та Кульчинах (1850 р.); бернардинів у Дубні, монастир піарів у Межирічах [220, с. 269].

У 1860-х роках перестали діяти монастирі шариток у Луцьку (1863 р.) і Житомирі (1865 р.), босих кармелітів у Бердичеві та домініканців у Любарі (1864 р.) [375, с. 291].

Закриття останніх волинських монастирів відбулось у 1880-х – на початку 1890-х років: капуцинів у Старокостянтинові (1887 р.), бригідок у Луцьку (1887 р.) і Дубні (1884 р.), реформатів у Дедеркалах (1891 р.) і кармеліток у Дубні (1890 р.). Найдовше із усіх монастирів Волинської губернії проіснував Заславський монастир бернардинів. Відомо, що осідок діяв ще напередодні революції 1917 р. у Російській імперії [214, с. 66; 220, с. 269; 375, с. 291].

У ході такої жорсткої конфесійної політики російського уряду найбільше постраждали ченці, що служили у ліквідованих монастирях. Їхня доля склалася по-різному. Відповідно до і указу їх мали переселяти до монастирів того ж ордену, які розташовувались у Волинській губернії. У більшості випадків так і траплялося. Наприклад, бернардинів із закритих монастирів у Варковичах, Кустині, Чуднові та Янові переселили до бернардинських монастирів у Дубні, Заславі, Житомирі та Луцьку

(Додаток Н.) [141, арк. 146]. У тих випадках, коли чернець не міг переїхати у визначений монастир з поважних причин (важку хворобу, незавершення передачі монастирського майна у руки представників світської влади) він на декілька місяців залишався у діючому монастирі.

Проте не завжди так було, що монахи лишались і далі служити у межах Луцько-Житомирської дієцезії. Так, маріан з Берездівського монастиря відправили аж у Ряснянський монастир, що у Гродненській губернії, оскільки на Волині монастирів цього ордену не було [141, арк. 151]. Також августинців з Кодні та кармелітів з Ушомира направили до Вільна [142, арк. 15–20]. Натомість ченців з єдиного у Київській губернії Жарунського осередку ордену реформатів перемістили на Волинь у Дедеркальський монастир реформатів [142, арк. 373].

Ті ченці, що перебували у священницькому сані, за наявності вакансій, ставали парафіяльними священниками. Так, у парафії лишився чернець Янівського бернардинського монастиря Мелітан Адамович, отець Гвідон Станкевич з Корецького францисканського монастиря виявив бажання служити у місцевій парафії [141, арк. 170], як і ченці Затурцівського августиніанського монастиря Ієронім Вісконт та Сильвестр Жуковський [141, арк. 248].

Деякі з ченців взагалі відмовлялись від вічних обітниць і ставали світськими людьми [141, арк. 170]. Саме так зробили устилузькі капуцини Каєтан Татарик і Віктор Яворський. Подібним чином вчиняли і новіції, які ще не склали обітниць [141, арк. 252].

Після переведення ченців із закритих монастирів у діючі чиновники зайнялись передачею у різні відомства монастирських будівель. Костели дуже цікавили православне духовенство. Зазвичай, муровані, барочного або раннього класичного стилю, вони домінували в просторі міста чи містечка. Православні храми, які не мали, багатих фундаторів за часів Речі Посполитої, були дерев'яними тридольними спорудами. Попри те, що

парафіяльні костели мали лишатись у віданні латинських парафій, у генерал-губернаторстві Православній Церкві було передано 39 костелів скасованих монастирів, серед яких були і парафіяльні [141, арк. 280]. Уже 20 грудня 1832 р. волинський цивільний губернатор доповів, що 11 костелів передані Православній Церкві (див. Додаток П.) [142, арк. 287].

Пояснення мотивів таких дій віднаходимо у зверненні керівника духовної колегії міністерства внутрішніх справ до Київського генерал-губернатора. У ньому йдеться про те, що у деяких містах, де були скасовані римо-католицькі монастирі, мешкало багато православних вірян, тому доречно перетворити ці колишні монастирські костели у православні церкви, яких там або взагалі не було, або ж були, однак виглядом не відповідали своєму статусу і значущості. Оскільки будувати нові православні церкви було дорожче, ніж переробити католицькі костели, таке розпорядження незабаром почало реалізовуватись [141, арк. 280].

Очевидно, що подібні дії не лишились без реакції католицького духовенства. Уже 11 січня 1833 р. вийшло нове розпорядження Духовного департаменту Міністерства внутрішніх справ про те, що передача монастирських костелів мала бути призупинена. Проте відмічалось, що це розпорядження не означає повернення католицьких костелів, уже переданих Православній Церкві. Причина призупинення передачі пояснювалась тим, що, на думку начальника духовного департаменту, генерал-губернатори повинні були спочатку оцінити місцеві обставини і вже виходячи з них вирішувати, які з костелів дозволяти перетворювати у православні церкви, а які все ж краще залишити католикам. Особливу увагу радили звертати на число вірян двох конфесій у тому чи іншому населеному пункті, а також близькість розташування православних храмів один від іншого. Крім того, було наказано не закривати костели, де знаходились святі реліквії, на поклоніння яким приходили прочани, або ті, що мали великі фамільні фондуші, були і родинними усипальницями [142, арк. 345].

Відомі факти звернень до імператора осіб шляхетного походження з приводу передачі латинських костелів православному духовенству. Однією із них була графиня Ржевуська. 1833 р. вона направила Миколі I з прохання відновити в її вотчинних володіннях парафію при Старокостянтинівському домініканському монастирі, а також зберегти домініканську парафію у містечку Кульчин. Домініканський костел у Старокостянтиніві все ж був переданий православному духовенству, а костел у Кульчині залишився католицьким парафіяльним [142, арк. 128]. З подібним проханням у 1854 р. до імператора звернулася княгиня Ядвіга Любомирська. Вона просила не передавати православному духовенству Дубенський бернардинський монастир, оскільки там знаходилась усипальниця роду Любомирських. Прохання княгині не було задоволено, оскільки на момент звернення костелом уже володіли православні. Проте їй пообіцяли, що прах її родичів ніхто не осквернить [90, арк. 5].

Інші будівлі монастирських комплексів передавались різним відомствам. Іноді Православній Церкві костел передавався разом з монастирськими будівлями, як, наприклад, Дубенський бернардинський монастир [90, арк. 24].

Приміщення будівель деяких монастирів перетворювали у навчальні заклади, зокрема, повітові (дворянські) училища. Так використовувалися будівлі капуцинського монастиря у Володимирі-Волинському. У 1836 р. генерал-губернатор звернувся до Володимирської повітової дворянської опіки з пропозицією відкрити у місті повітового училища. Така ініціатива була позитивно зустрита дворянством, яке запропонувало облаштувати училище у будівлях колишнього капуцинського монастиря, які перебували у державній власності і жодних інших планів на них місцева влада не мала. Оскільки монастирські споруди постраждали від пожежі у 1833 р., дворянство мало взяти на себе витрати, пов'язані з ремонтом цих будівель [138, арк. 1].

Згідно з розпорядженням генерал-губернатора від 27 травня 1833 р. у приміщеннях Чуднівського бернардинського монастиря також мало діяти повітове училище [142, арк. 152]. У Дубровицькому піарському монастирі у 1856–1858 рр. після огляду приміщень також відкрили повітове училище [57, арк. 5].

Коли у 1852 р. гостро постало питання, де у Луцьку розмістити дворянське училище, то обирали між будівлями двох ліквідованих монастирів – домініканського та тринітарського. З цього приводу волинський цивільний губернатор писав до генерал-губернатора про те, що домініканський монастир дуже постраждав від пожежі. Саме тому будівлі домініканського монастиря визнали непридатними для повітового училища, а також «присутственних місць», оскільки ремонт вимагав багато коштів. Тому ці установи було вирішено перевести до тринітарського монастиря. Тоді ж, місцевий протоієрей Ісидор Метельський звертався до генерал-губернатора, щоб бернардинський монастир, який, за його інформацією, теж мав бути скасований незабаром, передати православним [54, арк. 1].

Будівлі деяких монастирів передавали військовому відомству, як, наприклад, Теофіпольського тринітарського та Чарторийського домініканського монастирів [131, арк. 2–4]. Одразу після виходу імператорського указу про скасування римо-католицьких монастирів 25 липня 1832 р. командир окремого корпусу внутрішньої охорони генерал Капцевич звертався до генерал-губернатора з пропозицією дозволити розквартирування військових у повітових містах, оскільки там знаходились великі монастирі [125, арк. 2]. Він пропонував переселити всіх ченців у один або два монастирі та дозволити їм користуватись своїми костелами [125, арк. 4]. 1860 р. командир 4-го стрілецького батальйону просив передати для постійного квартирування приміщення Луцького тринітарського монастиря [137, арк. 3 зв.]. Монастир і костел оглянули у

1861 р. і ухвалили, що їхній стан дозволяє розмістити там цілий стрілецький батальйон [137, арк. 16].

Що ж до монастирських речей скасованих, то ними розпоряджалось римо-католицьке духовенство. Ченці, виїжджаючи з монастиря, могли брати із собою тільки особисте майно. Що ж до господарських речей, які лишались у монастирі, то відповідно до пропозиції генерал-губернатора від 25 квітня 1837 р. з ним чинили так: комісари, які займалися закриттям монастирів, знайшовши кухонний та столовий посуд, меблі, білизну, книги та інше, що не можна було передати у державну власність або римо-католицькому духовенству, мали їх описати. За описом ці речі треба було залишити на зберігання у монастирі під відповідальність місцевої поліції. Пізніше їх слід було продати, а виручені гроші передати у «спільний допоміжний капітал» римо-католицького духовенства. У продажі монастирського майна мали брати участь представники римо-католицького духовенства і члени повітових судів. Що ж до виручених коштів, то у супереч попереднім рекомендаціям вони мали передаватися у губернське правління, а потім, згідно з наказом міністра внутрішніх справ – у державні кредитні установи [134, арк. 12]. Наприклад, гроші з продажу речей Івницького, Шумського, Топорищенського і Ушомирського монастирів були передані у Житомирське повітове казначейство, а не римо-католицькому духовенству [134, арк. 12].

На час виходу розпорядження від 1837 р. була не проданою рухома власність таких монастирів: Чуднівського бернардинського, Олевського кармелітського, Корецького францисканського, Берездівського маріанського, Острозького капуцинського, Аннопільського кармелітського, Кустинського бернардинського, Невирківського домініканського, Доростайського кармелітського, Берестецького тринітарського, Торговицького, Козинського, Чарторійського, Камінь-Каширського домініканських, Янівського бернардинського, Устилузького

капуцинського, Радзехівського августиніанського, Дружкопільського францисканського, Затурецького августиніанського, Нововишнівецького кармелітського, Шумбарського тринітарського, Кульчинського домініканського, Лабунського і Городинського кармелітського, Теофіпольського тринітарського і Варковицького бернардинського [134, арк. 1].

Із скасуванням монастирів виникло ряд проблем, які супроводжувались чималою кількістю судових процесів у повітових судах. Місцеві поміщики почали активно звертатись до суду про повернення їм сіл та іншого майна, які складали фондуші закритих монастирів. Так, поміщик Млодзяновський просив Луцький повітовий суд повернути частину села, яка належала Межиріцькому піарському монастирю. Проте у задоволенні позову йому було відмовлено [147, арк. 3–4]. З подібним проханням звертається поміщиця Анна Мислинська, яка просить повернути їй підлуцьке село Яровиця [43, арк. 11].

Отже, на початку ХІХ ст. римо-католицькі монастирі склали широкую мережу у Луцько-Житомирській дієцезії, що забезпечувала їхній вплив на духовне, громадське та культурне життя краю. Задум закрити римо-католицькі монастирі у Західних губерніях Російської імперії виник ще до виходу ліквідаційного указу імператора Миколи І. Основний указ, відповідно до якого закрили більшість монастирів, вийшов 19 липня 1832 р. У ньому містились причини ліквідації монастирів та вказівки, як чинити із монастирським майном. До реалізації указу було залучено місцеву світську владу. Провідну роль у закритті монастирів відіграли генерал-губернатор та губернатори, які координували дії повітових чиновників. У Волинській губернії було закрито близько двох третіх монастирів, більшість костелів яких перейшли у відання Православної церкви. Все монастирське майно, капітали та залежні селяни стали власністю держави. Монастирські будівлі або руйнувались, або передавались іншим установам. Зазвичай у

монастирських будівлях розміщувались навчальні заклади, військові відомства, установи місцевої влади. До наших днів збережено будівлі лише деяких монастирів, які частіше локалізувалися у великих містах. Імператором Миколою I у 1832 р. було розпочато новий курс у політиці Російської імперії щодо римо-католицьких монастирів. Одночасно ліквідовано понад половину діючих у приєднаних від Речі Посполитої губерніях монастирів. Така акція мала ряд негативних наслідків.

Державна політика російського уряду була спрямована на знищення чужої їй конфесії на Волині. Перший удар упав на римо-католицькі монастирі, більшість яких ліквідували ще у першій половині XIX ст. дуже часто під надуманими приводами. Доля майна монастирів була різною, але зазвичай костели передавались Православній Церкві, а монастирські будівлі або руйнувались, або передавались іншим установам. Зазвичай монастирські келії ставали навчальними закладами, військовими відомствами, або у них розміщувались державні установи. До наших днів дійшли будівлі лише деяких монастирів, які частіше всього локалізувалися у великих містах.

Висновки до розділу 4.

У російській державній політиці щодо римо-католицьких монастирів можна виділити кілька основних етапів, які відображені у державних нормативних актах. Перший початковий етап розпочався з приєднання у кінці XVIII ст. від Речі Посполитої земель, де існувала досить широка мережа монастирів. Він викликаний появою у державі великої кількості населення з латинською конфесійною приналежністю та потребою налагодження системи керівництва цією конфесією. З появою у державі не типових для Православної церкви структур, якими були римо-католицькі чернечі ордени, також повстала проблема їх включення в імперську систему

керівництва Церквою. Загалом на цих початкових етапах політика російського царату у цій галузі була досить поміркованою та обережною, оскільки нові землі мали дуже строкатий етно-конфесійний склад населення.

Перші кроки налагодженні керівництва монастирями ще не міняли усталеної віками системи орденської організації, вони лише виводились з-під підпорядкування папі римському і вимагалось скласти присягу на вірність престолу. Був призначений єпископ, якому підпорядковувались усі інституції Римо-католицької Церкви у Російській імперії.

Наступний етап ознаменувався врегулюванням церковно-адміністративного устрою Римо-католицької Церкви у західних губерніях Російської імперії. Головним чином, це було здійснено за правління Павла I. Однозначно оцінювати політику у цей період дуже складно, оскільки нормативні акти цього періоду були досить суперечливими. Прослідковується цілковита втрата чернечими орденами автономії, яку вони мали до поділів Речі Посполитої. Видавались нормативно-правові акти, за якими складно визначити роль єпископа в керівництві монастирями. Ці документи змінювали існуючу впродовж віків орденську систему управління.

Римо-католицькі монастирив у Російській імперії розглядались як осередки польської самосвідомості, але попри це впродовж перших десятиліть XIX ст. змогли зберегти свою мережу. Приводом для російської влади ліквідувати монастирі стало Листопадове повстання 1830 р. На підставі від 1832 р. ліквідації підлягала значна частина монастирив у західних губерніях Російської імперії. Підставою для закриття монастирив називали причини неукомплектованого штату, поганого фізичного та морального стану. У 1842 р. монастирі поділяли на штатні і заштатні. Заштатні монастирі підлягали закриттю.

Упродовж 1830-х–1860-х років було ліквідовано абсолютна більшість римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії. Провідну роль у закритті монастирів відіграли генерал-губернатор, губернатори, які координували дії місцевих чиновників. Більшість костелів скасованих монастирів перейшли до Православної церкви. Все монастирське майно, капітали та залежні селяни стали власністю держави.

Скасування римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирської дієцезії привело до значних суспільних змін у регіоні: фактично зникла така соціальна-група як римо-католицьке чернецтво.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження було здійснено наступні висновки.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної історіографії дає підстави стверджувати, що функціонування римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX ст. не знайшла в науковій літературі комплексного вивчення. Лише окремі аспекти теми фрагментарно розглянуті в контексті дослідження історії Римо-Католицької Церкви в Російській імперії та інших питань історії Волині кінця XVIII – першій половині XIX ст.

Виявлений та опрацьований цілий масив архівних та опублікованих джерел дозволили розкрити основні напрямки діяльності римо-католицького духовенства, особливості життя та розподілу обов'язків у монастирі, розкрити конфесійну політику російського уряду та прослідкувати як на практиці реалізовувалось законодавство. Типова і видова різноманітність архівних джерел, доповнена опублікованими матеріалами. Специфіка теми дослідження зумовила вибір методологічних підходів і застосування загальнонаукових і спеціально наукових історичних методів.

Акцентовано увагу на формуванні мережі римо-католицьких монастирів на Волині. Проаналізований матеріал дозволив зробити висновки, що наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в межах Луцько-Житомирської дієцезії діяло 53 римо-католицькі монастирі (з них 48 чоловічі і 5 жіночі). Більшість із них розташовувались у містах і містечках західних і південних повітів Волинської губернії, що було спричинено густотою населення та розташуванням магнатських резиденцій, котрі домінували серед фундаторів чернечих осередків. Найбільше монастирів закладено у XVII ст., – 28, менше у XVIII ст. – 16. Серед чернечих орденів переважали домініканці та кармеліти (відповідно 13 і 12 монастирів); дещо

менше було бернардинських монастирів (8), францисканських (6), ордену тринітаріїв (5). Інші чернечі ордени (капуцини, августинці, піари, реформати, бригідки, шаритки) були представлені на Волині двома-трьома осідками. Церковно-адміністративні межі Луцько-Житомирської дієцезії сформувались наприкінці XVIII ст. До середини XIX ст. вона складалась з двох дієцезій: Луцької та Житомирської, об'єднаних одним єпископом, резиденція якого знаходилась у Луцькому бернардинському монастирі. Досліджуваний нами період переважно припадає на єпископство Каспера Цецішовського, який управляв обома частинами дієцезії, але залишився вірним давнім традиціям і зберіг єпископську кафедру у Луцьку.

Монастирське життя було чітко регламентованим. На основі чернечих статутів та орденських конституцій. Однак з приєднанням волинських земель до складу Російської імперії управління монастирями зазнало змін: замість підпорядкування генералам орденів їх було підпорядковано єпископам. Як і раніше, очолювали настоятелі монастирів, яких обирала чернеча громада, а затверджувала консисторія – орган управління при єпископі. Деякі ченці мали священицький сан і виконували обов'язки парафіяльного священика при монастирі або сповідника чи капелана у каплицях при магнатських маєтках. Ченці без сану виконували послух у монастирі відповідно до орденських правил. Не зважаючи на складні суспільно-політичні обставини, особовий склад римо-католицьких монастирів не припинив поповнюватись. Поряд із братами у монастирях служили новіції – особи, які навчались та готувались до складання чернечих обітниць.

З'ясовано, що як і раніше, основу життя монастиря становила духовна діяльність ченців, яка передбачала утримування парафій при монастирських костелах або роботу у парафіях, де бракувало священників. На початку XIX століття з 53 монастирів Луцько-Житомирської дієцезії парафії мали 36 монастирів. Упродовж першої половини XIX століття спостерігався

чисельний приріст парафіян монастирських парафій. Місцями паломництва вірян стали Луцький домініканський монастир і Бердичівський монастир босих кармелітів, де були чудотворні ікони Богородиці, короновані у XVIII ст. При монастирських костелах діяли релігійні братства або розарії (останні характерні переважно для домініканських монастирів), які активізували участь пастви у духовному житті дієцезії, були однією з форм зав'язків ченців із зовнішнім світом, оскільки статuti багатьох орденів передбачали жорстку аскезу для чернецтва.

Освітня роль монастирів набула великого значення від часу приєднання колишніх земель Речі Посполитої до Російської імперії. У 1803 р. у Луцьку відбулося зібрання римо-католицького духовенства, на якому монастирі зобов'язали утримувати початкові школи або виділяти кошти на їх функціонування. Монастирські школи були включені до загальної освітньої системи держави і підпорядковувались гімназіям. Волинські католицькі осідки відігравали важливу роль в поширенні шкільної освіти до початку 1830-х років. Монастирі утримували як парафіяльні, так і повітові школи, навчальний процес у яких опирався на освітні традиції, закладені Едукаційною комісією останньої третини XVIII ст.

Опрацьовані джерела дали підстави стверджувати, що школи діяли при 33 римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії упродовж перших трьох десятиліть XIX ст. У парафіяльних школах учили читати і писати польською мовою та арифметики. До шкіл повітового рівня належали школи при монастирях піарів у Дубровиці та Межирічі Корецькому, босих кармелітів у Бердичеві, тринітаріїв у Теофіполі та у Берестечку. Цілковита ліквідація монастирських шкіл відбулась після Листопадового повстання 1830 р. В їхньому функціонуванні російський уряд бачив засіб збереження польського ідеологічного впливу на місцеве населення.

Відзначено, що при монастирях діяли шпитали – заклади, які були проявом добродійної діяльності ченців. Братія монастирів доглядала за хворими, людьми похилого віку та сиротами. Монастирі боніфратрів у Луцьку та шариток у Луцьку і Житомирі спеціалізувались на утриманні шпиталів, що було їхнім основним послухом.

Бібліотека була невід’ємною складовою кожного монастиря. Для них був характерний широкий тематичний та жанровий репертуар. Виявлено, що найбільші книгозбірні мали монастирі, що утримували навчальні заклади (піарський монастир у Дубровиці, тринітарські монастирі у Берестечку та Луцьку). Функції бібліотеки не зводились до суто освітніх. Лише частина літератури у книгозбірнях була призначена для забезпечення навчального процесу, зміст решти книг передбачав задоволення інтелектуальних потреб чернецтва. У дисертації бібліотеки розглядаються, як невід’ємна частина монастирської культури. При Луцькому домініканському та Бердичівському кармелітському монастирях діяли друкарні до початку 1830-х рр., друкована продукція яких забезпечувала потреби не тільки Луцько-Житомирської дієцезії, але й читацькі запити освічених людей південно-західних губерній.

Вивчення стану матеріального забезпечення та монастирського господарства підтверджує, що воно було складовою традиційної господарської культури Волині. Зроблено висновок, що ченці у свої маєтках використовували як вільнонайману працю місцевого люду, так і послуговувались працею залежних селян, розміри панщини яких були зафіксовані в інвентарях та візитаціях і складали від одного до чотирьох днів на тиждень. Економічна діяльність монастирів базувалась переважно на екстенсивних методах господарювання із слабо розвиненою агрикультурою.

Аналіз нормативно-правових актів Російської імперії дозволяє окреслити поле функціонування Римо-Католицької Церкви в державі.

Визначено, що у правовому регулюванні виділяються три етапи, що переважно збігалися з роками правління російських монархів. Зроблено висновок, що російське законодавство було спрямоване на вироблення такої форми управління усією конфесією, яка склалася щодо Православної Церкви, повністю підпорядкованої державі разом з усіма своїми інституціями. Монастирі, як і уся Римо-Католицька Церква не підлягали папі Римському. Була зруйнована віками встановлена провінційна система управління монастирями, яка не враховувала державних кордонів. Внаслідок такої правової політики поступово руйнувалися традиції внутрішнього життя римо-католицьких монастирів.

Жорстких утисків католицькі ченці зазнали за правління імператора Миколи I, що використав як привід Листопадове повстання 1830 р. для видання указів про ліквідацію 35 римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії, закриття повітових шкіл при усіх монастирях, передачу власності римо-католицьких монастирів державі і переведення духовенства на державне забезпечення із поділом монастирів на штатні та заштатні. Такі дії привели до позбавлення монастирів джерел існування, а значить, й автономії, яку вони до певної міри мали до 1830-х рр. у Російській імперії.

Досліджено практику реалізації указів від 1832 р. і 1841 р. Ченці з ліквідованих монастирів переводилися до монастирів того ж ордену, частина з дозволу єпископа зараховувались до парафіяльного духовенства, деякі відмовлялась від обітниць та поверталась до світського життя. Передачу монастирського майна у власність держави організовували місцеві чиновники та поліція. Більшість костелів скасованих монастирів були передані Православній Церкві з метою посилити її слабкі позиції на Волині. Монастирські будівлі перейшли у користування навчальних закладів, цивільних та військових установ. Нова хвиля закриття монастирів

прокотилася у 1840-х – 1850-х рр. XIX ст. До Січневого повстання 1863 р. на Волині залишилось кілька римо-католицьких монастирів.

Таким чином, внаслідок ліквідації римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії віряни-католики втратили чимало своїх святинь, а ченці – місця свого багатовікового служіння Богу. Час сприяв руйнації монастирських комплексів, які залишились без своїх справжніх господарів. Було втрачено чимало книг із монастирських бібліотек. Закриття монастирів негативно вплинуло на культурний розвиток регіону, зруйнувало його своєрідність, яка формувалась упродовж віків.

До перспективних досліджень у контексті обраної теми можна віднести такі аспекти: виявлення нових інвентарів монастирських бібліотек з метою глибшого аналізу інтелектуальної культури чернецтва; взаємини римо-католицького чернецтва з місцевими магнатами та шляхтою; місце католицького чернецтва у соціальному житті Волині між двома повстаннями: Листопадним і Січевим; повсякденне життя римо-католицького чернецтва в умовах Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела

1. Відомість про ліцеї і парафіяльні школи. 1823 р. // ЦДІАК Укоаїни. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 57. 15 арк.
2. Статистическое описание населённых пунктов и поветов Волынской губернии. 1798 р. // Российский государственный военно-исторический архив. Ф. ВУА. Д. 18653. Ч. 1–12. 180 арк.
3. Відомість про стан Володимирського училища за 1826–1827 [навчальний] рік. 1827 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 73. 18 арк.
4. Відомості про грошовий стан костелів і монастирів Житомирського деканату. 1804 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 129. 16 арк.
5. Відомості про капітали римо-католицьких монастирів, забезпечених на володіннях у Волинській губернії. 1844 р. // Держархів Ріненської області. Ф. 384. Оп. 5. Спр. 1004. 27 арк.
6. Відомості про особовий склад брусиловського монастиря. 1844 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 9. Без пагінації.
7. Відомості про особовий склад духовенства монастирів Луцько-Житомирської єпархії. 1844 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 22. 30 арк.
8. Відомості про особовий склад духовенства чоловічих та жіночих монастирів Луцько-Житомирської єпархії за 1880–1881 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 188. 38 арк.
9. Відомості про приватні навчальні заклади м. Луцька 1811–1819 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 8. 42 арк.

10. Відомості про стан Бердичівського училища. 1829 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 103. 6 арк.
11. Відомості про стан костелів і госпіталів. 1807 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 179. 37 арк.
12. Візитаційний опис Берестецького парафіяльного костелу. 1816 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 286. 20 арк.
13. Візитаційний опис Дедеркальського парафіяльного костелу. 1818 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 222. Без пагінації.
14. Візитаційний опис Домбровецького парафіяльного костелу. 1818 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 320. Без пагінації.
15. Візитаційний опис Дорогостайського парафіяльного костелу. 1817 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 298. Без пагінації.
16. Візитаційний опис Івницького парафіяльного костелу. 1818 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 327. Без пагінації.
17. Візитаційний опис Камінь-Каширського монастиря. 1806 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 244. 16 арк.
18. Візитаційний опис костелів Луцького повіту 1799 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 200. 121 арк.
19. Візитаційний опис костелу і монастиря Тринитарські парафії. 1816 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 293. 24 арк.
20. Візитаційний опис Кременецького парафіяльного костелу. 1816 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 288. 53 арк.
21. Візитаційний опис Межиріцького парафіяльного костелу. 1804 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 240. Без пагінації.
22. Візитаційний опис тринитарського парафіяльного костелу. 1819 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 412. Без пагінації.

23. Візитаційний опис Яновицького парафіяльного костелу. 1807 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 236. р. 3 арк.
24. Візитація Белопольського монастиря ордену. 1809 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 276. 2 арк.
25. Візитація генеральна провінціальна костелу і монастиря Дубенських кармеліток. 1817 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 299. 25 арк.
26. Візитація Межиріцького францисканського монастиря. 1819 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 396. Без пагінації.
27. Візитація провінціальна монастиря Дубенських кармеліток. 1818 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 319. Без пагінації.
28. Візитний опис Берестецького парафіяльного костелу. 1799 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 202. 80 арк.
29. Візитний опис тринитарського костелу і монастиря. 1799 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 225. Без пагінації.
30. Генеральний візитаційний опис Затурецького парафіяльного костелу. 1817 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 301. 20 арк.
31. Генеральний візитаційний опис Радзехівського парафіяльного костелу. 1817 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 309. 11 арк.
32. Документи про закриття межирічського францисканського римо-католицького монастиря, накази Луцько-Житомирської духовної консисторії, опис майна, рапорт Заславсько-острозького декана. 1866–1868 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 654. Оп. 1. Спр. 50. 63 арк.
33. За доносом клірика домініканського ордену Рафаїла Звенигордського про переховування в стінах Чарторійського монастиря

зброї та сміливі промови дякона Іполита Кузельницького. 1836 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 784. Спр. 192. 5 арк.

34. За звинуваченням колишнього луцького повітового судді Воцагіна у невнесенні в акт будинку, який належав ксьондзам боніфраторського монастиря. 1847–1850 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 611. 84 арк.

35. За звинуваченням монахів Аннопольського кармелітанського монастиря в освяченні води на кризі в день Богоявлення Господнього. 1826 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 982. 13 арк.

36. За звинуваченням священником Ілляшевичем монахів Берестецького тринітарського монастиря у наверненні деяких осіб із православ'я в римський обряд. 1802 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 72. 36 арк.

37. За звинуваченням Ясевича Осипа в прийнятті латинського віросповідання. 1803–1834 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 2. 16 арк.

38. За повідомленням Луцького городничого про заборону духовним особам варити пиво і горілку для власної потреби. 1819–1821 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 415. 52 арк.

39. За позовам Чарторійського домініканського монастиря до поміщиці Скорупської Антоніни про гроші. 1857–1870 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 1604. 69 арк.

40. За позовом Волинської духовної консисторії до поміщика Словицького про гроші, які він заборгував боніфратрському монастирю. 1848–1855 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 965. 178 арк.

41. За позовом Вольфа Перельмана проти Боніфраторського монастиря через ремонт орендованого будинку 1845–1846 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 725. 82 арк.

42. За позовом Головського костелу і Володимирського домініканського монастиря до єврейської громади про податки. 1825 р. // Держархів Волинської області. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 218. 101 арк.

43. За позовом дворянки Мислинської Анни до Луцького тринітарського монастиря про повернення земель села Яровиця. 1862–1870 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 2018. 97 арк.

44. За позовом Дубенського жіночого монастиря до корецького володіння про стягнення боргу. 1848–1849 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 966. 9 арк.

45. За позовом колежського асесора Закашевського проти ксьондза домініканського монастиря про землю. 1845 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 719. 75 арк.

46. За позовом Луцького домініканського монастиря до поміщика Гостинського. 1834–1848 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 208. 184 арк.

47. За позовом Луцького домініканського монастиря до поміщика Леона Понятовського про стягнення грошей. 1838–1849 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 64. 104 арк.

48. За позовом Луцького домініканського монастиря до поміщика Леона Понятовського про стягнення грошей. 1842 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 304. 107 арк.

49. За позовом монахинь бригіток Луцького монастиря до ковельських жителів про стягнення грошей сумою 1000 руб. 1816–1817 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 138. 20 арк.

50. За позовом настоятеля луцького домініканського монастиря про стягнення з графа Мошинського мідних котлів. 1842–1851 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 114. 112 арк.

51. За позовом поміщиці Кодлубинської Теофілії Антонівни до духовної консисторії про знищення грошових претензій. 1862–1876 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 1868. 77 арк.

52. За позовом поміщиці Нагаєвської до римо-католицького духовенства кармелітанського монастиря про звільнення від сплати боргу. 1861–1864 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 384. Оп. 5. Спр. 513. 41 арк.

53. За позовом протоієрея Метельського до домініканського монастиря про повернення луцької Дмитрієвської церкви села Комишовець. 1840–1848 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 393. 111 арк.

54. За проханням Луцького архієпископа про облаштування в м. Луцьк православної церкви і перетворення на неї ліквідованого тринітарського католицького монастиря. 1852 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 291. Спр. 33. 32 арк.

55. За проханням монаха францисканського ордену Бальтазара Настольського про звільнення його від чернечих обітниць. 1885 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 136. 13 арк.

56. За проханням начальника луцького тринітарського монастиря ксьондза Білецького про стягнення належних монастирю відсотків від фундаційної суми забезпеченої на володіннях поміщика Собонського. 1834–1835 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 140. Спр. 215. 27 арк.

57. За проханням поміщика Брохль про утворення повітового училища в м. Дубровиця. 1856–1858 рр. // ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 3662. 17 арк.

58. За проханнями монахів, котрі бажають вступити на парафіяльні посади. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 157. 75 арк.

59. За скаргою монахів Радзехівського августиїнського монастиря на настоятеля того монастиря Ляховича, через його протизаконні вчинки. 1821 р. // Держархів Житомирської області. Оп. 6. Спр. 72. 61 арк.
60. Збір відомостей про служителів, що знаходяться в монастирях. 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 75. Без пагінації.
61. Збір свідчень про земельні угіддя, що знаходяться у власності монастирів. 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 78. 36 арк.
62. Збір свідчень про фундушеві суми костелів і монастирів Луцької єпархії забезпечених на єврейських общинах (кагалах). 1827–1830 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 116. 25 арк.
63. Збірник актів генеральних візитацій Коростишівського, Чуднівського, Троянівського костелів і кляштору босих кармелітів у Бердичіві. 1784–1787 рр. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 332. Спр. 17. 706 арк.
64. Збірник актів і розпоряджень римо-католицького керівництва кінця XVIII ст. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 332. Спр. 93. 94 арк.
65. Збірник до якого вміщені різні документи реформатського монастиря у Дедеркалах. 1753–1793 рр. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 314. Спр. 33. 246 арк.
66. Збірник документів архіву реформатів Кременецького конвенту 1745–1807 рр. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 314. Спр. 36. 184 арк.
67. Звинувачення настоятеля Ляховецького домініканського монастиря у тому, що в нього зберігався стяг з надписом «За нашу і вашу свободу». 1835 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 785. Спр. 97. 8 арк.
68. Звіт про стан Овруцького повітового училища за 1826–1827 навчальний рік. 1827 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 71. Оп. 1. Спр. Спр. 76. 26 арк.

69. Із розслідування скарги луцького домініканського монастиря про напад селян с. Забороль на землі якими володіли ченці у с. Усичі. 1829 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 110. 36 арк.
70. Канцелярія Т. Чацького. 1803–1812 рр. // ЦДІАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 29. 593 арк.
71. Книга доходів і витрат костелів і монастирів Луцької єпархії. 1832–1845 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 178. 170 арк.
72. Книга офірувань і грошових витрат на чудотворну ікону пресвятої Діви Марії у Бердичівському костелі босих кармелітів. 1750 р. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 332. Спр. 81. 14 арк.
73. Копії рапортів за друге півріччя 1811 року про Волинську гімназію, парафіяльні школи, інститути і пансіонати, які знаходяться у Волинській губернії, подані до Віленського університету. 1812 р. // ЦДІАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 71. 88 арк.
74. Опис костелу і монастиря Тринітарської парафії. 1799 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 227. 87 арк.
75. Опис майна Дедеркальського конвенту реформатів. 1786–1790 рр. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 314. Спр. 29. 96 арк.
76. Отчеты волынского губернатора за 1804–1810 годы. 1804–1810 гг. // РГИА. Ф. 1281. Оп. 11. Д. 31. 253 арк.
77. Про вибори та призначення осіб на різні монастирські посади. 15 жовтня 1843 р.–27 листопада 1846 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 2. 15 арк.
78. Про видачу подуховних володінь виданих поміщицею Теофілою Потоцькою Тульчинському римо-католицькому монастирю. 1848 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 955. 151 арк.
79. Про виконання присяги на вірність підданства. 1796 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 4. 30 арк.

80. Про виконання римо-католицьким духовенством Луцької єпархії присяги на вірність. 1796 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 27. 115 арк.

81. Про відкриття начебто парафіяльного училища при Любарському домініканському монастирі. 1840 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 288. 59 арк.

82. Про вручення різним монастирським особам паспортів. 31 березня 1844 р.–18 жовтня 1846 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 18. 51 арк.

83. Про втечу з кармелітанського монастиря кліриків Мельхіора Пастушинського і Марцелія Гілевського і про протизаконні їх вчинки. 1806 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 998. 7 арк.

84. Про грабунок Володимирського домініканського та Дубенського бернардинського монастирів. 1843–1844 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 7. 10 арк.

85. Про гроші і фондуш при ліквідованому францисканському монастирі в м. Кременець. 1839 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 71. Спр. 314. 26 арк.

86. Про грошову претензію ляховецьких ксьондзів домініканців до Рамуальда Прушинського володінню на суму 5000 злотих. 1834 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 129. 83 арк.

87. Про дворянське училище. 1852 р. // ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 25. 9 арк.

88. Про ділянки землі скасованого Овруцького домініканського монастиря. 1837 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 66. Спр. 552. 52 арк.

89. Про доноси ченців на настоятеля Межиріцького францисканського монастиря. 32 серпня 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 64. 14 арк.

90. Про доставку планів фасадів костелу скасованого монастиря бернардинів у Дубно. 1854 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 85. Спр. 54а. 171 арк.
91. Про доставлення інформації скільки було монастирів в Київській, Подільській і Волинській губерніях. 1849–1850 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 421. Спр. 45. 19 арк.
92. Про доставлення свідчень про капітали римо-католицького єпархіального управління та монастирях забезпечити на конфіскованих володіннях. 1844–1862 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 77. Спр. 52. 87 арк.
93. Про друковані в бердичівській типографії кармелітів книги, в одній з яких «Książka do nabożeństwa» була вміщена відозва. 1834 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 783. Спр. 286. 14 арк.
94. Про духовний заповіт ксьондза Остульського. 1855 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 103. 223 арк.
95. Про закриття Заславського бернардинського студенського училища. 1844 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 19. 82 арк.
96. Про засвідчення та передачі монастиря дубровицьких піарів у військове відомство. 1831 р. // ЦДІАК України. Ф. 1342. Оп. 1. Спр. 413. 18 арк.
97. Про збір відомостей про поведінку римо-католицького та греко-католицького духовенства під час повстання. 1831 р. // ЦДІАК України. Ф. 1342. Оп. 1. Спр. 31. 247 арк.
98. Про збір відомостей скільки належить монастирському духовенству відсотків. 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 66. 65 арк.
99. Про збір планів або малюнків усіх штатних монастирів. 22 грудня 1855 р.–18 травня 1856 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 112. 13 арк.

100. Про збір свідчень. 1843–1846 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 6. 9 арк.

101. Про звинувачення поміщика Плазовського в захопленні земель Луцького домініканського монастиря. 1840–1861 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 361. 361 арк.

102. Про земельний спір Дубенської хрестовоздвиженської церкви з князем Любомирським і Дубенським бернардинським і кармелітським монастирем 1843–1844 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 370. Оп. 3. Спр. 108. 71 арк.

103. Про землі Берездовського маріанського монастиря, проданих князем Яблонським князю Сангушко. 1824 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 698. 10 арк.

104. Про кошти, які відпускаються на утримання монастирів і про смерть духовенства. 1856 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 113. 20 арк.

105. Про ліквідацію Ушомирського кармелітського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 168. 71 арк.

106. Про ліквідацію Чарторийського домініканського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 170. 83 арк.

107. Про Луцький бернардинський монастир і передачу костелу з іншими прибудовами. 1851 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 789. Спр. 72. 22 арк.

108. Про направлення ченця Соколовського в єпархіальну семінарію для проходження курсу богословських наук. 1871 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 165. 22 арк.

109. Про нарахування Заславському бернардинському монастирю угідь. 1853 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 82. 6 арк.

110. Про негідні вчинки настоятеля Кременецького францисканського монастиря кс. Кобилинського. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 154. 27 арк.

111. Про незгоди між керівництво Луцького повітового училища та конторою військового госпіталю розміщеного в приміщенні скасованого тринітарського монастиря. 1853 р. // ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 3030. 11 арк.

112. Про неправильність взяття Луцького тринітарського монастиря для облаштування там приміщення для Луцького дворянського училища. 1852 р. // ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 2515. 14 арк.

113. Про непристойний способі життя ченців Межиріч-Острозького домініканського францисканського монастиря. 1837 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 216. 56 арк.

114. Про несправедливий запис в кріпаки Луцьким домініканським монастирем Войцеха Кострубацького з родиною. 1840 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 380. 156 арк.

115. Про об'єднання домініканських монастирів Руської і Литовської провінцій під одним орденським керівництвом. 1839 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 72. Спр. 122. 4 арк.

116. Про отримання Ходарковським капуцинським монастирем з володіння княгині Радзивіл ординарію. 1853 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 81. 4 арк.

117. Про передачу в утримання єврею Шенфейну будівель ліквідованого кармелітського монастиря в Острозі. 1845 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 326. Спр. 224. 19 арк.

118. Про передачу духовних володінь у відання міністерства державного майна 1842 р. // ЦДІАК України. Ф. 491. Оп. 45. Спр. 30. 966 арк.

119. Про передачу з канцелярії губернського керівництва в єпархіальне управління документів на капітали скасованих монастирів. 1837 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 69. Спр. 107. 18 арк.

120. Про передачу казенних земель капуцинського монастиря Острозькому Кирило-Мефодієвському братству. 1868 р. // Держархів Ріненської області. Ф. 22. Оп. 4. Спр. 65. 6 арк.

121. Про передачу сараїв Дубенського бернардинського монастиря під склад речей Дубенського госпіталя. 1839 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 72. Спр. 158. 9 арк.

122. Про перейменування Берездовського маріанського і Яловицького домініканського монастирів в парафіяльні костели. 1840–1841 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 285. 27 арк.

123. Про переклад на російську мову документів служачим луцьким домініканцям на фондушеві суми з Луцького єврейського кагалу. 1825 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 816. 15 арк.

124. Про переміщення монахів і монахинь із монастирів в інші монастирі та із інших єпархій в цю єпархію, а також з місцевої єпархії в інші єпархії. 1843–1846 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 3. 189 арк.

125. Про побудову казармених будівель для розміщення солдатів внутрішньої охорони у Київській, Подільській, Волинській губерніях. 1832–1833 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 256. 25 арк.

126. Про побудову церкви при бернардинському монастирі в м. Житомир. 1837 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 212. 192 арк.

127. Про повернення поміщику Малодзяновському частини села Цепцевича, конфіскованого Межирічського монастиря у піарського. 1844–1858 рр. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 144. 85 арк.

128. Про погану поведінку вчителя Луцької гімназії ксьондза Варковського. 1839 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 783. Спр. 176. 19 арк.

129. Про порушення (клязури) та інші безпорядки вчинені в Кременецькому францисканському монастирі. 1829 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 1158. 14 арк.

130. Про порядок поповнення ченцями штатних монастирів і кількість монахів, яка має бути в заштатних монастирях. 19 квітня 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 40. 11 арк.

131. Про пошкодження деяких приміщень ліквідованого Теофіпольського тринітарського і Чарторийського монастирів. 1834 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 66. Спр. 127. 25 арк.

132. Про призначення на посаду вчителів парафіяльного училища Волинської губернії 11 ксьондзів. 1835 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 785. Спр. 118. 18 арк.

133. Про прийняття в чернецтво Капуцинського ордену дворянина Мартіна Рогуского. 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 50. 10 арк.

134. Про продаж рухомого майна скасованих римо-католицьких монастирів. 1837 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 69. Спр. 154. 281 арк.

135. Про прохання сестер милосердя Луцького та Житомирського жіночих монастирів про дозвіл їм виїхати у будь яку іншу державу. 1851–1861 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 789. Спр. 75. 153 арк.

136. Про розгляд справи про крадіжку шляхтичем Пословським срібного хреста з Ляховецького домініканського костела. 1828 р. // Держархів Ріненської області. Ф. 22. Оп. 3. Спр. 76. 103 арк.

137. Про розміщення стрілецького батальйону в Луцьку у приміщенні скасованого тринітарського монастиря. 1860–1863 рр. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 91. Спр. 364. 27 арк.

138. Про розміщення училища в м. Володимир у кам'яному флігелі ліквідованого капуцинського монастиря. 1836 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 68. Спр. 185. 11 арк.

139. Про розорення Корецького францисканського монастиря. 1820 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 518. 22 арк.

140. Про розслідування причин пожежі в приміщенні Луцького бернардинського монастиря. 1850 р. // Держархів Волинської області. Ф. 485. Оп. 1. Спр. 50. 207 арк.

141. Про скасування із найвищого наказу Римо-католицьких монастирів. 1832 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166. 562 арк.

142. Про скасування деяких зайвих римо-католицьких монастирів. 1832 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166а. 387 арк.

143. Про скасування деяких зайвих римо-католицьких монастирів. 1833 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166б. 398 арк.

144. Про скасування Дорогостайського кармелітського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 162. 78 арк.

145. Про скасування Дружкопільського францисканського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 163. 88 арк.

146. Про скасування Лабунського кармелітського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 167. 17 арк.

147. Про спадок поміщика Чорнолуцького який був заповіданий житомирським ксьондзам бернардинам. 1848 р. // Держархів Волинської області. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 879. 69 арк.

148. Про сплату відсотків від сум скасованих монастирів за 1840 р. 1840 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 291. 50 арк.

149. Про стан парафіяльних училищ. 1806 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 33. 287 арк.

150. Про увязнення Розалін Секлюцької в Житомирський монастир сестер милосердя. 1822 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 6. Спр. 603. 5 арк.
151. Про фондуші парафіяльних шкіл у трьох губерніях. 1808–1823 рр. // ЦДІАК України. Ф. 710. Оп. 2. Спр. 1209. 148 арк.
152. Про ченця Яловицького домініканського монастиря Боровського і його погану поведінку. 1836 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 785. Спр. 173. 11 арк.
153. Про число існуючих заштатних монастирів. 21 липня 1852 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 61. 3 арк.
154. Про шинок Любарського домініканського монастиря. 1831 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 149. 76 арк.
155. Про щорічні відсотки Овруцького домініканського монастиря від фондушевої суми 16500 злотих з володіння поміщика Ганського. 1833 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 36. 56 арк.
156. Протокол генеральної візитації парафіяльного костела і монастиря реформатів у с. Дедеркали. 1830 р. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 332. Спр. 20. 5 арк.
157. Протокол генеральної візитації парафіяльного костелу та монастиря реформатів у с. Дедеркали. 1829 р. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 332. Спр. 19. 4 арк.
158. Протоколи Кременецького конвенту реформатів. Акти русько-польської кустодії. 1777–1823 рр. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 314. Спр. 27. 240 арк.
159. Рапорт візитатора монастирів про особовий склад монастирського духовенства в Заславському 2-го класу бернардинському монастирі. 1856 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 28. 11 арк.

160. Рапорт про стан Луцького повітового училища за 1811–1812 рр. 1811–1812 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 7. 18 арк.

161. Рапорт провінціала августиніанських монастирів про особовий склад ченців Радзехівського, Затурецького і Кодненського монастирів. 1829 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 121. 5 арк.

162. Рапорт провінціала августинських монастирів про особовий склад. 13 січня 1829. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 121. 5 арк.

163. Рапорт провінціала ордену реформатів про його дії з управління монастирями. 28 листопада 1827 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 111. 2 арк.

164. Рапорти настоятелів бернардинських монастирів. 1827 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 128. 24 арк.

165. Рапорти настоятелів про отримання сум на утримання монастирів. 1866 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 152. 14 арк.

166. Рапорти настоятелів різних домініканських монастирів з різних питань. 1827 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 1. Спр. 101. 44 арк.

167. Рапорти настоятелів францисканських монастирів з різних питань. 1829 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 125. 16 арк.

168. Рапорти про використання монастирських відсотків для парафіяльних церков. 1877–1902 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 9. Спр. 69. 121 арк.

169. Списки духовенства Луцько-Житомирської єпархії. 1875 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 178. 16 арк.

170. Списки людей, у яких конфіскували майно за участь у Польському повстанні. 1831 р. // Держархів Волинської області. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 101. 30 арк.

171. Списки пам'яток старовини Волинського воєводства. 1929 р. // Держархів Волинської області. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 3366. 22 арк.

172. Справа за доносом керівника радзивілівського прикордонного округу про неблагонадійність римо-католицьких ксьондзів. 1833 р. // ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 783. Спр. 97. 317 арк.

173. Справа про конфіскацію Стерельського володіння ксьондзів піарського монастиря як учасників повстання. 1841–1842 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 384. Оп. 5. Спр. 53. 69 арк.

174. Справа про ліквідацію Затурецького августинського монастиря. 1832 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 169. 32 арк.

175. Справа про стягнення грошей з володіння Луцького монастиря боніфратрів. 1857–1872 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 370. Оп. 3. Спр. 454. 104 арк.

176. Справа про стягнення поземельного чиншу з дворян Дальке Михайла і Андрія настоятельці Дубенського жіночого кармелітанського монастиря. 1856–1869 рр. // Держархів Ріненської області. Ф. 370. Оп. 3. Спр. 451. 142 арк.

177. Справа про фондуші і засоби утримання сестер милосердя в м. Житомир і про стан шпиталю при ньому. 1826–1827 рр. // Держархів Житомирської області. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 94. 158 арк.

178. Статистическое описание населенных пунктов поватов Волинской губернии. // Российский государственный военно-исторический архив. Ф. ВУА. Д. 18653. Житомир, 1798. Ч. 1. Владимирский повет, 17 л.; Ч. 2. Дубенский повета, 14 л.; Ч. 3. Житомирский повет, 19 л.; Ч. 4. Заславский повет, 9 л.; Ч. 5. Ковельский повет, 14 л.; Ч. 6. Кременецкий повет, 13 л.; Ч. 7. Луцкий повет, 15 л.; Ч. 8. Новоград-Волинский повет, 11

л.; Ч. 9. Овручский повет, 24 л.; Ч. 10. Острожской повет, 12 л.; Ч. 11. Ровенский повет, 15 л.; Ч. 12. Староконстантиновский повет, 17 л.

179. Указ консисторії про закриття Кам'янецького монастиря. 1866 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 149. 19 арк.

180. Укази консисторії про особовий склад монастирів. 1866 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 150. 22 арк.

181. Укази консисторії про призначення ієромонарха Седлецького на посаду візитатора монастирів і про порядок проведення проповідей. 1843 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 8. Без пагінації.

182. Укази про призначення, переміщення і звільнення з посад духовенства. 1857 р. // Держархів Житомирської області. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 115. 8 арк.

183. Школа Бердичівська. 1803–1811 рр. // ЦДІАК України. Ф. 710. Оп. 3. Спр. 13. 132 арк.

Опубліковані документи і матеріали

184. Высочайше утверждённый доклад Сената. О восстановлении духовного и церковного Правительства Римско-католического закона в России. 15 ноября 1801. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVI:, № 20053. С.

185. Жалованная грамота на установление Белорусской католической епархии. 6 февраля 1779. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 19. № 14122. С. 913-914.

186. Жалованная грамота Санкт-Петербургской Римско-католической церкви. 12 февраля 1769. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830, Т. 18. № 13251. С. 832–833.

187. Именной [указ] данный генерал-майору Каховскому и Кречетникову с приложением наказа, по коему они должны поступать при исправлении должностей губернаторов в присоединённых от Польши губерниях. 28 мая 1772. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 19. № 13808. С. 509.

188. Именной, данный Сенату. О бытии в России для исповедующих Римскую веру шести диоцезиям; о содержании архиепископа; епископов при них суффраганов и официалов генеральных; о переносе на апелляцию дел из Консисторий; о зависимости чинов и должностей церковных, а также семинарий и школ от архиереев, о запрещении принимать или помещать иностранных духовных; о именовании архиепископа Могилёвского Митрополитом; о пребывании его и о неимении ему сношений с иностранными землями без дозволения верховной власти. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 25. № 18504. С. 222–223.

189. Именной, данный Сенату. О штатах Римско-католическим епархиальным управлениям и монастырям в Западных губерниях. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1843. Т. 17. № 15188. С. 1.

190. О внесении в Приказы общественного призрения приданных денег монахинь, вступающих в монастырь Римско-католического исповедания. Сенатский [указ] с прописанием высочайше утвержденного мнения Государственного совета. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 2. № 1111. С. 453–454.

191. О заведении и содержании училищ в Волынской, Подольской и Киевской губерниях. Высочайше утвержденный доклад министра

народного просвещения. 1803. Декабря 19. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVII. №21089. С. 1073–1077.

192. О запрещении людям Грекороссийского и Униатского исповеданий вступать в услужение при Католических монастырях. Высочайшая резолюция на на положение Комитета министров. 10 июля 1830. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1831. № 3707. С. 510–512.

193. О мерах к присечению самовольных отлучек Римокатолических монахов из России в Царство Польское. Высочайшая резолюция на положение Комитета Министров. 15 июля 1830. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1831. Т. 5. № 3794. С. 717–722.

194. О обетах Римско-католических монахов, допущенных в монастырь сего верисповедания. Высочайшее утверждённое мнение Государственного совета. 27 марта 1829. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 5. № 2773. С. 200.

195. О передаче в ведание Министерства Государственных имуществ, всех недвижимых населенных имений иноверного духовенства Западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 25 декабря 1841. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1842. Т. XVI. Ч. II. № 15153. С. 139.

196. О переобразовании управления учреждений ордена Бонифратров. Высочайшее утверждённое положение Комитета министров. 18 февраля 1836. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1837. Т. 12. № 8882. С. 134–136.

197. О подчинении всех монастырей и церквей Римско-католического исповедания в России Белорусскому епископу Сестренцквичу. Именной [указ], данный генерал-губернаторам. 9 января

1780. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 20. № 14966. С. 908–909.

198. О препоручении в духовное управление католическому епископу всех Римских Католических монастырей и церквей, как в присоединённых от Польши провинциях так и во всех городах находящихся, а Униятскому архиепископу монастырей и церквей в оных только новоприобретённых провинциях; о бытии в них Духовным Консисториям; о содержании их, о подаче жалоб на решения их, и о необнародовании папских бул и повелений без Высочайшего соизволения. 28 мая 1772. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 19. № 13922. С. 688.

199. О приёме людей в Римско-католические семинарии, монастыри, доставлении списков о духовенстве Гражданскому правительству и о дистикториальных крестьянах. Именной, объявленный Начальникам западных губерний Министерством внутренних дел. 26 ноября 1832. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1833. № 5773. С. 863.

200. Об уничтожении сездов монахов Римско-католического исповедания на капитулы для избрания чинов в разные монастырские должности; о представлении архиереям как определять в сии должности, так и права осматривать монастыри и церкви. Высочайший утверждённый доклад Сената. 3 ноября 1798. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 25. № 18733. С. 436–436.

201. Об управлении Римско-католическим духовенством в России. [Высочайшее утвержденные пункты]. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXV. № 19684. С. 434–436.

202. Об упразднении в Волынской и Подольской губерниях приходских училищ бывших в ведении римско-католического исповедания и о заведении таковых при церквях грекороссийского исповедания. 1832 – 25 июля. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*, Санкт-Петербург, 1833. Т. 7: № 5518. С. 516–517.

203. Об упразднении некоторых римско-католических монастырей. Именной [указ], объявленный гражданским губернатором министром внутренних дел. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, Т. 7. № 5506. С. 508–510.

204. Об устройстве училищ. Сборник постановлений по министерству народного просвещения, изд 2-е. Санкт-Петербург, 1873. Т. 1: Царствование императора Александра II. 1802–1825 р. № 7 Стб. 13–21.

205. Об уступке казне части фундушовых земель, принадлежащих Римско-католическим монастырям и о представлении на Высочайшее розрешение о каждой такой передаче. Высочайшее утверждённое положение Комитета министров. 30 марта 1829. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 4. № 2787. С. 220.

206. Об утверждении существования института, заведённого дворянкой Поляновской в городе Луцке для больных, нищих и сирот, и о дарованию институту прав приобретать движимое и недвижимое имение без платежа в казну пошлин. Высочайше утверждённое положение комитета министров. *Полное собрание законов Российской Империи. Второе собрание (1825–1881)*. Санкт-Петербург, 1843. Т. 5. Ч. 2. № 4176. С. 466–477.

207. Об учреждении в городе Могилёв Арихиепископства Римско-католического исповедания и о разных распоряжениях относительно устройства Римской церкви в России. Именной [указ]. 17 января 1782.

Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825). Санкт-Петербург, 1830. Т. 21. № 15326. С. 383–385.

208. Об учреждении для Римского исповедания в губерниях: Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двух епархий под наименованием Пинской и Летичевской. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 23. № 17379. С. 761.

209. Об учреждении при Юстиц-Колегии Лифляндских, Эстляндских и Финляндских дел Департамента для Римско-католических Юстицких дел. Именной, даний Сенату. 6 ноября 1796. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. № 17836. С. 493.

210. Об учреждении учебных округов с назначением для каждого особых губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1803. Января 24. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVII. № 20598. С. 442.

211. Регламент для управления церковей и монастырей римско-католического исповедания в Российской империи 1798 ноября 3. *Полное собрание законов Российской Империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург. 1830. Т. XXV. №18734. С. 436–437.

212. Регламент, данный Санкт-Петербургской Римско-католической Церкви. 1769. 12 февраля. *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–1825)*. Санкт-Петербург, 1830. Т. 18: № 13252. С. 833–834.

Наукові видання, монографії, статті

213. Августинце. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2002. Т. 1. Стб. 32.

214. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька епархія: історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.

215. Бендин А. Проблема веротерпимости в Северо-Западном крае Российской империи (1863–1914). Минск: БГУ, 2010. 439 с.
216. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). Київ: ІНТЕЛ, 1996. 421 с.
217. Богословский К. Государственное положение римско-католической церкви от Екатерины Великой до настоящего времени. Харьков: тип. губерн. правления, 1898. 191 с.
218. Бонифратры. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2002. Т. 1. Стб. 693–694.
219. Брославський В. Земельне питання в церковній політиці російського уряду на Правобережній Україні у 30-50 рр. ХІХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія.* Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 1. С. 16–20.
220. Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 452 с.
221. Буравський О. Соціально-економічне становище Римо-католицької церкви в Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХІХІ ст.). *Наукові записки. Серія Історичне релігієзнавство.* Острог, 2012. С. 89–97.
222. Бригідки. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, Т. 1. Стб. 759–760.
223. Верт П. Православие, инославие, иноверие. Очерки по истории религиозного разнообразия Российской империи. Москва: НЛО, 2012. 210 с.
224. Вйбе И. Н. Католические монастыри в политике российской власти в Западном крае (1831–1832). *Известия Российского педагогического*

университета им. А. И. Герцена. Серия Религия. Атеизм. Москва: 2008, № 70. С. 119–121.

225. Гавриленков А. Отношение государственной власти к Римско-Католической Церкви в 1721 – 1917 гг. (на примере архивных материалов Смоленской области). *Научные проблемы гуманитарных исследований*. 2010. №3. С. 11–18.

226. Галанов М. Политика российского самодержавия в отношении католиков и униатов в годы царствования Павла I/ Санкт-Петербург: Полторацк, 2013. 302 с.

227. Ганчар А. Римско-Католическая Церковь в Беларуси: общественное сознание и религиозная практика (вт. пол. XIX – нач. XX вв.). Минск: Медисонт, 2015. 582 с.

228. Горизонтов Л. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. Москва: Индрик, 1999. 272 с.

229. Горін С. Луцький домініканський монастир Внебовзяття Богородиці: релігійний авторитет серед місцевого населення та персональний склад ченців (друга половина XVI ст. – перша чверть XVII ст.). *Краєзнавство*. 2012. № 4. С. 88–99.

230. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.

231. Долбилов М. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Беларуси при Александре II Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с.

232. Дубман Б. Бернардинский монастырь и костел в Житомире. URL:

http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=6080:2015-10-30-12-38-08&catid=25&Itemid=17. Дата звернення: 19.02.2019.

233. Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобередній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Київ: [б. в.], 1994. 178 с.
234. Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / В.В. Яноўская; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск: Беларус. навука, 2015. 496 с.
235. Карліна О. Монастирі й ченці у волинському шкільництві в першій третині XIX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. Луцьк, 2019. №7 (308). С. 11–20.
236. Карліна О. Шкільна освіта в Луцьку наприкінці XVIII – середині XIX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки*. Луцьк: 2010. №22. С. 44.
237. Кармелитки. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2005. Т. 2. Ст. 827.*
238. Карпюк Л. До питання історії культу Богоматері Римської у Луцьку. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник*. Луцьк, 2010. Вип. 17. С. 110–116.;
239. Карпюк Л. Живопис західноєвропейської традиції XVIII – XIX ст.оліть. *Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник*. Луцьк, 2013. Вип. 20. С.80.
240. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва: Издательство Францисканцев, 2002. Т. 1. 1926 с.*
241. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва: Издательство Францисканцев, 2005. Т. 2. 1820 с.*
242. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва: Издательство Францисканцев, 2007. Т. 3. 1087 с.*
243. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва: Издательство Францисканцев, 2011. Т. 4. 1964 с.*

244. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва: Издательство Францисканцев, 2013. Т. 5. 800 с.

245. Кирилюк А. Архітектурні комплекси римо-католицьких монастирів Волині XVI – XVIII ст. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк: ФОП Сікачова В. А., 2016. Випуск XII. 504 с. С. 361–365.

246. Кирилюк А. Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2017. Випуск XIII. 424 с. С. 268–275.

247. Кирилюк А. Візитації римо-католицьких монастирів як історичне джерело. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (16–17 травня 2017 року) Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. 1167 с. С. 67–69.

248. Кирилюк А. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії (за матеріалами Державного архіву Житомирської області). Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук :збірник матеріалів Міжнар. наук.практ. конф. (15 грудня 2016 р.) / відп. ред. доц. Н. В. Коленда. Луцьк, 2016. 472 с. С. 207–209.

249. Кирилюк А. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії у фондах Державного архіву Житомирської області. Архіви України. Науково-практичний журнал. 2017. Київ, 2017. № 2 (307). 231 с. С. 132–140.

250. Кирилюк А. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 11–17.

251. Кирилюк А. Зміни у підпорядкуванні римо-католицьких монастирів у Російській імперії наприкінці XVIII ст. Матеріали X

Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 16–17 листопада 2018 р.): Збірник наукових праць. Житомир: Полісся, 2018. 276 с.

252. Кирилюк А. Конфесійна ситуація на Волині в першій половині XIX століття. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2014 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2014. Т. 2. 532 с. С. 52–55.

253. Кирилюк А. Мережа римо-католицьких монастирів на Волині на початку XIX ст. Хуманитарни Балкански изследвания. Кишинев, Fabrica Disa. 2020. Т. 3. № 1(7) С. 5–8.

254. Кирилюк А. Мережа римо-католицьких монастирів у Волинській губернії (остання чверть XVIII – кінець XIX ст. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (12-13 травня 2015 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2015. Т. 1. 540 с. С. 52–54.

255. Кирилюк А. Правовий статус римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – 60-ті роки XIX ст.). Історія релігії в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Ордевич. Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2014. Книга I. 808 с. С. 312–319.

256. Кирилюк А. Практика закриття римо-католицьких монастирів у волинській губернії 30-х рр. XIX ст. Науковий щорічник «Історія релігії в Україні». За ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігій; Інститут українознавства, археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії Г. С. Сковороди. Львів: «Логос», 2019. Вип. 29. 372 с. С. 122–130.

257. Кирилюк А. Регулювання майнового забезпечення римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – XIX ст.). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2015. № 7 (308). С. 21–25. фахова
258. Кирилюк А. Скорочення мережі римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у XIX ст.: причини та наслідки. Красзнавство. Науковий журнал. Київ: ПФ «Фоліант», 2015. № 3\4 (92/93). 333 с. С. 135–138.
259. Кирилюк А. Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-і роки XIX ст.). Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2014. № 7. С. 8–13
260. Кирилюк А. Школи при римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії (перша третина XIX ст.). Матеріали Міжнародної наукової конференції. Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність. Зб. Наук. Праць. Луцьк, Вежа-Друк, 2019. 464 с. С. 290–299.
261. Колосок Б. Метельницький Р. Луцьк. Історико-архітектурний нарис. Київ: Будівельник, 1990. 192 с.
262. Колосок Б. Римо-католицькі святині Луцька. Київ: Будівельник, 2004. 224 с.
263. Конституция монашеская. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2005. Т. 2. Стб. 1257.
264. Котис О. Інфограми луцьких орденів: пиво, культи, інтелект. URL: <http://www.hroniky.com/articles/view/81-infohramy-lutskykh-ordeniv-ruvo-kulty-intelekt>. Дата звернення: 19. 08.2017.
265. Крачковский Ю. Ф. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. 1803 г.–

1832 г. Отделение 1: 1803 г.–1824 г./под общ. ред. А. В. Белецкого. Циркуляр по Виленскому учебному округу. Вильна, 1903. № 7/8. С. 225–278.

266. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб.: у 3-х кн. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.

267. Крыжановский Е. Материалы для истории народного образования. Приложение к статье «Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов». Киев: Киевская старина, 1882. Т 1 (февраль–март). С. 262–300, 441–478.

268. Лиценберг О. Римско-Католическая Церковь в России: история и правовое положение. Саратов: ПАГС, 2001, 382 с.

269. Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. 492 с.

270. Маленков Р. Межиріч. *Україна інкогніта*. URL: <http://ukrainaincognita.com/nasha-spadshchyna/zamky-ta-fortetsi/mezhyrich> Доступ отримано: 12. 08. 2019 р.

271. Мариане. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2007. Т. 3. Стб. 118.

272. Мельник В., Шумик М.І. Ботанічні сади при монастирях піарів на Волині у XVII–XIX ст. *Інтродукція рослин*. Київ: Академперіодика, 2014. № 4. С. 64–67.

273. Мицик Ю. Ваповський Бернард та його хроніка. *Енциклопедія історії України*, Київ: Наукова думка, 2003, Т. 1: А-В, 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Varovskyj> Доступ отримано: 28.08.2019 р.

274. Монастырь. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2007. Т. 3. Стб. 542–548.

275. Нищенствующие ордена. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2007. Т. 3. Стб. 885–886.

276. Обарчук А. Межиріч Корецький: нарис історії волинського містечка. Рівне, 2010. С. 72–82.
277. Обет. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2007. Т. 3. С. 958.
278. Обеты монашье. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2007. Т. 3. Стб. 960.
279. Регулярные каноники. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2007. Т. 3. Стб. 95.
280. Регулярные клирики. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2007. Т. 3. Стб. 102.
281. Римский католицизм в России. Историческое исследование графа Д. А. Толстого. Санкт-Петербург: [б.в], 1876–1877. Т.–2. 438 с.
282. Ричков П. Тринітарський монастир в Берестечко: до історії архітектурного ансамблю. *Берестецька битва в історії України: Тези 4-ї республ. наук.-теоретич. конф.* Острів:
283. [б.в] 1993.
284. Рождественский С. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1902. 785 с.
285. Сейко Н. Доброчинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. Житомир: Полісся, 2007. 320 с.
286. Сінкевич Н. Laudare, benedicere, praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ: Кайрос, 2009. 408 с.
287. Сінкевич Н. Ікона Богородиці луцького домініканського монастиря: історія та особливості поширення культу. *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Дрогобич: Коло, 2005. Вип. 9. С. 225–233.
288. Скочиляс І. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття (на прикладі недатованої єпископської

ревізії Щирецького намісництва) *Записки НТШ. Праці історико-філософської секції*. Львів: 1999. Т. ССXXXVIII. С 424–514.

289. Собчук В. Кременецький францисканський монастир. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2008 Т. 5. 568 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kremenetskii_Frantsiskanskii_Monastir Доступ отримано: 12. 08. 2019 р.

290. Тихонов А. Власть и католическое население России в XVIII – XIX веках. *Вопросы истории*. 2004. № 4, С. 140–147.

291. Тихонов А. К. Католики, мусульмане, иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале. XX в. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. 352 с.

292. Ткачук А. Збори католицького духовенства як форма участі в реформуванні освіти на Правобережжі (1803–1804). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 27. С. 42–50.

293. Ткачук А. Наступ російського царату на римо-католицьке шкільництво на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичне релігієзнавство*. Острог: Вид-во НаУОА, 2013. Вип. 8. С. 168–182.

294. Ткачук А. Освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні напередодні освітніх реформ в Російській імперії. *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник / Упор. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2016. Книга I. С. 56–62.

295. Ткачук А. Правове регулювання діяльності римо-католицьких духовних семінарій Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька*

академія»: Історичні науки. Острог: Вид-во НаУОА, 2013. Вип. 20. С. 88–92.

296. Ткачук А. Римо-католицька парафіяльна школа як структурний елемент системи освіти на Правобережній Україні (перша чверть XIX ст.). *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник / Упор. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. Книга I. С. 133–143.*

297. Троневиц П., Хілько М., Сайчук Б. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк: Діксон, 2001. 80 с.

298. Филатова Е. Конфессиональная політика царського правительства в Беларусі. 1772 – 1860 гг. Минск: Бел. наука, 2006. 192 с.

299. Уставы монашеские. Католическая энциклопедия: в 5-ти. т. Москва, 2011. Т. 4. Стб. 1617.

300. Францисканцы. *Католическая энциклопедия: в 5-ти. т.* Москва, 2013. Т. 5. Стб. 1875–1877.

301. Хитровська Ю. Заходи послаблення впливу правобережної римо-католицької церкви з боку російського уряду та прояви антиурядової діяльності католицького духовенства у другій половині XIX – на поч. XX ст. *Гуманітарний журнал. Дніпропетровськ: 2006, Вип. 3/4. С.46–53.*

302. Хитровська Ю. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Сторінки історії. Київ: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. Вип. 30. С. 26–42.*

303. Хитровська Ю. Офіційна політична позиція римо-католицького духовенства Правобережної України щодо російського самодержавства у XIX – на початку XX ст. *Сторінки історії. Збірник наукових праць. Київ: НТУУ «КПІ», 2014. Вип. 37. С. 55–61.*

304. Хитровська Ю. Участь правобережного католицького та православного духовенства у польському національно-визвольному повстанні 1863–1864 років та реакція на неї російського уряду. *Гуманітарний журнал*. Дніпропетровськ, 2005. Вип. 1/2. С. 143–147.

305. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2010. Вип. 14.

306. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду. *Студії і матеріали з історії Волині* 2009. Кременець: [б.в], 2009. С. 104–115.

307. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Луцького монастиря тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2010. Вип. 6. С. 146–156.

308. Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог. 2009. Вип. 13. С. 378–392.

309. Ціборовська-Римарович І. Видовий та джерелознавчий аналіз документів з історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2012. Вип. 34. С. 259–279.

310. Ціборовська-Римарович І. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 44. С. 329–343.

311. Ціборовська-Римарович І. Джерельна база дослідження римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцько-Житомирської дієцезії

XVIII – першої половини XIX ст. *Записки товариства імені Шевченка*. Львів: 2018, Т. CCLXXI. С. 136–152.

312. Ціборовська-Римарович І. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів. Історія та видавнича діяльність. 1758–1844. Київ, 2019. С.

313. Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня монастиря Ордену босих кармелітів у Вишневці: історія та книгознавча характеристика фонду. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ: 2009. Вип. 13. С. 139–155.

314. Ціборовська-Римарович І. Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVI–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині : науковий збірник*. Острог, 2011. Вип. 3. С. 502–508.

315. Шандра В. С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. Київ: Держ. ком. архівів України, 2001. С. 175–176.

316. Шандра В. Релігія та церква підросійської України XIX – початку XX ст.: загальні тенденції та регіональні особливості. Ктнічні спільноти та конфесії Волині: історія й сучасність; упорядники й наук. Ред. Ю. Крамар, А. Шваб. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С.7–23.

317. Шеретюк Р., Стоколос Н. Pietas et Litterae ("Благочестя та Освіта"). Культурно-освітня діяльність ордену піарів на Волині (кінець XVII – перша третина XIX ст.). Рівне: вид. О. Зень, 2018, 288 с.

318. Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Острог: Білий-Дунаєць, 2005. 200 с.

319. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832. Т. 2, Szkoły podstawowe i średnie Rzym: Fundacja Jana Pawła II; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. 459 s.

320. Benignus J. W. OCD. Szkoły karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. *Karmelici bosy w Polsce 1605 – 2005. Księga jubileuszowa*. Kraków, 2005.
321. Bracia, czyńcie dobro: 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609–2009 / pod red. Mariana Surdackiego. Kraków: Konwent Bonifratrów, 2009. 324 s.
322. Dębowska M. Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia: wybrane zagadnienia. Lublin: Episteme, 2014. 188 s.
323. Dębowska M. Kościół i klasztor bonifratrów łuckich w świetle wizytacji generalnej z 1820 roku. *Universitati serviens. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Stanisława Wilka SDB*. Режим доступа: <http://www.mariadebowska.pl/artykuly/bonifratrzy.pdf> Дата звернення: 20.07.2020.
324. Dębowska M. Rządź bpa Kaspra Kayimierya Cieciszewskiego w niekanonicznej dieceyji pińskiej (1795–1798). *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2013. T. 100. S. 182–183.
325. Derwich M. Klasztory i mnisi. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004. 278 s.
326. Flaga J. Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. T. 2, cz. 1, *Duszpasterstwo*. Lublin: TNKUL, 1991. 224 s.
327. Gach P. P. Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku. Rzym, 1980. 86 s.
328. Gach P. P. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914. Lublin, 1984. 254 s.
329. Gach P. P. Mienie polskich zakonów i jego losy w XIX wieku. Rzym: Czesław Biedulski, 1979. 82 s.
330. Gach P. P. Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914. Lublin: KUL, 1999. 675 s.

331. Geometria Czyli Nauka O Ziemiomiarstwie : Ku snadniejszemu wyższej Matematyki poznaniu służąca, z przystosowaniami do zażycia oneyże w praktyce sposobami Krotko Zebrana / Przez X. Patrycego Skaradkiewicza [...], URL: http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=94642&from=&dirids=1&ver_id=&lp=1&QI=836E9C6B9FCD2682056369FFF5B05B61-1 Дата звернення: 25.11.2017
332. Giżycki J. Krzemieniec i krzemienieckiego dekanatu kościoły. S. 69-77
333. Giżycki J. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Kraków, 1909. 112 s.;
334. Giżycki J. Wzmianka o karmelitach trzewickich w Ostrogu; Klasztor oo. Karmelitów bosych w Wiśniowcu Równe, 1939. 42 s.,
335. Giżycki J. Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi. Kraków, 1918; Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. Cz. 2. Kraków, 1923. 400 s.;
336. Grabczak P. Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798–1842. Ostróg Biały Dunajec, 2006. 363 s.
337. Gwiazda H. Fundacje i fundatory klasztorów dominikańskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1696. Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972 Jerzego Kloczowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, 1975. 702 s.
338. Hoffman J. Księga wizyt generalnych szkoły OO.Pijarów w Dąbrownicy z lat 1782-1804. *Rocznik Wołyński*. 1934. T. 3. S. 285–287.
339. Kachel J. Bernardyni 1453–2003: kapłani i bracia zakonnicy prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie: wydanie jubileuszowe. Warta: Klasztor Ojców Bernardynów, Cz. 2, D – J. 2004. 348 s.
340. Kachel J. Bernardyni 1453–2003: kapłani i bracia zakonnicy prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie: wydanie jubileuszowe. Warta: Klasztor Ojców Bernardynów, Cz. 3, K – Ł. 2004. 361 s.

341. Kachel J. Bernardyni 1453–2003: kapłani i bracia zakonni prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie: wydanie jubileuszowe. Warta: Klasztor Ojców Bernardynów, Cz. 6, U – Ż. 2004. 375 s.

342. Kachel J. Bernardyni 1453–2003: kapłani i bracia zakonni prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie: wydanie jubileuszowe. Warta: Klasztor Ojców Bernardynów, Cz. 1, A – C. 2004. 402 s.

343. Kalendarz Berdyczowski Gospodarski Ułożony Podług Starego Stylu Na Rok Pański ... Który jest Rokiem Zwyczajnym Mającym Dni 365, 1863
URL: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=22011&from=publication>
Доступ отримано: 27.07.2020

344. Karlina O. Testament Kaspa Kazimierza Cieciszowskiego, biskupa Łuckiego i Żytomirskiego. Rocznik Skrzatuski.2019. T- VII. S. 162.

345. Karmelici bosy w Polsce 1605–2005: księga jubileuszowa : praca zbiorowa / pod red. Czesława Gila. Kraków: Wydaw. Karmelitów Bosych, 2005. 512 s.

346. Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym / Marek Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz red. Wrocław, Opole: Larhcor; Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005. 582 s.

347. Kleynoty Stołecznego Miasta Krakowa Abo Koscioły Y co w nich iest widzenia godnego y znacznego Krotko Opisane : Do tego przydany iest Katalog Krolow Polskich y Biskupow Krakowskich / Powtore z pilnoscia przeyzrzane y do druku podane Przez Piotra Hiacynta Prvscza [...]. wydana w Krakowie : W Drukarni Franciβka Cezarego [...], 1650, URL: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=200174> Дата звернення: 25.11.2017

348. Kołosok B. Kościół i klasztor trynitarzy w Łucku. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. 1989. T. XXXIV. Z. 3–4. S. 179.

349. Kowalczyk J. Świątynie późnobarokowe na Kresach : kościoły i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk; Przemyśl: Przemyskie Centrum Kultury i Nauki, 2006. 510 s.

350. Litak S. Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2006. 511 s.

351. Litak S. Mapa diecezji łuckiej z około 1792 roku. Kraków: Wydaw. i Druk. "Secesja", 1993. 63 s.

352. Litak S. Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne. Lublin: KUL, 1962. 58 s.

353. Litak S. Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII–XVIII wiek: rozwój i problematyka. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1997. 523 s.

354. Litak S. Kościół łaciński w Polsce około 1772 roku: mapa, komentarz, indeks. Rzym: Fundacja Jana Pawła II; Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1991. 170 s.

355. Litak S. Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku: struktury administracyjne. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996. 633 s.

356. Litak S. Podziały administracyjne Kościoła łacińskiego w Polsce około 1772 r. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1982. 557 s.

357. Litak S. Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 roku. Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce, t. 4. Lublin: KUL, 1980. 527 s.

358. Marecki J. Zakony męskie w Polsce instytucje życia konsekrowanego, instytucje i zgromadzenia zakonne, instytucje świeckie, wspólnoty życia apostołskiego: [słownik]. Kraków: Universitas, 1997. 87 s.

359. Marecki J. Zakony żeńskie w Polsce: instytuty życia konsekrowanego, instytuty i zgromadzenia zakonne, instytuty świeckie, wspólnoty życia apostołskiego: [słownik]. Kraków: Universitas, 1997. 130 s.

360. Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku / oprac. Hanna Dylągowa [et al.] ; Katolicki Uniwersytet Lubelski. Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce. Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce; t. 2, cz. 1. Lublin, 1976. 415 s.

361. Miławicki M. Położenie klasztorów dominikańskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego, [w:] Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku, red. A. Barciak, Katowice, 2008.

362. Moszyński A., ks. Monografia collegium i szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu Koreckim. Kraków, 1876. S. 83–84.

363. Nir R. Cieciszowski Kasper. Encyklopedia Katolicka. Lublin: TN KUL, 1985. T. 3. Kol. 464.

364. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu: z 111 ilustracjami i mapką województwa Krosno: Ruthenus, 2004. 380 s.

365. Pietrkiewicz I. Miser Res Sacra: Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej. Kraków: Wodzisław: Bikstudio, Szwaczka, Krzysztof Marek, 2009. 283 s.

366. Pils J. Drukarnia „Fortecy Najświętszej Maryi Panny” w Berdyczowie (1758–1844). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Lublin, 1990, Vol. 45. S. 377–378.

367. Pod zaborami: 1795–1914 / [red. nauk. tomu Marek Derwich Warszawa: Horyzont; Wrocław: Wydaw. Dolnośląskie, 2003. 244 s.

368. Prokop K. Kasper Kazimierz Cieciszowski. 1798–1828. Wołanie y Wołynia. Воляннѧ з Волинѧ. Pismo religijno-społeczne Rzymskokatolickiej Diecezji Łuckiej. 2014. Nr. 5(120). S. 46–47.

369. Radwan M. Zakony męskie na ziemiach zabranych w XIX wieku. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004. 121 s.
370. Radwan M. Kościół katolicki w archiwach Departamentu Wyznań Obcych rosyjskiego MSW: repertorium Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2001. 197 s.
371. Radwan, Marian Archiwa Diecezji Łucko-Żytomierskiej : repertorium Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003. 185 s.
372. Raporty generalnych wiyztatorów z lat 1774–1782; wyd. T. Wierszbowski. Warszawa, 1707. S.
373. Raporty generalnych wiyztatorów z r. 1774; wyd. T. Wierszbowski. Warsyawa, 1706. S. 107.;
374. Rewski Z. Nieznane źródło do dziejów Łucka. „Znicz”. 1936. t. 3. nr. 11.
375. Rosowski W. Losy zakonników z klasztorów rzymskokatolickich na Ukrainie Prawobrzeżnej skasowanych w XIX w. *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie. 1, Geneza : kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego* / red. Marek Derwich. Wrocław: Wydaw. Dolnośląskie. 2014. 291 s.
376. Rusińska-Giertych H. Działalność typograficzna dominikanów łuckich w latach 1787–1831. *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2009, S. 356–358.
377. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa. URL: <http://dir.icm.edu.pl/pl/> Дата звернення: 29.01. 2020
378. Sobczyńska-Szczepańska M. Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017. 345 s.

379. Stępień R. Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej na terenie Korony. Wrocław: UW, 1994. 184 s.

380. Stojek-Sawicka K. Fundacja dominikańskie Radziwiłłów Nieświeskich w XVIII wieku. Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej red. Anna Markiewicz i Marek Miławicki. Kraków: Wydawnictwo Esprit, 2009. 604 s.

381. Stopikowski R. Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim w świetle polskiej prasy katolickiej drugiej połowy XIX wieku. Warszawa: Stowarzyszenie Współpracy Polska – Wschód, 2001. 385 s.

382. Taraszkiewicz J. Edukacja historyczna w szkolnictwie pijarskim Rzeczypospolitej 1642–1773 Gdańsk, 2011. 190 s.

383. Taraszkiewicz J. Nauczanie historii w szkolnictwie pijarskim w okresie staropolskim Gdańsk, 1995. 280 s.;

384. Taraszkiewicz J. Pierwsze stulecie zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642–1740) Gdańsk, 2015. 362 s.;

385. Taraszkiewicz J. Początki działalności zakonu pijarów w Lubieszowie czyli Nowym Dolsku na Ukrainie. Синопис: текст, контекст, медиа. 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_2_10 Дата звернення: 20.08.2020.

386. Wałęg A. Komisja Edukacji Narodowej, 1774–1782. Słownik biograficzny. Warszawa, 2018. S. 635–636.; Raporty Szkoły Głównej Kronnej o generalnych wiyztach skół KEN 1787–1793; wybór wstęp K. Mrozowska, przypisy i indeksy opr. A. Zelińska. Wrocław, 1981. XXXVI. S. 77.

387. Wanat B. J. OCD. Szkoły karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Karmelici bosi w Polsce 1605–2005. Księga jubileuszowa. Praca zbiorowa pod redakcją Czesława Gila OCD. Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2005. 115 s.

388. Wołyniak (Giżycki J.) Notatka o niektórych naszych siedzibach trynitarских. Kraków, 1912.

389. Wons K. Rozwój i zamieranie instytutów zakonnych: kryteria rozeznawania. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2008. 214 s.

390. Wyczawski H. E. Bernardyni polscy. 1772–1946. Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo OO. Bernardynów "Calwarianum", T. 3. 1992. 572 s.

391. Zasztowt L. Kresy 1832–1864: szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 1997. 456 s.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Словник термінів

[Складено за:286; 318; 240; 241; 242; 243; 244; 322; 269; 330]

Візитатор – духовна особа, яка проводила візитацію.

Візитація – у Римо-Католицькій Церкві опис стану монастирів і костелів, який здійснювався представником єпископа (генеральна візитація), деканом (деканальна візита) або представником генерала чернечого ордену.

Вікарій – заступник єпископа або парафіяльного священника.

Генеральний настоятель – генерал, глава чернечого ордену або конгрегації, зазвичай обирався генеральним капітулом, як правило, на певний термін, у деяких орденах довічно, у францискаців іменувався – генеральний міністр, у домініканців – генеральний магістр, у єзуїтів – генеральний препозит.

Гомілія – вид церковної проповіді, базований на популярному тлумаченні біблійних текстів.

Деканат – церковно-адміністративна одиниця, що об'єднувала декілька парафій (очолювалася деканом).

Диякон – клірик, що займав найнижчий ступінь триступеневої церковної ієрархії.

Дієцезія (архідієцезія) – католицький церковно-адміністративний округ (у православній Церкві – єпархія).

Догматична теологія – богословська дисципліна, що займається вивченням основних догматів християнського віровчення.

Донат – особа, яка здійснила матеріальне надання на користь монастиря.

Другий орден – назва жіночої гілки деяких чернечих орденів, наприклад, домініканки, кармелітки. Черниці такого ордену дотримувалися статуту головного першого (чоловічого ордену) і адаптували його до специфіки життя жіночої громади.

Едукційна комісія – державний централізований орган для керівництва народною освітою в Речі Посполитій, що діяв у 1773–1794 рр.

Жебрацькі ордени – загальна назва орденів, які керуються правилами індивідуальної та общинної бідності, маючи ієрархічну структуру, займаються пастирською діяльністю.

Інвентар – господарський опис маєтку з переліком земель, угідь і споруд, дохідних статей, селянських дворів та їхніх повинностей.

Індекс заборонених книг – офіційний список книг, які Католицька Церква проголошувала такими, що суперечать істинам віри, моральним нормам і тому накладала заборону на їх читання та розповсюдження.

Інститут чернечий – назва інститутів присвяченого Богу життя, члени яких складають публічні чернечі обітниць (вічні або тичасові) та живуть в громадах. До них належать чернечі ордени і конгрегації.

Інститути Богу присвяченого життя – канонічні спільноти, засновані владою Церкви в яких віряни добровільно приймають присвячену Богу форму життя, склавши обітниць чистоти, бідності та послуху, поділяються на монастирські та секулярні.

Канонік – клірик, що є членом кафедрального або колегіального капітулу.

Капелан – священник, якому доручають постійну пастирську опіку за християнською общиною або групою людей. Термін застосовується до священників, що служили при каплицях шляхти, а також виконували обов'язки секретарів. Капеланів призначали для шпиталів, дитячих будинків та жіночих монастирів.

Капітул – колегіальний орган управління в чернечих інституціях у формі зборів настоятелів та виборних делегатів з метою вибору нових настоятелів або вирішення справ усієї інституції (провінції, ордену).

Капітул монастирський – колегіальний орган управління монастирем, до якого входили всі ченці, що склали вічні обітници.

Капітул провінційний – в орденах, поділених на провінції, вважався генеральним колегіальним органом місцевого управління і скликався згідно з правовими нормами ордену. Постанови вступали в силу після затвердження верховним керівництвом ордену.

Келія – монастирська кімната, житло ченця.

Коад`ютор – титульний єпископ, тобто особа яка має єпископський сан, але не є ординарієм дієцезії, виконує єпископські функції разом з дієцезіальним єпископом.

Колегія – вид загальноосвітнього навчального закладу, який має автономний статус у складі монастиря.

Конвент – те саме, що монастир.

Конвентуалізм – тенденція в розвитку чернечого ордену, яке характеризується пристосуванням монастирського життя до змін обставин; пошук нових форм діяльності з дотриманням статуту ордену.

Конгрегація чернеча – монаший інститут, що не має статусу ордену, його члени складають публічні чернечі обітници постійні або тимчасові, живуть громадою.

Консисторія – орган церковно-адміністративного управління при єпископі.

Конституція чернеча – в орденах, що засновані до XVI ст., збірник деталізованих норм монастирського життя, що були доповненням до монаших статутів.

Меса – Божественна літургія.

Міссал – літургійна книга з текстами молитов, які читають під час меси, а також з коментарями та підказками щодо її проведення.

Настоятель – член чернечого інституту, який керував усім інститутом або його частиною. *Настоятель генеральний* – керував чернечим орденом. **Настоятель провінційний** – керував провінцією ордену.

Новіціат – період початкової підготовки та виховання в чернечому інституті, що передував прийняттю особи до монастиря.

Новіцій – особа, яка готується до прийняття монашого постригу.

Обітничі чернечі – принесені в чернечих інститутах публічні обітничі, які приймаються від імені Церкви уповноваженим настоятелем. До них належать обітничі бідності, послуху та чистоти.

Обітниця – акт благочестя, під час якого християнин присвячує себе Богу.

Обітниця публічна – приноситься членом монашого інституту його законному настоятелю, який приймає цю обітницю від імені Церкви.

Обсервантизм – рух за посилення суворості внутрішнього життя, що в XIV-XVIII ст. мав місце в багатьох монаших згромадженнях Католицької Церкви.

Ораторій – освячене приміщення, призначене для молитви та поклоніння Богу в колі певної громади.

Орден чернечий – монаший інститут, члени якого (не обов'язково всі) приносили урочисті обітничі, на відміну від членів монастирських конгрегацій, які приносили прості обітничі. До орденів традиційно відносять монастирські інститути з давніми чернечими статутами.

Офіціал – священник, за посередництва якого єпископ здійснює судову владу. Призначався на певний термін, як правило, єпископом.

Парафія – найменша церковно-адміністративна одиниця, сукупність вірних якими опікується парафіяльний священник.

Пресвітер – священник, клірик, що займає другу сходинку церковної ієрархії (диякон, пресвітер, єпископ), має право проводити святі таїнства.

Пріор – настоятель в монастирях деяких орденів, наприклад, кармелітів.

Провінціал – настоятель провінції в інститутах присвяченого Богу життя відповідно до його статуту.

Провінція – об'єднання кількох монастирів, які становлять частину інституту Богу присвяченого життя.

Протопресвітер – пресвітер що стоїть на чолі церковного округу, який включає кілька парафій.

Профес – особа, яка склала монаші обітниці.

Професія – обряд прийняття монашого стану.

Регулярні каноніки – чернечі громади, згодом ордени і конгрегації, що утворились в ході Григоріанської реформи, діяли на основі Статуту св. Августина.

Регулярні клірики – група орденів, що виникла в XVI – XVII ст., які займаються проповідництвом, пастирською роботою, освітою, добротністю. До них належать єзуїти, піари.

Рефекторій – трапезна.

Римо-католицька духовна колегія – вищий дорадчий орган при митрополиті Римо-католицької церкви утворений у 1801 р. указом Олександра I. На чолі був митрополит, а входили єпископ прелат-інфулант, 6 прелатів від дієцезій, прокуратор, 2 секретаря, перекладач, екзекутор, 7 юнкерів. До функцій входив збір та реєстрація свідчень про всі католицькі храми, монастирі, школи та інше майно, будівництво і ремонт, розгляд справ кандидатів на вступ до монастиря, контроль за видатками.

Розарій – широко розповсюджена молитовна практика, що включала у себе усні молитви та молитовні роздуми над подіями життя Ісуса Христа і

Діви Марії. Як правило, молитви читали з використанням вервечок з 59 намистидами, які служили для підрахунку молитов.

Рукопокладення – обряд таїнства свячення, за посередництвом рукопокладення відбувалось висвячення кандидата в одну з трьох ступеней свячення: диякон, пресвітер, єпископ.

Санктуарій – місце перебування чудотворної реліквії або ікони.

Сповідник – чернець-пресвітер, що приймає сповідь.

Статути чернечі – монаші правила, зібрання основних положень, яким підпорядковувалось життя ченців у чернечих орденах або конгрегаціях.

Фільварок — комплекс земельних угідь, на яких церковні та світські власники вели власне господарство, використовуючи працю залежних селян; господарський двір, садибу власника маєтку.

Фундатор — засновник церковної установи, який забезпечував її фондом.

Фундація — жертвування або надання маєтку чи грошових сум при заснуванні церковної установи (костелу, монастиря тощо); заснування монастиря, костелу тощо.

Фонд — сукупність грошових засобів і маєтків, які забезпечували утримання церковної установи.

Чинш — грошовий оброк.

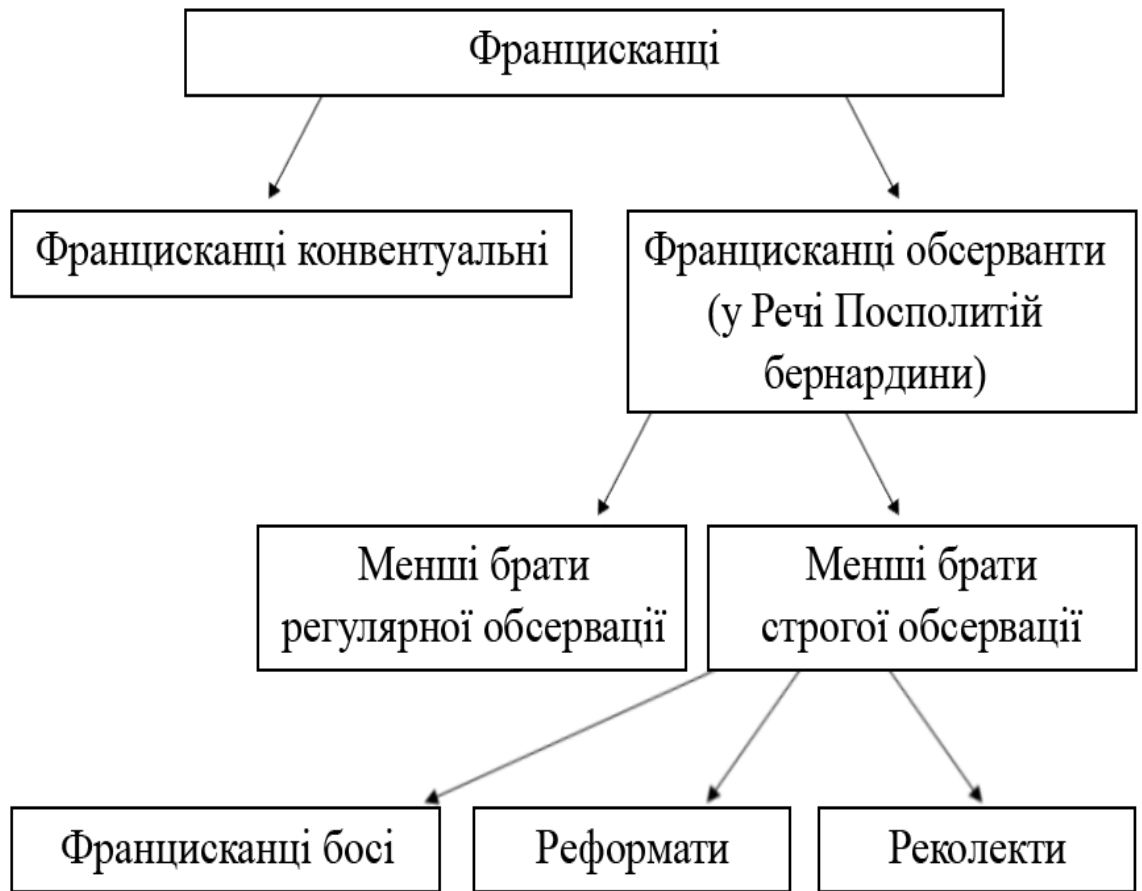
Додаток Б.

Інститути присвяченого Богу Життя [241, кол. 289]

Додаток В.

Францисканська родина орденів [300, кол. 1875-1877]

Додаток Г.

Римо-католицькі монастирі у Луцько-Житомирській дієцезії в кін.

XVIII ст.

№	Населений пункт	Орден, згромадження	Повіт
1	Затурці	Августинці	Володимир-Волинський повіт
2	Радзехів	Августинці	Володимир-Волинський повіт
3	Кодня	Августинці	Житомирський повіт
4	Чуднів	Бернардини	Житомирський повіт
5	Дубно	Бернардини	Дубенський повіт
6	Кустинь	Бернардини	Рівненський повіт
7	Луцьк	Бернардини	Луцький повіт
8	Варковичі	Бернардини	Дубенський повіт
9	Заслав	Бернардини	Заславський повіт
10	Житомир	Бернардини	Житомирський повіт
11	Янівка	Бернардини	Ковельський повіт
12	Луцьк	Боніфратри	Луцький повіт
13	Яловичі	Домініканці	Дубенський повіт
14	Камінь-Каширський	Домініканці	Ковельський повіт
15	Луцьк	Домініканці	Луцький повіт
16	Невирків	Домініканці	Острозький повіт
17	Володимир- Волинський	Домініканці	Володимир-Волинський повіт
18	Козин	Домініканці	Дубенський повіт
19	Старокостянтинів	Домініканці	Старокостянтинівський повіт
20	Любар	Домініканці	Новоград-Волинський повіт
21	Овруч	Домініканці	Овруцький повіт
22	Заслав	Домініканці	Заславський повіт
23	Кульчини	Домініканці	Старокостянтинівський повіт
24	Чорторийськ	Домініканці	Луцький повіт
25	Торговиця	Домініканці	Дубенський повіт
26	Межиріч Острозький	Францисканці	Острозький повіт

27	Корець	Францисканці	Новоград-Волинський повіт
28	Кременець	Францисканці	Кременецький повіт
29	Івниця	Францисканці	Житомирський повіт
30	Шумськ	Францисканці	Кременецький повіт
31	Дружкопіль	Францисканці	Володимир-Волинський повіт
32	Острог	Капуцини	Острозький повіт
33	Устилуг	Капуцини	Володимир-Волинський повіт
34	Володимир-Волинський	Капуцини	Володимир-Волинський повіт
35	Старокостянтинів	Капуцини	
36	Бердичів	Кармеліти босі	Житомирський повіт
37	Аннопіль	Кармеліти давніх обрядів	Острозький повіт
38	Дорогостаї	Кармеліти давніх обрядів	Дубенський повіт
38	Городище	Кармеліти давніх обрядів	Кременецький повіт
40	Вишнівець	Кармеліти босі	Кременецький повіт
41	Киселин	Кармеліти давніх обрядів	Володимир-Волинський повіт
42	Лабунь	Кармеліти давніх обрядів	Заславський повіт
43	Луцьк	Кармеліти давніх обрядів	Луцький повіт
44	Несвіш	Кармеліти давніх обрядів	Луцький повіт
45	Острог	Кармеліти давніх обрядів	Острозький повіт
46	Топорища	Кармеліти давніх обрядів	Житомирський повіт
47	Ушомир	Кармеліти давніх обрядів	Житомирський повіт
48	Олевськ	Кармеліти давніх обрядів	Овруцький повіт
49	Берездов	Маріани	Новоград-Волинський повіт
50	Дубровиця	Піари	Рівненський повіт
51	Межиріч Корецький	Піари	Новоград- Волинський повіт

52	Дедеркали	Реформати	Кременецький повіт
53	Кременець	Реформати	Кременецький повіт
54	Берестечко	Тринітарії	Дубенський повіт
55	Луцьк	Тринітарії	Луцький повіт
56	Теофіполь	Тринітарії	Старокостянтинівський повіт
57	Кременець	Тринітарії	Кременецький повіт
58	Шумбар	Тринітарії	Кременецький повіт
59	Дубно	Кармелітки	Дубенський повіт
60	Дубно	Бригітки	Дубенський повіт
61	Луцьк	Бригітки	Луцький повіт
62	Луцьк	Шарітки	Луцький повіт
63	Житомир	Шарітки	Житомирський повіт

Додаток Д.

Фундації римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії [Складено за: 29; 74; 23; 21; 17; 93; 20; 19; 15; 25; 27; 14; 16; 26; 22; 333; 334; 335; 286]

Орден	Населений пункт	Рік фундації	Фундатор
Августинці	Затурці	1620	Ян Лядоховський
Августинці	Радзехів	1753	Войцех Ростковський
Августинці	Кодня	1820	?
Бернардини	Чуднів	?	?
Бернардини	Дубно	поч. XVII ст.	Князі Острозькі
Бернардини	Кустинь	1732	Казімеж Стецький
Бернардини	Луцьк	1643	Агнешка Станішевська
Бернардини	Варковичі	1729	Якуб і Марія Ледуховські
Бернардини	Заслав	1602	Януш Заславський
Бернардини	Житомир	1724	Самуель Ян Ожга
Бернардини	Янівка	1630	Миколай і Кристина малінські
Боніфратри	Луцьк	1647	Балтазар Тишка
Домініканці	Яловичі	1658	Самуель Долмат Ісаковський
Домініканці	Камінь-Каширський	1637	Александр-Адам Сангушко
Домініканці	Луцьк	1393	Владислав Ягайло
Домініканці	Невирків	1698	Миколай та Анастасія Рокшитські
Домініканці	Володимир-Волинський	кін. XIV ст.	князь Вітовт
Домініканці	Козин	поч. XVIII ст.	Олександр Домінік та Михайло Тарновські
Домініканці	Старокостянтинів	1611	Януш Острозький
Домініканці	Ляхівці	1612	брати Сенюти
Домініканці	Любар	1630	Станіслав Любомирський

Домініканці	Овруч	1628	Лукаш Вітовський
Домініканці	Кульчини	1754	Софія з Краслинських Любомирський
Домініканці	Чорторийськ	1648	Іоан Пац
Домініканці	Торговиця	1674	Станіслав Казимир Белявський
Францисканці	Межиріч Острозький	1612	Януш Острозький
Францисканці	Корець	1620	Ян Кароль князь Корецький
Францисканці	Кременець	1608	Князі Вишнівецькі та Збараські
Францисканці	Івниця		
Францисканці	Шумськ	1656	Станіслав Малінський
Францисканці	Дружкопіль	1692	Станіслав Дружкевич
Капуцини	Острог	1750	Станіслав Любковський, Канут Фелікс Малінський
Капуцини	Устилуг	?	?
Капуцини	Володимир- Волинський	1752	?
Капуцини	Старокостянтинів	1754	Януш Сангушко
Кармеліти босі	Бердичів	1634	Януш Тишкевич
Кармеліти давніх обрядів	Аннопіль	1752	Станіслав Вінцентій Яблоновський
Кармеліти давніх обрядів	Дорогостаї	1666	Констанція Сапега
Кармеліти давніх обрядів	Городище	1651	Ян Погрошевський
Кармеліти босі	Вишнівець	1645	Ярема Вишневецький
Кармеліти давніх обрядів	Киселин	1691	Абраам Глуховський
Кармеліти давніх обрядів	Лабунь	1745	Йозеф Любомирський
Кармеліти давніх обрядів	Луцьк	739	Костянтин Антоній Хармес
Кармеліти давніх обрядів	Острог	1645	Владислав Домінік Заславський
Кармеліти давніх обрядів	Топорища	1785	Текля з Немировичів
Кармеліти давніх обрядів	Ушомир	1767	Антоній з Богушів

Кармеліти давніх обрядів	Олевськ	1669	Йозеф Кароль Немирич
Маріани	Берездов	1747	Князі Яблонські
Піари	Дубровиця	1684	Ян Кароль Дольський
Піари	Межиріч Корецький	1702	Єжи Любомирський
Піари	Любешів	1686	Ян Кароль Дольський
Реформати	Дедеркали	1749	Міхал Горацій Прейс
Реформати	Кременець	1760	Станіслав Потоцький
Тринітарії	Берестечко	1690	Томаш Крачевський
Тринітарії	Луцьк	1717	Павел Майковський
Тринітарії	Тефіполь	1746	Т. Яблоновська
Тринітарії	Кременець	1762	Родина Джевецьких та Блендовських
Тринітарії	Шумбар	1727	Родина Блендовських
Кармелітки	Дубно	1688	Тефіла Любомирська
Бригітки	Дубно	1660, 1668	Анастасія Чернецька, Тефіла Заславська
Бригітки	Луцьк	1635	Владислав IV Ваза
Шаритки	Луцьк	1829	єпископ. Каспер Цецішевський
Шаритки	Житомир	?	?

Додаток Е.

**Парафії римо-католицьких монастирів Волинської губернії, що
підлягали скасуванню у 1832 р. [141, арк. I, II, 114]**

№	Повіт	Населений пункт, у якому знаходиться монастир	Орден	Кількість парафіян
1	Житомирський	Івниця	францисканці	537
2		Топорища	кармеліти	1667
3		Ушомир	кармеліти	1389
4		Кодня	августинці	55
5	Овруцький	Олевськ	кармеліти	753
6		Берездов	маріани	1080
7	Дубеньський	Аннопіль	кармеліти	1205
8		Невирків	домініканці	711
9		Дорогостаї	кармеліти	336
10		Берестечко	тринітарії	1240
11		Торговиця	домініканці	712
12		Козин	домініканці	548
13	Луцький	Чорторійськ	домініканці	344
14	Володимирський	Камінь-Каширський	домініканці	634
15		Дружкопіль	францисканці	1057
16		Затурці	августинці	411
17		Киселин	кармеліти	950
18		Устилуг	капуцини	840
19	Кременецький	Кременець	Францисканці	3424
20		Новошишнівець	Босі кармеліти	942

2 1		Шумськ	Францисканц і	2277
2 2		Шумбар	тринітарії	444
2 3	Старокостянтинівськи й	Старокостянтині в	домініканці	2257
2 4		Теофіполь	тринітарії	1598
2 5		Кульчини	домініканці	142
2 6	Заславський	Лабунь	кармеліти	1501
2 7		Городниця	кармеліти	1875
	Разом			28929

Додаток Є.

Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії на початку ХІХ ст. які утримували школи [Складено за: 149; 74; 21; 17; 19; 25; 27; 26; 13; 286]

№	Населений пункт, в якому знаходився монастир	Орден, згромадження	Рік	Кількість учнів	Кількість класів	Вчителі	Бібліотека
1	Берездов	маріани	1807	16	1	?	?
2	Аннопіль	кармеліти древніх правил	1807	50	1	Ян Камінський	?
3	Дубровиця	піари	1807	74	4	Александр Коздаковський, Міхал Маркевич, Матеуш Маокевич, Мацей Купіч	2087 книг*
4	Овруч	домініканці	1807	5	1	-	У 1815 р. 80 книг** *
5	Старокостянтинів	домініканці	1807	26	1	Йозеф Подоновський	?
6	Камінь-Каширський	домініканці	1800	16	1	Ян Глоговський	У 1796 р. 135 книг**
7	Дубно	кармелітки	1817	7	1	Єфросинія Кульковська	?
8	Дубно	кармелітки	1818	6	1	Єфросинія Кульковська	?

9	Луцьк	тринітарії	1799	12	3	Миколай Гляшевич	2177 книг
1 0	Луцьк	тринітарії	1816	6	1	Пьотр Яворський	2578 книг
1 1	Берестечко	тринітарії	1799	59	4	?	1623 книги
1 2	Берестечко	тринітарії	1816	30	?	?	1515
1 3	Затурці	августинці	1817	6	1	?	138 книг
1 4	Межиріч Острозький	франциска нці	1819	6	1	Пьотр Салтан	323 книг
1 5	Межиріч Острозький	франциска нці	1804	7	1	Павел Мрочко	390 книг

Додаток Ж.

**Відомості про вчителів шкіл при деяких римо-католицьких
монастирях**

Відомості про учителів Бердичівської повітової школи у 1806 р.

[Складено за: 183, арк. 54. зв.–55]

Ім'я та прізвище	Вік (рок и)	Звідки походить	Духовна чи світська особа	Де вчився	Скільки років працює у Бердичівській школі
Аджей Корсин Бардецький	62	Волинська губернія	Провінціал ордену кармелітів	У Житомирі	10
Гжегож Веневіч	30	Київська губернія	Чернець	У Каневі	1
Бенедикт Пухальський	29	Подільська губернія	Чернець	У Кам'янці-Подільському	1
Ян Непомуцен Романський	25	Волинська губернія	Чернець	У Кременці	1
Шимон Скібінський	32	Галичина	Світська особа	У Барі	1
Фелікс Новосельський	22	Східна Галичина	Світська особа	У Перемишлі, закінчив Львівську академію	2
Вавжинець Вороніч	31	Волинська губернія	Світська особа	У кадетському корпусі в Варшаві	2
Теодор Дятелович	22	Київська губернія	Світська особа	У Вінниці	1
Юзеф Козловський	25	Познанське	Світська особа	У Вільні на інженера	1

		воєводств о			
Гжегож Вітковський	30	Ленчицьк е воєводств о	Світська особа	У Пьотркові і Варшаві, закінчив Житомирськ у семінарію	5
Якоб Блотневськи й („з колишніх єзуїтів”)	52	„Польськ а Україна”	Світська особа	У Кам'янці- Подільсько му, Ярославі, Вінниці, Житомирі і Луцьку	8
Домінік Рудницький	25	Київська губернія	Світська особа	У Вінниці	1

Відомості про учителів Бердичівської повітової школи у 1808 р.

[Складено за: 183, арк. 15. зв.–16]

Ім'я та прізвище	Вік (рок и)	Звідки походит ь	Сімейн ий стан	Освіта	Посада	Скільк и років працю є у Берди чів- ській школі
Ян Любичанков ський	32	Поділля	Не одру- жений	Старогрод ська під окружна школа і Вінницька окружна школа	Префект , учитель фізики і російськ ої мови	5
Готфрід Корсак	34	Білорус ь	Одруже ний	Учився у Полоцьку, закінчив Московсь кий	Учитель риторик и, моральн ої науки,	6

				університе т	російськ ої і француз ької мов та хімії	
Гаріель Вітковський	33	Велика Польща (Ленчиц ьке воєводс тво)	Не одру- жений	Варшавсь ка школа отців- піярів	Учитель математ ики	2
Якоб Блотневськи й („з колишніх єзуїтів”)	55	„Польсь ка Україна ”	Одруже ний	Учився в Кам'янці- Подільськ ому, Ярославі, Вінниці, Житомирі і Луцьку	Учитель другого класу, латинськ ої мови і моральн ої науки	10
Домінік Рудницький	28	Київськ а губернія	Не одру- жений	Вінницька школа	Учитель першого класу, латинськ ої ф француз ької мов	3
Міхал Жарлінський	41	Галичин а	Одруже ний	Учився в Перемишл і, закінчив університе т у Буді (Угорщин а)	Учитель давньої історії, географі ї, француз ької та польсько ї мов	5
Фаустин Буковський	26	Галичин а	Не одру- жений	Учився в Бучачі та Збаражі, закінчив Львівськи й університе т	Учитель першого класу німецько ї мови і другокла сн у француз	1

					ької мови	
Юзеф Зем'янський	35	„Польська Україна”	Неодружений	Учився у художника Ернста у Варшаві	Учитель малюнку	1

Учителі Дубровицької школи отців-піярів у 1808 р.[338, с. 289-291]

№ п/п	Ім'я та прізвище	Які предмети викладав	Скільки років працював учителем	Оцінка візитатором праці учителя
1.	Кс. Мацей Купщ	Фізика	17	„Заслуговує на похвалу”.
2.	Кс. Міхал Маркович	Математика (алгебра, геометрія)	8	Учителю слід звертати більше уваги на розвиток мислення учнів, а не тільки розвивати їхню пам'ять.
3.	Кс. Матеуш Маркевич	Риторика і література	4	Учителю слід звертати більше уваги на розвиток мислення учнів, а не тільки розвивати їхню пам'ять.
4.	Кс. Тадеуш Косіловський	Учитель другого класу	1	Може працювати учителем.
5.	Ус. Олександр Козлаковський	Учитель першого класу	1	Може працювати учителем.
6.	Ян Гонзаль	Французька мова	?	Учні мають слабкі знання з французької мови, тому керівництву школи слід подумати про зміну учителя.

7.	Кароль Гонзаль	Німецька мова	?	Слід проявляти більше старанності, працюючи з учнями.
----	----------------	------------------	---	---

Додаток К.

Кількість книг у деяких монастирських бібліотеках Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – на початку XIX ст. [Скалдено за: 29; 74; 23; 21; 17; 93; 20; 19; 15; 25; 27; 14; 16; 26; 22]

Орден	Населений пункт	Відомості року	Кількість книг у бібліотеці
августинці	Затурці	1817	138
августинці	Радзехів	1817	190
бернардини	Яловичі	1807	829
Кармеліти древніх правил	Дорогостаї	1817	117
піари	Дубровиця	1818	2087
реформати	Дедеркали	1818	1009
тринітарії	Луцьк	1799	2177
тринітарії	Луцьк	1816	2578
тринітарії	Луцьк	1819	2368
тринітарії	Шумбар	1799	19
тринітарії	Берестечко	1799	1623
тринітарії	Берестечко	1816	1515
Францисканці	Межиріч Острозький	1804	390
Францисканці	Межиріч Острозький	1819	323
Францисканці	Кременець	1816	330

Додаток Л.

**Книгозбірня Луцького тринітарського монастиря у 1799, 1816,
1819 роках [74, арк. 11–56; 19, арк. 8, 22, без панігнації].**

№	Тематичний розділ	Кількість творів	Кількість томів	
		1799 р.	1816 р.	1819 р.
1	Святе письмо	10	28	16
2	Коментарі до Святого Письма	4	35	33
3	Твори Святих Отців	26	71	79
4	Схоластична теологія	28	58	64
5	Догматична теологія	56	197	210
6	Моральна теологія	156	129	142
7	Церковне право	43	81	77
8	Цивільне право	24	57	57
9	Церковна історія	58	165	169
10	Світська історія	153	133	138
11	Твори з математики	12	21	21
12	Твори з медицини	31	48	46
13	Книги для нижчих шкіл	20	-	-
14	Книги для богослужінь	39	-	57
15	Книги різними мовами	252	190	-
16	Книги “політичні”	94	171	153
17	Риторика	104	35	125
18	Поезія	36	-	54
19	Книги “мілітарні”	5	7	5
20	Книги економічні	3	7	7
21	Книги авторства членів ордену	65	118	59
22	Заборонені книги	12	15	14
23	Книги для хора	12	-	-
24	Книги з архітектури	4	7	7
25	Проповіді польською мовою	-	189	185
26	Проповіді на латині	-	98	98
27	Аскетичні твори	-	286	307
28	Філософія	-	189	184
29	Географія	-	20	-
30	“Rubricistarum”	-	16	8
31	Доктринальні книги	-	33	30

32	“Devotinis”	-	74	-
33	Рукописи	-	100	-
34	Історична географія	-	-	23
	Разом	1247	2578	2368

Додаток М.

**Монастирі, що підлягали скасуванню у Волинській губернії у
1832 р. та кількість ченців у них [141, арк. I, II, 114].**

Повіт	Населений пункт, у якому знаходився монастир	Монастир	Кількість ченців та новіціїв
Володимир- Волинський	Володимир-Волинський	капуцинський	4
	Дружкопіль	францисканський	3
	Затурці	августиніанський	8
	Киселин	кармелітський	3
	Радзехів	августиніанський	3
	Устилуг	францисканський	6
Дубенський	Берестечко	тринітарський	7
	Варковичі	бернардинський	8
	Дорогостаї	кармелітський	4
	Козин	домініканський	2
	Торговиця	домініканський	3
Житомирськ ий	Івниця	францисканський	3
	Кодня	августиніанський	3
	Топорища	кармелітський	3
	Ушомир	кармелітський	2
	Чуднів	бернардинський	7
Заславський	Городниця	кармелітський	11
	Лабунь	кармелітський	4
Ковельський	Камінь-Каширський	домініканський	5
	Яновичі	бернардинський	4
Кременецьки й	Кременець	францисканський	6
	Новий Вишнівець	кармелітський	13
	Шумськ	францисканський	3
	Шумбар	тринітарський	4
Луцький	Чорторійськ	домініканський	5
Новоград- Волинський	Берездів	маріанський	5
	Корець	францисканський	3
Овруцький	Олевськ	кармелітський	5
Острозький	Аннопіль	кармелітський	4
	Острог	капуцинський	7
Рівненський	Кустинь	бернардинський	5

	Невирків	домініканський	3
Старокостян тинівський	Кульчини	домініканський	2
	Старокостянтинів	домініканський	5
	Тофіпіль	тринітарський	5

ДОДАТОК Н.

**Бернардини, які підлягали переведенню із скасованих
монастирів в інші діючі у 1832 р. [141, арк. 146, 562].**

Звідки перевели	ім`я та прізвище	вік	Куди перевели
Яловичі	Кіст Янкевич	41	Луцьк
	Мелітан Адамович	29	У парафію
	Маріан Лабендський	52	Дубно
	Віктор Криконтович	69	Дубно
	Александр Малиновський	39	Луцьк
	Домінік Фронцкевич	30	Дубно
Варковичі	Євгеній Рубаневич	33	Дубно
	Фаористин Таргонецький	33	Дубно
	Модест Вронський	75	Дубно
	Луцій Вишневецький	42	Дубно
	Зенон Кильчевський	31	Дубно
	Іоан Войткевич	48	Дубно
	Слімфоріон Хмелевський	60	Дубно
	Костан Станкевич	?	Дубно
Кустинь	Віталій Верозимський	42	Дубно
	Ієронім федорович	42	Дубно
	Марцін Грушецький	56	Луцьк
	Антон Клюк	31	Луцьк
	Франц Балковський	71	Житомир
	Людовік Кельчевський	40	Луцьк
	Фелікс Вроблевський	41	Дубно
Чуднів	Ілля Миконович	46	Дубно
	Фелікс Коркуць	60	Дубно
	Кондрад Доманський	45	Луцьк
	Глицин Антонович	32	Заслав
	Ієронім Александрович	38	Житомир
	Селеван Герковський	54	Заслав
	Іоан Янушкевич	57	Житомир
	Рамуальд Чеперковський	41	Житомир

Додаток П.

**Використання будівель скасованих римо-католицьких
монастирів Луцько-Житомирської дієцезії**

Орден	Населений пункт	Рік закриття	Доля будівель
Августинці	Затурці	1832	Костел предано Православній Церкві
Августинці	Радзехів	1832	Костел предано Православній Церкві
Августинці	Кодня	1832	?
Бернардини	Чуднів	1832	?
Бернардини	Дубно	50-і рр.ХІХ ст.	Костел предано Православній Церкві
Бернардини	Кустинь	1832	Костел предано Православній Церкві, монастир знищено
Бернардини	Луцьк	1853	Костел предано Православній Церкві, у монастирі влаштовано в'язницю, згодом міський уряд, російську гімназію, уряд воєводський
Бернардини	Варковичі	1832	Костел предано Православній Церкві, монастир знищено
Бернардини	Заслав	перша чверть ХХ ст.	?
Бернардини	Житомир	?	?
Бернардини	Янівка	1832	Костел предано Православній Церкві, монастир зруйновано
Боніфратри	Луцьк	1842	Зруйновано костел і монастир
Домініканці	Яловичі	1850	?
Домініканці	Камінь- Каширський	1832	?
Домініканці	Луцьк	1853 (1850)	Костел зруйновано, в монастирських будівлях

			влаштовано російське військове управління
Домініканці	Невирків	1832	Костел лишився парафіяльним
Домініканці	Володимир- Волинський	1850	Костел зруйновано, у приміщеннях монастиря повітовий російський уряд, згодом польський
Домініканці	Козин	1832	Костел предано Православній Церкві
Домініканці	Старокостянтинів	1832	Костел предано Православній Церкві
Домініканці	Ляховичі	1857	?
Домініканці	Любар	1864	?
Домініканці	Овруч	1831	?
Домініканці	Кульчини	1832	Костел предано Православній Церкві
Домініканці	Чорторийськ	1832	Костел предано Православній Церкві, монастир знищено
Домініканці	Торговиця	1832	Зруйновано монастир, костел передано православному духовенству
Францисканці	Межиріч Острозький	1866	Костел предано Православній Церкві
Францисканці	Корець	1832	З 1869 р. Жіночий православний монастир
Францисканці	Кременець	1832	Костел предано Православній Церкві
Францисканці	Івниця	1832	?
Францисканці	Шумськ	1832	Костел предано Православній Церкві
Францисканці	Дружкопіль	1832	Костел предано Православній Церкві
Капуцини	Острог	1832	Братська школа
Капуцини	Устилуг	1832	Костел предано Православній Церкві
Капуцини	Володимир- Волинський	1832	Каплиці і монастирські будівлі знищено
Капуцини	Старокостянтинів	1887	?
Кармеліти босі	Бердичів	1866	?

Кармеліти давніх обрядів	Аннопіль	1832	Знищено
Кармеліти давніх обрядів	Дорогостаї	1832	Костел предано Православній Церкві
Кармеліти давніх обрядів	Городище	1832	?
Кармеліти босі	Вишнівець	1832	Костел предано Православній Церкві
Кармеліти давніх обрядів	Киселин	1832	Перетворено на парафіяльний костел
Кармеліти давніх обрядів	Лабунь	1832	?
Кармеліти давніх обрядів	Луцьк	1845	Згорів
Кармеліти давніх обрядів	Острог	?	?
Кармеліти давніх обрядів	Топорища	1832	Костел предано Православній Церкві
Кармеліти давніх обрядів	Ушомир	1832	Костел предано Православній Церкві
Кармеліти давніх обрядів	Олевськ	1832	?
Маріани	Берездов	1832	Знищено
Піари	Дубровиця	1831	Костел лишився парафіяльним, монастир знищено
Піари	Межиріч Корецький	1843	Костел лишився парафіяльним
Піари	Любешів	1834	?
Реформати	Дедеркали	1891	Костел предано Православній Церкві, у приміщеннях монастиря розташовано російську гімназію
Реформати	Кременець	поч. ХІХ ст.	?
Тринітарії	Берестечко	1832	Костел лишився парафіяльним
Тринітарії	Луцьк	1850	1869 р. Костел зруйновано, у приміщеннях монастиря знаходилась в'язниця

			для учасників повстання 1863 – 1864 рр., згодом Окружний суд
Тринітарії	Теофіполь	1832	?
Тринітарії	Кременець	1791	?
Тринітарії	Шумбар	1832	Костел лишився парафіяльним
Кармелітки	Дубно	1890	?
Бригітки	Дубно	1884	?
Бригітки	Луцьк	1887 (1878)	В'язниця
Шарітки	Луцьк	1863	Будинок лишився римо- католицькому капітулу
Шарітки	Житомир	1865	?

Додаток Р.

Особовий склад римо-католицьких монастирів у кінці XVIII – першій половині XIX ст. [Складено за: 161; 30; 31; 162; 23; 17; 15; 25; 27; 28; 74; 118; 333; 339; 340; 341; 342; 335].

**АВГУСТИНЦІ
КОДНЯ 1829 р.**

1. Павел Мефс Пріор
2. Ніколай Явдрович
3. Матеуш Макович
4. Ямпліціан Даукша
5. Сильвестр Жуковський
6. Станіслав Харавський
7. Томаш Макович
8. Доніцій Данович
9. Бонавентура Станкевич

**Затурці
1817 р.**

1. Фульгеній Ромашкевич
2. Людовік Кодзевич
3. Леонард Вишневський
4. Домінік Завадський
5. Вацлав Буткевич

1829 р.

1. Ієронім Вісконт
2. Матей Майсевич
3. Калитан Обський
4. Леандр Віжнівський
5. Домінік Завадський

6. Ципіан Чиревський

Радзехів

1817 р.

1. Фердинанд Фодушко

2. Бонеллі Захашевич

3. Патрисій Венцевич

1829 р.

1. Фердинанд Талейко Пріор

2. Фульгенті Ромаскевич

3. Симон Бродовський

4. Алоїджи Кіборле

5. Цезарі Вускевич

БЕРНАРДИНИ

Янівка 1807 р.

1. Юліан Картман

2. Ян Непомуцен Куликовський

3. Юзеф Герушевський

4. Федор Станкевич

5. Фіделіс Люблінський

6. Антоній Цибульський

Ченці бернардинських монастирів (з датою смерті)

Заслав

1. Баймановський Раймунд 1822 р. 17 грудня

2. Бальцевич Доміньцян, 1865 р. 6 лютого

3. Брацевич Ян, 1866 р. 31 січня

4. Бенецький Марцін, 1840 р. 3 лютого

5. Боровський Езехіел 1811 р. 25 вересня

6. Центелевич Габріел, 1836 р. 27 червня

7. Цинклевич Фелікс, 1815 р. 31 грудня

8. Чарковський Сильван, 1839 р. 3 травня
9. Чурковський Францішек, 1840 р. 26 травня
10. Добковольський Еutihіуш, 1809 р. 9 серпня
11. Ейтутович Ян Хризостом, 1845 р. 1 жовтня
12. Федорович Гуголін, 1853 р. 7 грудня
13. Галушкевич Віатор, 1857 р. 17 листопада
14. Годзішевський Паулін, 1827 р. 23 листопада
15. Губультовський Криспін, 1835 р. 12 серпня
16. Єзерський Станіслав, 1838 р. 3 січня
17. Каргхі Гіполит, 1831 р. 23 січня
18. Конколович Норберт, 1836 р. 6 вересня
19. Котлярський Кондид, 1837 р. 3 вересня
20. Крисинський Фруменціуш, 1823 р. 3 грудня
21. Курочинський Юліан, 1855 р. 27 травня
22. Маковський Урбан, 1819 р. 3 липня
23. Маркевич Аполінарій, 1825 р. 31 січня
24. Монюшко Александер, 1860 р. 5 грудня
25. Мужичський Діонізій, 1869 р. 1 квітня
26. Маркевич Якуб, 1836 р. 14 березня
27. Нармонт Віктор, 1869 р. 23 квітня
28. Оварський Францішек Салезі, 1820 р. 15 червня
29. Павловський Мацей, 1811 р. 24 грудня
30. Петрашко Марцін, 1817 р. 12 вересня
31. Раковський Касьян, 1850 р. 5 лютого
32. Размусевич Симфоріан, 1815 р. 1 вересня
33. Ромашкевич Євстахій, 1846 р. 26 січня
34. Сервацький Віталіс, 1809 р. 23 серпня
35. Сокульський Теренціуш, 1814 р. 4 січня
36. Шападковський Волузян, 1861 р. 22 квітня

37. Шиманський Салутаріс, 1827 р. 10 березня
38. Шапаковський Францішек, 1861 р. 7 жовтня
39. Вашток Леон, 1878 р. 7 жовтня
40. Вендзягольський Каміл, 1853 р. 28 листопада
41. Вишневський Луцьбуш, 1839 р. 4 лютого
42. Урбанович Касьян, 1869 р. 4 лютого

Луцьк

1. Амброжевич Теодор, 1823 р. 11 лютого
2. Бишковський Станіслав, 1837 р. 31 липня
3. Бурштинович Паулін, 1815 р. 22 січня
4. Доленга Ігнацій, 1846 р. 13 грудня
5. Грушецький Марцін, 1836 р. 27 грудня
6. Гетмінович Францішек, 1848 р. 30 серпня
7. Гіжинський Леопольд, 1810 р. 26 липня
8. Єндрейовський Славатор, 1800 р. 17 січня
9. Карвіцький Міхал, 1831 р. 26 червня
10. Клюк Антоній, 1867 р. 13 липня
11. Пьотровський Паулін, 1817 р. 29 січня
12. Радомиський Йозеф, 1822 р. 18 листопада
13. Вайнер Ян 1851, р. 18 травня

ДОМІНІКАНЦІ

Луцьк 1839 р.

1. о. Якуб Кондзерський – пріор
2. о. Томаш Дашкевич
3. о. Бонавентура Шульц
4. о. Пій Острошкевич – підпріор
5. о. Якуб Поліковський – регенс
6. о. Клименс Сідлецький – регенс

7. о. Францішек Боровський
8. о. Кирил Йогавковський
9. Алан Івановський – промотор розарію
10. о. Ципріан Сказвміровський – бібліотекар
11. о. Гундислав Шлдовський
12. о. Гжегож Петкевич
13. Анзельм Вітановський – синдик
14. Гундислав Малецький
15. Марцін Росович
16. Стефан Гошчмінський
17. Філіп Левицький професор музики
18. Станіслав Гердойн
19. Пьотр Лесевицький
20. Вінцентій Станкевич
21. Домінік Гротуз
22. Августин Жуковський
23. Віктор Мошинський
24. Квірін Данилевич
25. Елект Поплавський
26. Гервази Полужинський
27. Вінцентій Пермін
28. Йозеф Цвірко

З них поза конвентом займалися душпастирством 12 осіб

На студіях теологічних:

1. о. Боніфаций Галевський
2. о. Гедеон Кревський
3. о. Альберт Валіцький
4. Диякон Вінцентій Будревич

5. Диякон Бенедикт Здзстовецький
6. Субдиякон Амброзій Нагуєвський
7. Клірик Марек Залевський

Особовий склад монастиря домініканів у Луцьку 1841 р.

1. Гундислав Останкевич – пріор
2. Томаш Дашкевич
3. Бонавентура Шульц
4. Августин Лушкевич – підпріор
5. Якуб Поліковський
6. Ципріан Сказіміровський
7. Ангел Відгінт
8. Стефан Костинський
9. Боніфацій Галевський
10. Маієр Плоховський
11. Станіслав Гердойн
12. Філіп Левицький
13. Макарій Балковський
14. Гжегож Петкевич
15. Гундислав Малецький
16. Марцін Ростович
17. Домінік Зелінський
18. Костан Юстицький
19. Квірін Данилевич
20. Вінцентій Станкевич
21. Вінцентій Ясинський
22. Вінцентій Пірмін
23. Раймунд Рожевський
24. Шимон Висоцький – диякон

25. Марек Залецький – клірик

Особовий склад домініканського монастиря в Яловичах

1839 рік.

1. о. Рох Мисловський – колишній провінціал, пріор
2. о. Якуб Косинський – теж був провінціалом
3. о. Рох Кранський
4. о. Маріан Кулеша
5. о. Пьотр Дрейс – вікарій в Золочівці
6. о. Миколай Галінський – адміністратор костела в Невиркові
7. о. Себастьян Вартецький
8. о. Людовік Васюкевич
9. о. Каспар Коженювський – вікарій в Невиркові
10. о. Ідзі Горбачевський – вікарій в Берестечку
11. о. Пьотр Пілевич – адміністратор костелу в Торговиці
12. о. Кароль Мархілевич – вікарій в Торговиці
13. о. Макарій Балковський – капелан в Городищах

1841 р.

1. о. Донат Олсейко – пріор
2. о. Рох Кринський
3. о. Марян Кулеша
4. о. Себастьян Вартецький – промотор розарію
5. о. Людовік Васютинський – проповідник
6. о. Ксаверій Шибінський
7. о. Герваж Павлушенський – проповідник
8. о. Ідзі Горбачевський – вікарій в Берестечку
9. о. Анзельм Вітановський – віарій в Млинові
10. о. Вінцентій Будревич – Вікарій в Торговиці

У 1849 р. в монастирі було 9 осіб

**Список ченців Кміньк-Каширського домініканського монастиря у
1806 р.**

1. о. Беатус Мілановський
2. о. Пьотр Ценятський
3. о. Теофіл Стонка
4. о. Бонавентура Заянковський
5. о. Миколай Вербицький
6. брат Роман Кухарський
7. брат Рафал Яблецький
8. брат Гієрважи Гвоздович
9. брат Інокентій Бояновський
10. брат Беатуш Паянкевич
11. брат (...) Йозеф

КАРМЕЛІТИ

Дорогостаї 1817 р.

1. Вінцентій Мединський
2. Пій Шавірський
3. Яцек Гурський

КАРМЕЛІТКИ

**Список черниць Дубенського монастиря сестер кармеліток
(візитації за 1817 і 1818 рр.)**

1. Маріанна Шушчевич
2. Анна Добринська
3. Антоніна Горчинська

4. Арханела Чизевська
5. Вікторія Прибушевська
6. Маріанна Рушковська
7. Домініка Оренцька
8. Ангелла Цешельська
9. Ельжбета Островська
10. Єфросинія Куліковська
11. Клементина Ільницька
12. Магдалена Петрушовська – Конверська
13. Непомуцена Янішевська
14. Слонобота Янішевська
15. Йоанна (...)

ШАРИ

Дубровиця 1818 р.

1. Марцій Купіч
2. Павел Хлебовський
3. Йонаш Корева
4. Йонаш Транцовський
5. Йозеф Бартошович
6. Йозеф Запотський
7. Антоній Кошаковський
8. Людвік Єзикович
9. Мнуцій Бродовський
10. Каласантій Адамович
11. Антоній Мошинський
12. Вінцентій Домбровський
13. Луціуш Жуковський

14. Ян Пьотрович
15. Антоній Слородовськи
16. Ігнатій Бутлевич
17. Іоакім Дембінський
18. Йозеф Ланковський

РЕФОРМАТИ

Дедеркали

1818 р.

1. Вінцентій Застженський
2. Каліст Сунькевич
3. Пьотр Саховський
4. Деодей Кобельський
5. Бернард Залевський
6. Йозеф Войцеховський
7. Захарішуш Лігевський
8. Йозеф Граєвський
9. Калістан Гусаім
10. Луціан Цешлінський
11. Гжегож Лозинський
12. Мартіаліс Кацперський
13. Валеріан Івашковський
14. Тамазій Кацперський
15. Августин Весоловський
16. Александер Мондзеловський
17. Фабіан Весоловський

1829 р.

1. Непомуцен Адамовський
2. Януарій Шидловський
3. Людовік Шишкевич
4. Марціаліс Кацперський
5. Августин весоловський
6. Цецарій Войтковський
7. Циріак Кульчицький
8. Фелікс Лозінський
9. Бруно Жуковський
10. Іво Майкевич
11. Шимон Лісовський
12. Фабіан Весоловський
13. Ян Грабовський

1830 р.

1. Непомуцен Адамович
2. Януарій Шидловський
3. Якоб Ліповський
4. Маріаніс Кацперський
5. Августин Весоловський
6. Емільян Лелах
7. Ігнатій Барановський
8. Пьотр Яруцький
9. Юліан Чарницевський
10. Цезарі Войтковський
11. Бенедикт Садовський
12. Циріак Кульчицький
13. Ієронім Сташинський
14. Бруно Жуковський

15. Іво Маркевич
16. Фабіан Весоловський
17. Ян Грабовський

ТРИНІТАРІЇ

Берестечко

1799 р.

1. Станіслав Ланьовський
2. Роман Рамчиц
3. Якуб Лучинський
4. Міхал Якубовий
5. Ян Занковський
6. Бран Кретевиц
7. Стефан Кривицький
8. Норберт Заблоцький
9. Кароль Зубровський
10. Владислав Войцехович
11. Самуель Прилуцький
12. Бартоломей Пансоровський
13. Януш Залевський
14. Фортунат Злоцький
15. Антоній Міксієвич
16. Францішек Річинський
17. Йозеф Таталай
18. Войцех Закревський
19. Макарій Дрекслер

1816 р.

1. Францішек Кічинський

2. Казімеж Сілецький
3. Вінцентій Ернест
4. Леон Багоцький
5. Сидор Федоровий
6. Марек Домантевич
7. Фелікс Полембський
8. Урбан Фанорський
9. Піюш Новицький
10. Кароль Таржиновський
11. Еразм Фоміцький
12. Єнджей Мрочинський
13. Зелірин Брушкевич
14. Нарцис Пальчковський
15. Гжегож Боруцький
16. Семеон Крисовський
17. Норберт Подвисоцький
18. Ройнар Каролевич
19. Єліуш Петрушевич

Луцьк

1799 р.

1. Йозефат Махалінський
2. Ганзельм Палуський
3. Мельхіор Куєнський
4. Анджей Дунайовський
5. Онуфрій Пелецький
6. Тадеуш Колачинський
7. Гжегож Цішкевич
8. Вільгельм Кучинський

9. Себачтіан Доматевич
10. Гіларій Фрапп
11. Фелік Лаубе
12. Амброзій Закревський
13. Блажиц Вороніч
14. Дамян Чубинський
15. Міхал Бонашкевич
16. Полікарп Королевич
17. Ян Пеговський

1819 р.

1. Інокентій Крижановський
2. Фортунат Карпінський
3. Салежи Сланжинський
4. Ян Урбанович
5. Урбан Гаворський
6. Августин Туржанський
7. Непомуцен Шишковський
8. Северин Шенульський
9. Ігнатій Роджевич
10. Якоб Шатковський
11. Войцех Цьожевський
12. (...) Островський
13. Зефірин Онушкевич
14. (...) Перешевич

Теопіполь

1. о. Маріан від Св. Розалії в миру Матушевський помер в Луцьку 6 липня 1796 р. маючи 69 років, в монастирі 53 роки

2. о. Валентин від Найсвятіші Богородиці Ернест, настоятель 1773 р., помер у Жешові 1829 р. 15 червня
3. о. Нарциз від Св. Важиньця Конашевський, пріор бл. 1776 р., помер у Любліні 1795 р. 3 квітня в 50 років, 34 р. був в законі
4. о. Ігнеацій від Св. Трійці Брежецький, міністр бл. 1779 р., помер в Теофіполі в 1794 р. 30 березня на 67 році життя, в законі 51 рік
5. о. Ян від Св. Анни Тенсі помер в Браїлові 1798 р. 17 лютого мав 56 р., з них 31 в законі
6. о. Миколай від Св. Пасхажиуша Щедрович, міністр 1793 р., помер в Жешові 1810 р. 27 березня в 63 роки, в законі 43 роки був дефінітором і редемптором
7. о. Гжегож від Св. Бенедикта Вартанович (вірмен) помер у Кам'янцю у 1815 р. 1 травня, мав 71 рік, в законі 54 роки
8. о. Зефірин від Св. Станіслава Сплавський, помер 1811 р. 20 травня в Теофіполі, мав 70 років, 48 р в законі
9. о. Вінцентій від Св. Апостолів Ліпінський 1817–1826 рр., дефінітор провінції, помер в Луцьку 1843 р. 16 вересня народився 1781 р. а до тринітарів вступив у 1800 р.
10. о. Роман від Св. Матеуша Качановський – 1827–1832 рр., помер у Млинові 1860 р. 5 липня, в законі від 1802 р.

Відомі (за прізвищем) ченці Теофіпольського монастиря

1. о. Полікарп від Св. Телесфора Королевич, помер 1830 р. 22 січня 67 років, з нихх 40 в законі
2. о. Єжи від Св. Едварда Мисловський, помер 9 лютого 1806 р. жив 50 років, в законі 29, 5
3. о. Адам від Св. Вінцентія Грегоровський, помер 20 березня 1830 р.

4. о. Алоїзі від Св. Іоана Хрестителя Млодецький, помер 18 травня 1797 р., був дефінітором і провінціалом, помер у віці 55 років з них 40 в законі
5. о. Марцін від Св. Кароля Авнсович, помер 19 травня 1803 р мав 60 років, з них 41 в законі
6. о. Самуель від Св. Павла Перемиський, помер 13 липня 1809 р. мав 45 р., в законі 27
7. о. Євстахій від Св. Мартіна Бзовський, помер 27 липня 1795 р. мав 70 років, в законі 46 викладав теологію моральну
8. о. Ієронім від Св. Францішка Кулеша, помер 19 вересня 1801 р. мав 78 років, в законі 62 був дефінітором генеральним
9. о. Леон від народження Матері Божої Зельнацький, помер 25 вересня 1801 р. в 69,5 років
10. о. Алоїзі від Непорочного зачаття Ільк міністр, дефінітор, помер 28 жовтня 1824 р.
11. о. Вінцентій від Св. Ігнація Пасенцький, помер 31 жовтня 1824 р. жив 84, 5 років в законі 53 р.
12. о. Станіслав від Св. Тадеуша Ольшанський, помер 16 грудня 1804 р. жив 56 р., в законі 41

ФРАНЦИСКАНЦІ

Межиріч Острозький

1804 р.

1. Кароль Рогозинський
2. Ізаіаш Глупановський
3. Урбан Снічовський
4. Людовік Ісамоліто
5. Марек Маліновський
6. Фелікс Малцебі

7. Пелагіуш Ярмолинський
8. Рафал Стівінський
9. Єреміаш Мержвинський
10. Владислав Форсевич
11. Францішек Хмелевський

1819 р.

1. о. Стефан Купровський
2. о. Гонорат Одинський
3. о. Паулін Семашко
4. о. Марцелі Турковський
5. брат Яреміаш Язвінський
6. брат Владислав Форсевич
7. брат Ян Шеремета
8. брат Палагіуш Ярмашинський
9. брат Рафал Сливинський
10. брат Аполінарій Звінгольський
11. брат Берnard Дзевановський
12. брат Кіліан Кумановський

Додаток С.
Боржники римо-католицьких монастирів у 1842 р. [5].

Хто фундував	Дата фундації	Сума		Відсоток	Сума (руб. коп)	Остання виплата відсотків
		Злоті	Рублі			
Луцький домініканський монастир						
Запис графа Самуеля Лещинського	12 квітня 1669 р.		1500	3,5 %	52,50	3 липня 1840 р.
Заповіт Данила Станілав Сестривітовського	3 липня 1680 р.		225	3,5 %	7,87	3 липня 1840 р.
Купча укладена між Фомою Закашевським і княгинею Теофілою Сапегою	24 січня 1802 р.		750	3,5 %	26,25	1 березня 1841 р.
Запис Йосифа Кашовського	27 лютого 1760 р.	7500	1125	3,5 %	56	24 лютого 1828 р.
Рішення Правлячого сенату сума на Луцькому кагалі			6210	3,5 %	217,35	1830 р.
За записом Вацлава і ксьондза Антонія Борейків	2 вересня 1706 р.		600	3,5 %	21	1807 р.
Запис Петра Джервицького	11 січня 1730 р.	1000	150	3,5 %	5,25	10 березня 1805 р.
Запис Йосифа і Ядвіги Лубеницьких	25 червня 1739 р.	2400	360	3,5 %	12,60	25 червня 1840 р.

За записом різних осіб в різні часи			7429,50	3,5 %	260,2	18 січня 1812 р.
За забезпечувальним актом Алоїзія Гостинського 13 травня 1808 р. заснованому на такому ж акті Франциска Рогозовського 1791 р. і записах Станіслава і Людовіка Любомирських		20000	3000	3,5 %	105	13 березня 1840 р.
Володимир-Волинський домініканський монастир						
Духовний заповіт Юрія Костюшкучича	27 квітня 1675 р.		97,50	3,5 %	3,40	20 серпня 1841 р.
За записом Каспара і Франциска Козловських	10 вересня 1770 р.	4000	600	6%	36	24 серпня 1829 р.
За ліквідаційним рішенням Володимир-Волинського повітового суду на Ковельському єврейському кагалі	2 липня 1792 р.	3200	480	3,5 %	16,80	24 червня 1821 р.
За рішенням Володимир-Волинського повітового суду за 5 різними	2 липня 1825 р.		1150	3,5 %	58,62	24 червня 1841 р.

записами на с. Іваничі						
Ляховецький домініканський монастир						
За позичальним листом Острозького єврейського кагалу	16 листопада 1750 р.		320	3,5 %	11,55	24 червня 1824 р.
Запис Івана і Маріани Камінських	30 листопада 1708 р.	500	75	6%	4,50	20 травня 1828 р.
За двома записами Йосифа Загурського	28 січня 1786 р.		450	5%	22,50	1815 р.
Яловецький домініканський монастир						
За угодою монастиря з луцьким єврейським кагалом	12 квітня 1801 р.	11100	1620	3,5 %	56,70	12 квітня 1830 р.
Любарський домініканський монастир						
За рішенням суду	15 грудня 1835 .		2250	5%	112,50	13 вересня 1841 р.
За рішенням Новоград-Волинського магістрату заснованому на записі Антона Фулька 24 червня 1761 р.	15 грудня 1839 р.		300	3,5 %	10,50	
За забезпечувальним актом Івана Соколовського	20 липня 1829 р.	250 червонців	750	6	45	12 червня 1834 р.

Луцький тринітарський монастир						
За рішенням ліквідаційної комісії на земельному володінні Берестецького єврейського кагалу і запису Івана і Анни Модзелевських	19 квітня 1792 р.	1520	228	3,5 %	7,98	8 січня 1842 р.
За забезпечувальним актом Ігнатія Кеницького	20 жовтня 1798 р.	2000	300	3,5 %	10,50	20 листопада 1841 р.
Межиріч-Острозький францисканський монастир						
За рішенням суду на Острозькому кагалі	20 серпня 1731 р.		4680	3,5 %	163,80	17 січня 1834 р.
За позичальним листом Йосифа Закржевського	9 січня 1805 р.		900	5	195	Не показано
За рішенням Куневського суду			100	3,5 %	3,50	5 квітня 1830 р.
За евікційним записом Йосифа Загурського	25 вересня 1759 р.		450	3,5 %	15,75	25 вересня 1830 р.
За записом Войтеха Горлинського	30 вересня 1801 р.		300	3,5 %	10,50	30 вересня 1835 р.
За земельним листом Дубенського єврейського кагалу	20 квітня 1676 р.		375	3,5 %	13,12	24 квітня 1836 р.

За рішенням Волинської громадської палати заснованому на листі Тульчинського єврейського кагалу	30 листопада 1831 р.	2000	300	3,5 %	10,50	31 грудня 1825 р.
За записом Петра Зелінського і Людовіка Укринського в Кременецьком у повітовому суді, угода монастиря з Кастаном і Віктором Тлуковськими м 5 лютого 1825 р.	9 грудня 1761 р., 16 січня 1762 р.	2000	200	3,5 %	10,50	3 листопада 1810 р.
За записом Рафала Сливинського	11 травня 1810 р.		682	5%	34,10	
Луцький кармелітський монастир						
Запис Франца Загурського	4 травня 1756 р.		450	3,5 %	15,75	24 березня 1839 р.
За земельними листами Луцького єврейського кагалу	30 грудня 1750 р.	5300	795	3,5 %	28,82	30 грудня 1830 р.
За записом Петра Скомпського	1 грудня 1814 р.	4000	600	3,5 %	21	10 грудня 1820 р.
За забезпечувальним актом	10 лютого 1790 р.	2000	300	3,5 %	10,50	10 лютого 1814 р.

Станіслава Загурського						
За позичальним листом Дубенського єврейського кагалу	22 січня 1788 р.		600	3,5 %	21	24 квітня 1838 р.
За рішеннями суду за записом Котельшицько го	7 грудня 1777 р.		600	3,5 %	21	24 червня 1839 р.
Бердичівський кармелітський монастир						
За земельним листом поміщика Рожлятовсько го	24 грудня 1780 р.		750	5	37,50	24 грудня 1841 р.
Луцький бернардинський монастир						
За обов'язком Луцького єврейського кагалу	21 лютого 1710 р.		150	6	9	24 липня 1824 р.
За обов'язком Луцького єврейського кагалу	21 травня 1737 р.		150	6	9	24 липня 1824 р.
Житомирський бернардинський монастир						
За рішенням єкедевізорсько го суду, засновану на позичальному листі Фекли Немеричевої даному 25 жовтня 1893 р. В	28 грудня 1809 р.	3332	499	3,5 %	15,48	14 жовтня 1829 р.

Житомирськом у міському суді						
За духовним заповітом Йосифа Пацановського	7 березня 1808 р.	5000	750	5	37,50	3 часу заповіту заплачено лише 62,70
Заславський бернардинський монастир						
За записом Станіслава Нецецького	11 січня 1774 р.		750	5	37,50	1 травня 1812 р.
За позичальним листом Йосифа Орлевського	1 січня 1765 р.		300	5	15	До 1810 р.
Дубенський бернардинський монастир						
За рішенням Надворного комісарського суду, угоди монастиря з Дубенським єврейським кагалом заклучено 24 грудня 1801 р. у Дубенському повітовому суді	3 грудня 1791 р.	17790 6410	2668 961	4,5 % 5%	120,8 48,7	24 квітня 1839 р.
За записом Івана Славецького	12 березня 1687 р.		150	3,5 %	5,25	15 січня 1831 р.
За заповітом Каземира Аксака	7 травня 1753 р.		75	3,5 %	2,62	15 січня 1831 р.
Дубенський монастир кармеліток						
За записом Самуеля Лубковського	20 січня 1750 р.		1050	3,5 %	36,75	2 лютого 1825 р.

За записом Михайла Пьонтковськог о	17 квітня 1736 р.		450	3,5 %	13,12	9 травня 1820 р.
За рішенням Новоград- Волинського міського магістрату засноване на записі Острозького єврейського кагалу 5 грудня 1746 р.	20 жовтня 1840 р.		900	3,5 %	31,50	1 березня 1826 р.
За записом Якова Перетіатковича	12 жовтня 1772 р.		900	5	75	20 січня 1828 р.
За рішенням надвального суду на Дубенському єврейському кагалі	1793 р.		7222	4,5 %	324,9 9	24 квітня 1839 р.
За записом Осифа Щепановськог о	9 лютого 1805 р.		450	5	22,50	16 липня 1826 р.
Луцький монастир бригідок						
За двома позичальними листами Івана Ганьського	11 травня 1773 р., 30 січня 1774 р.	12000	1800	3,5 %	63	30 січня 1841 р.
За позичальним листом Анни Вільорської	5 квітня 1698 р.	2000	300	3,5 %	10,50	6 січня 1842 р.
За рішенням Луцького	10 листопа	2000	300	3,5 %	10,50	10 вересня 1840 р.

городського суду	да 1772 р.					
За забезпечувальним актом Франциска Ледоховського	28 квітня 1755 р.	6000	900	3,5 %	31,50	9 вересня 1841 р.
За забезпечувальним актом Івана Стецького заснованим на записі Якова і Терези Стемиковських	9 серпня 1793 р.	6000	900	3,5 %	31,50	9 серпня 1841 р.
21 липня 1757 р.						
За записом Юлії Стружинської забезпеченому на актові Рамульда Бистраго	14 лютого 1756 р.	10000	1500	3,5 %	52,50	20 січня 1842 р.
20 січня 1804 р.						
Запис Войцеха Перетаткевича	10 листопада 1759 р.	7000	1050	3,5 %	36,75	20 січня 1842 р.
За забезпечувальним актом Франциска Ледоховського	10 листопада 1763 р.	6000	900	3,5 %	31,50	9 вересня 1842 р.
За забезпечувальним актом Луки Ротаріуса	4 липня 1764 р.	6000	900	3,5 %	31,50	28 січня 1841 р.
За позичальним листом	30 вересня 1765 р.	4000	600	3,5 %	21	29 вересня 1841 р.

Гаврила Претіатковича						
За двома позичальними листами Станіслава Радванського	25 червня 1787 р.	1000	150	3,5 %	5,25	10 жовтня 1842 р.
За угодою монастиря з Маріаною Фельковською	13 лютого 1826 р.	3000	450	5%	22,50	13 лютого 1842 р.
Житомирський монастир сестер милосердя						
За записом дворянина Журавського даної 1793 р.	15 грудня 1816 р.		5500	5%	275	З часу запису не отримувал ись
Луцький монастир сестер милосердя						
Запис митрополита Цецишевськог о	10 травня 1827 р.		900	5%	45	
Запис єпископа Півницького	3 травня 1830 р.		230	5%	11,50	
За записом каноніка Іоана Мишковського			16702			Не оплачувало сь ні разу

Додаток Т.
**Кількість залежних селян деяких римо-католицьких монастирів
 Волинської губернії у 1798 р. [Складено за: 2].**

Монастир	Населені пункти із залежними селянами	Кількість дворів	Загальна кількість селян		Тижнева панщина
				У тому числі селян чоловічої статі	
Луцький тринітарський	с. Вишків	39	79	40	3 дні
	с. Яровиця	14	253	137	
	с. Борохів		203	108	
	с. Зваришів	33	146	71	
Дубровицький піарський	м-ко Дубровиця	?	37	20	1–2 дні
	с. Стрільськ	123	875	460	
	с. Глушиця	49	276	142	
	с. Карпилівка	54	403	199	
	с. Клесів	49	338	185	
	рудня у с. Клесів	3	14	8	
Затурецький августинський	с. Затурці	7	71	37	
Володимирський домініканський	с. Шистів	16	84	42	3–4 дні
Дорогостайський кармелітський	с. Малі Дорогостаї	?	29	?	2 дні
	с. Мантинок	8	38	24	
Козинський домініканський	с. Козин	?	52	28	?
Берестецький тринітарський	м. Берестечко	?	66	31	?
Торговицький домініканський	с. Торговиця	?	19	9	?
Яловецький домініканський	с. Яловичі	21	221	113	3 дні
	с. Варсунь	18	119	62	

Луцький домініканський	с. Велика Городниця	22	139	68	3 дні
	с. Новий став	30	145	73	
	с. Вербяїв	17	113	57	
	частина с. Пілганів	?	87	45	
Корецький францисканський	с. Дуплинки	25	178	88	
Городищенський кармелітський	с. Городище	75	564	294	3 дні
	с. Пашуки	38	228	120	
Вишневецький кармелітський	с. Мишківці	22	90	54	3 дні
	с. Малий Раковець	35	421	226	
	с. Великий Раковець	64	243	124	
	с. Похинка	6	25	11	
	с. Лопушня	70	396	212	
Шумбарський тринітарський	с. Шумбар	?	28	14	?
	с. Горбовці	?	33	18	?
Острозький кармелітський	с. Монастирок	10	61	30	?
Межиріч- Острозький францисканський	м-ко Межиріч- острозький	?	229	119	
	с. Попівці	9	19	?	
Ляховецький домініканський	с. Ляховичі	?	223	?	1–2 дні

Додаток У.

Список наукових публікацій здобувача наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – Історія та археологія Кирилюк Анни Олександрівни

1. Кирилюк А. Урегулювання правового статусу римо-католицьких монастирів у Російській імперії (остання третина XVIII – 50-і роки XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2014. № 7. С. 8–13.
2. Кирилюк А. Мережа римо-католицьких монастирів у Волинській губернії (остання чверть XVIII – кінець XIX ст. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (12-13 травня 2015 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2015. Т. 1. 540 с. С. 52–54.
3. Кирилюк А. Правовий статус римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – 60-ті роки XIX ст.). *Історія релігії в Україні: науковий щорічник* / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Ордевич. Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2014. Книга I. 808 с. С. 312–319.
4. Кирилюк А. Конфесійна ситуація на Волині в першій половині XIX століття. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (14-15 травня 2014 року): у 3 т. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-тет ім. Лесі Українки, 2014. Т. 2. 532 с. С. 52–55.
5. Кирилюк А. Архітектурні комплекси римо-католицьких монастирів Волині XVI – XVIII ст. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк: ФОП Сікачова В. А., 2016. Випуск XII. 504 с. С. 361–365.

6. Кирилюк А. Регулювання майнового забезпечення римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2015. № 7 (308). С. 21–25.
7. Кирилюк А. Скорочення мережі римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у XIX ст.: причини та наслідки. *Краєзнавство. Науковий журнал*. Київ: ПФ «Фоліант», 2015. № 3\4 (92/93). 333 с. С. 135–138.
8. Кирилюк А. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії (за матеріалами Державного архіву Житомирської області). *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук :збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (15 грудня 2016 р.) / відп. ред. доц. Н. В. Коленда. Луцьк, 2016. 472 с. С. 207–209.
9. Кирилюк А. Візитації римо-католицьких монастирів як історичне джерело. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»* (16–17 травня 2017 року) Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. 1167 с. С. 67–69.
10. Кирилюк А. Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 11–17.
11. Кирилюк А. Бібліотека луцького монастиря тринітаріїв. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2017. Випуск XIII. 424 с. С. 268–275.
12. Кирилюк А. Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії у фондах Державного архіву Житомирської області. *Архіви України. Науково-практичний журнал*. 2017. Київ, 2017. № 2 (307). 231 с. С. 132–140.

13. Кирилюк А. Зміни у підпорядкуванні римо-католицьких монастирів у Російській імперії наприкінці XVIII ст. *Матеріали X Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції* (м. Житомир, 16–17 листопада 2018 р.): Збірник наукових праць. Житомир: Полісся, 2018. 276 с.
14. Кирилюк А. Практика закриття римо-католицьких монастирів у волинській губернії 30-х рр. XIX ст. *Науковий щорічник «Історія релігії в Україні»*. За ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук; Львівський музей історії релігій; Інститут українознавства, археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії Г. С. Сковороди. Львів: «Логос», 2019. Вип. 29. 372 с. С. 122–130.
15. Кирилюк А. Школи при римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії (перша третина XIX ст.). *Матеріали Міжнародної наукової конференції. Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність*. Зб. Наук. Праць. Луцьк, Вежа-Друк, 2019. 464 с. С. 290–299.
16. Кирилюк А. Мережа римо-католицьких монастирів на Волині на початку XIX ст. *Хуманитарни Балкански изследвания*. Кишинев, Fabrica Disa. 2020. Т. 3. № 1(7) С. 5–8.